

PRIPADNOST ISTOČNE OBALE JADRANA DO
SPLITSKIH SABORA 925—928.

Vladimir Koščak

I

Pripadnost istočne obale Jadrana u ranom srednjem vijeku, kako u političkom tako i u crkvenom pogledu, mijenjala se s obzirom na unutarnje i vanjske činioce. Često vrlo složeni odnosi između Hrvatske države i romanskog stanovništva, odnosno gradova koje naseljavaju i Hrvati, a s druge strane utjecaj Bizantskog i Franačkog carstva, te Carigradske patrijaršije i Rimske kurije uvjetovali su smjenjivanje različitih faza na ovom prostoru.*

Prve veze Hrvata s Rimom padaju još u doba njihova dolaska na obale Jadrana. Već je papa Ivan IV (640—642), koji je bio rodom Dalmatinac, uputio opata Martina s mnogo novaca u Dalmaciju i Istru da otkupljuje iz ropstva kršćane, starosjedioce Romane, koje su Hrvati vjerojatno preuzeli od Avara pošto su ove svladali u višegodišnjem ratu. Iako Konstantin Porfirogenet tvrdi da su Hrvati došli na poziv cara Heraklija (610—641), dakle kao saveznici Bizantskog carstva, što je sasvim vjerojatno i u skladu s tadašnjom praksom (bez toga poziva teško je objasniti iznenadni pokret Hrvata sa sjevera na jug), nije isključeno da su oni sami zarobljavali starosjedioce, pogotovo ako su imali u izgledu otkupninu. Opat Martin je pored zarobljenika otkupio i relikvije svetaca iz Dalmacije i Istre, za koje je isti papa dao načiniti posebnu crkvu pokraj lateranske krsionice i posvetio je blaženom Venanciju, Anastaziju, Mauru i drugim mučenicima koje prikazuje veličanstveni mozaik u toj crkvi.¹

Mnogi su u misiji opata Martina vidjeli dokaz ne samo za sredene prilike nego i potvrdu za Porfirogenetovu tvrdnju da su Hrvati, kao i Srbi, bili pokršteni iz Rima već u doba cara Heraklija. Tu vijest Porfirogenet navodi

* Ovaj je rad posvećen stogodišnjici objavljivanja rasprave Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Tomislav prvi kralj hrvatski, Rad JAZU 58, Zagreb 1870. To je ujedno prilog diskusiji koju je otvorila knjiga Jadrana Ferluge, Vizantiska uprava u Dalmaciji, SAN, Beograd 1957; prerađeno talijansko izdanje L'amministrazione bizantina in Dalmazia, Venezia 1978. Od ostalih relevantnih priloga i izdanja ovdje navodim najvažnije: Ljubo Karaman, O nekim pitanjima hrvatske povijesti do XIII st., HZ XV, 1960, 257—269; Nada Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971. i 1975²; Stjepan Gunjača, Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji, 1 i 2, Zagreb 1973.

¹ Franjo Rački, Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia, MSHSM VII, Zagreb 1877, 277.

u 31. i 32. glavi svojega djela »De administrando Imperio« (»O upravljanju Carstvom«, koje neki zovu »O narodima«). Međutim u istom spisu nalaze se još druga dva termina za pokrštenje Hrvata. Prema 30. glavi, za koju se smatra da predstavlja hrvatsku narodnu tradiciju, Hrvate su pokrstili također biskupi iz Rima, ali tek nakon što su se oslobodili Franaka u doba arhonta Porina, kojeg suvremena historiografija poistovjećuje s Bornom (818—820), iako je Šišić dosta uvjerljivo obrazložio da se radi o knezu Branimiru (879—892).² U glavi 29. spominju se »tamošnja plemena Hrvati i Srbi i Zahumljani i Travunjani i Konavljani i Dukljani i Pagani«, te se kaže da se »većina ovih Slavena nije pokrstila, nego su ostali dugo vremena nekršteni« i da je tek car Bazilije I (867—886) poslao »carskog predstavnika sa svećenicima i pokrstio sve one koje su kod naprijed rečenih plemena zatekli nekrštene«. Ali i tom prilikom Neretljani ili Pagani »ostaše nekršteni u neprohodnim i brdovitim krajevima«. Poslije su i oni uputili poslanike istom caru koji je za tim dao i njih pokrstiti.

Ali da se vratimo opatu Martinu. U vijesti iz Liber Pontificalis nigdje se ne kaže da je on obilazio po Istri i Dalmaciji. Mnogo je vjerojatnije da se ni on, ni papa nisu usudili upustiti u takav rizik, nego da je opat Martin sa svojom pratnjom i bogatom otkupninom došao na lađama i da se zaustavio uz obalu da bi pregovarao. U odnosnoj vijesti se Dalmacija spominje oba puta prije Istre, što nas upućuje na zaključak da je misija opata Martina počela u Dalmaciji, tj. da je on na lađama plovio uz dalmatinsku i istarsku obalu, što je u tadašnjim prilikama i bilo najlogičnije. Na prigovor da papinski brodovi, kojih svakako nije moglo biti više od 2—3, ne bi mogli prevesti sve oslobođenike, može se odgovoriti da većinu nije ni trebalo prevoziti dalje od dalmatinskih otoka, gdje su tada živjeli i ostali njihovi zemljaci, tj. oni Romani koji su imali sreću da izbjegnau avarsko-slavenskom oružju, i koji će na tim otocima još dugo ostati. I Toma Arcidakon kaže da je opat Martin vratio zarobljenike njihovim rođacima.³

Takav kontakt s prvim predstavnikom Svete Stolice ne znači, dakako, da su Hrvati u to vrijeme bili bez državne organizacije. Oni su već u Zakarpaću, a isto tako prilikom seobe, vojnički organizirani savez rodova pod vodstvom koje je i u novoj postojbini znalo odmah organizirati političku vlast, dakle državu. Hrvatska država već u to doba samo je logična posljedica pobjede nad Avarima, dok je naivnu priču o tome da su slavenski župani svladali Avare napustio i sam njen autor.⁴

Ubrzo nakon misije opata Martina, već iduće godine, zbio se drugi poznati događaj iz toga vijestima tako oskudnog vremena. Pavao Đakon u svojoj »Povijesti Langobarda« navodi da su se Slaveni doplovivši s mnogo lađa iskrcali kraj grada Siponta (na talijanskoj obali ispod Monte Gargano) i tu se utaborili, razapeli šatore i okružili ih natkrivenim jamama. U takvu jednu stupicu upao je zajedno s konjem Ajon, vojvoda Benventa, te su ga Slaveni ubili. Ipak Slavene je uspio razbiti i natjerati na povlačenje Ajonov brat

² Ferdo Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb 1925, 387.

³ Franjo Rački, Thomas Archidiaconus, Historia Salonitana, Zagreb 1894, 29.

⁴ Šišić, n. d., 268; isti, Pregled povijesti hrvatskog naroda u red. J. Šidak, Zagreb 1962, 76.

Radoald, koji je s njima prije bitke govorio na slavenskom jeziku, što ih je zbunilo tako da Langobardima nisu pružili dovoljno čvrst otpor.⁵

Kako su arijanski Langobardi bili od svog dolaska u Italiju u sukobu s papom, A. Dabinović misli da su ti Slaveni bili Hrvati, koje je opat Martin uspio nagovoriti na pomorsku ekspediciju protiv Beneventske kneževine.⁶ I F. Šišić ističe neprijateljstvo papa prema Langobardima, ali prema njemu se slavenski napad na Sipont 642. godine zbio na želju i nagovor Bizantskog carstva, kojemu su Langobardi otimali Italiju.⁷ Također je vjerojatno da Slaveni, ako već nisu dobili, a ono su barem opremili pomoću Bizanta brodove kojima su preplovidi Jadran. Šišić smatra da je Radoald naučio slavenski u Furlaniji, a tu su se Langobardi znali udruživati s Avarima u borbi protiv Carstva.⁸ Iz svega rečenog mogli bismo povući širi zaključak da je Bizantsko carstvo pod kraj vladavine cara Heraklija uputilo poziv Hrvatima da dođu u Dalmaciju, kako bi s njihovom pomoći spriječilo, odnosno suzbilo langobardsko-avarski savez.

Idući dodir Hrvata sa Svetom Stolicom Stj. Sakač je vjerovao da je našao u tom istom VII stoljeću.⁹ Kao glavni dokaz za tezu o papinu ugovoru s Hrvatima poslužila mu je vijest Konstantina Porfirogeneta u 31. glavi da su Hrvati, nakon što su bili u doba cara Heraklija pokršteni, »dali potpisanu obavezu i nepokolebljivu zakletvu svetom Petru Apostolu da neće nikada s oružjem provaliti u tuđu zemlju«, na što im je papa zauzvrat dao svoj posebni blagoslov. Sakač smatra da je riječ o ugovoru između Hrvata i pape Agatona (678—681), dok je A. Dabinović iznio, slijedeći E. Dümmlera, mišljenje da je papa Agaton bio samo posrednik kod ugovora između Hrvata i Bizantskog carstva. Sva tri autora stavljaju ugovor u vrijeme kada je Bizant 678. nakon dugogodišnjeg rata i opsade Carigrada suzbio Arape, koji su se morali obvezati na 30-godišnji mir i plaćanje visokog danka. Taj je događaj nadaleko odjeknuo, te su avarski kagan i vladari onih naroda koji su se nalazili zapadno od Avara uputili poslanike s darovima u Carigrad gdje je car Konstantin IV »kao gospodar« s njima sklopio mir — kao što kažu stoljeće i pol kasnije patrijarh Nikefor i njegov suvremenik Teofan.¹⁰

Historičari su uglavnom suglasni da među te narode na Zapadu Bizantskog carstva treba u prvom redu ubrojiti Hrvate. Ali zaista predaleko ide Dabinović kada kaže: »Što se Hrvata tiče, takav je ugovor vezan, čini se, uz ličnost pape Agatona. Agaton je podrijetlom Grk sa Sicilije, iz krajeva, gdje se bilo nastanilo dosta dalmatinskih izbjeglica. Nije isključeno stoga, da je pitanje izbjeglica imalo svoj utjecaj na sadržaj ugovora koji je sklopljen oko 678. Uvjeti pod kojima su Hrvati pristali na ugovor s Bizantom dosta su dalekosežni. Hrvati su se naime, kako se čini, naprosto odrekli svoje nezavisnosti. Jer su time što su se obvezali, da neće ratovati za svoj račun i da će

⁵ Rački, Documenta, 276.

⁶ Antun Dabinović, Hrvatska državna i pravna povijest, Zagreb 1940, 48.

⁷ Šišić, Povijest Hrvata, 286—7.

⁸ Dabinović, n. d., 51.

⁹ Stjepan Krizin Sakač, Ugovor pape Agatona i Hrvata protiv navalnom ratu (oko god. 679), Croatia sacra 1, Zagreb 1931.

¹⁰ Rački, Documenta, 284—5.

braniti svoju zemlju jednako kao i granice Carstva, preuzeli neke dužnosti ne samo prema Carstvu i Avarima, nego i prema stanovnicima dalmatinskih gradova.«¹¹

Riječi bizantskih pisaca, koji povremena poslanstva i diplomatske kontakte tumače kao potvrdu bizantske vlasti nad odnosnim narodima, treba uzeti s krajnjom rezervom, jer je u to doba Bizant gotovo sa cijelog Balkanskog poluotoka, a osobito njegova zapadnog dijela, potpuno istisnut i bez ikakve vlasti. U doba kada su Peloponez i najveći dio ostale Grčke zaposjednuti od Slavena, koji ne priznaju ničiju vlast (a tako će biti sve do početka IX stoljeća) Bizant nema što tražiti na istočnom Jadranu, gdje tada postoji hrvatska državna vlast i nešto romanskog stanovništva po otocima koje se u to vrijeme još uspijeva odupirati Hrvatima, ali bez ikakve stvarne pomoći od strane Carigrada.

Do istih je rezultata u tom pogledu došao i L. Margetić, koji je u iscrpnoj analizi ukazao na »okolnosti koje snažno govore protiv bizantske prisutnosti na dalmatinskoj obali u VII i VIII st.« utvrdivši veoma točno da je do šezdesetih godina IX stoljeća »Bizant imao doista stvarnu kontrolu nad dalmatinskim gradovima samo od 812. do oko 827. god.«. On je opravdanoj i uvjerljivoj kritici podvrgao i tobožnje argumente za bizantsko vrhovništvo, koje se osnivalo ne samo na Teofanu i Nikeforu, nego i na pečatu ravnog egzarha Pavla navodno pronađenom u Solinu, na dalmatinskom prokonzulu, crkvenoj organizaciji i sličnom.¹²

Prihvaćajući spomenutu analizu, ne bismo se, međutim, mogli složiti s glavnom tezom Margetićeve rasprave, naime, da su Hrvati došli u današnju postojbinu tek pod kraj VIII stoljeća. Nju je već M. Suić valjanim razlozima osporio,¹³ kojima bih dodao ovo: L. Margetić je potpuno prešutio sukladne vijesti Porfirogeneta i Tome Arcidiakona o hrvatskim rodovima koji su došli iz Poljske na Jadran, a pogotovo je sasvim ispuštio iz vida Ljetopis Popa Dukljanina, u kojem se govori o osvajanju Prevalitane, o prijateljstvu s Bugarima i o Crvenoj Hrvatskoj koja je nespojiva s kasnim dolaskom Hrvata.¹⁴ Važno je i to da imena braće koja dovode Hrvate na jug, prema narodnoj tradiciji sačuvanoj u carevom spisu, nisu slavenska, nego po svojoj prilici iranska: Klukas, Lovelos, Kosentces, Muhlo, Hrovatos, Tuga i Buga, dok nakon 800. godine hrvatski kneževi nose slavenska imena: Višeslav, Vladislav, Vojnomir, Ljudevit, Dragomuž. To znači da je trebalo proći dosta vremena da se izvrši potpuna slavizacija, koja je počela još na sjeveru, a to je upravo razdoblje od stoljeće i pol nakon doseobe.¹⁵ I misija opata Martina 641. godine i navala na Sipont 642. dokazi su da se u to vrijeme dogodila bitna promjena na istočnoj obali Jadrana, koja se može pripisati jedino dolasku Hrvata.

¹¹ Dabinović, n. d., 52—3.

¹² Lujo Margetić, Konstantin Porfirogenet i vrijeme dolaska Hrvata, Zbornik Historijskog Zavoda JAZU 8, Zagreb 1977, 5—84; odnosna analiza str. 61—65.

¹³ Mate Suić, Ocjena radnje L. Margetića, na i. mj., 89—100.

¹⁴ O problemu Crvene Hrvatske usp. moj prikaz u Josip Horvat, Kultura Hrvata kroz 1000 godina I, Zagreb 1980², Komentar, 405—6.

¹⁵ O iranskoj teoriji porijekla Hrvata na i. mj., 398—406.

U potpunoj suprotnosti sa svojom tezom L. Margetić — kao što sam kaže — u cijelosti se pridružuje izvanrednim zapažanjima N. Klaić.¹⁶ Riječ je o dokazima za postojanje hrvatske države u VII i VIII stoljeću,¹⁷ koje je I. Beuc pokušao oboriti, ali bez ikakva uspjeha.¹⁸ Da bi izbjegao očito protuslovlje, Margetić je umjesto hrvatske države izmislio za to vrijeme na istočnoj obali Jadrana nekakvu bezimenu »slavensku kneževinu« preko koje bi Avari ostvarivali svoje vrhovništvo nad dalmatinskim gradovima.¹⁹

Međutim, ideju da se sve što Porfirogenet u pogledu Hrvata pripisuje Herakliju odnosi zapravo na Karla Velikoga, koja se sigurno i drugima nametala, osobito nakon Grafenauerove kritike,²⁰ treba odbaciti u prvom redu zbog pomanjkanja vrela. Nema ni jednog izvora (iako su oni za kasnije razdoblje neusporedivo bogatiji), koji bi tu hipotezu potkrijepio, dok za dosadašnje mišljenje imamo Porfirogeneta, Dukljanina i Tomu. Nepobitno načelo historiografije, da su i drugorazredni izvori, odnosno njihova zdrava jezgra, vredniji od pukog domišljanja, vrijedi i ovdje.

Što se tiče ugovora Hrvata s papom, koji navodi Porfirogenet, mi ćemo o njemu govoriti u VIII glavi ove rasprave. No, već sada možemo reći da se on ne može odnositi na papu Agatona (678—681), jer u to doba Hrvati još nisu bili kršteni, što Porfirogenet postavlja kao preduvjet. Pismo koje je papa Agaton uputio 680. god. bizantskom caru Konstantinu IV spominje »confamule« »među narodima tako Langobardima, kao i Slavenima, kao i Francima, Gotima i Galima, te Britancima«. Dok je F. Dvornik riječ »confamuli« preveo s »misionari«, dotle D. Mandić, čini se, s više prava u njima gleda »biskupe«.²¹ U svakom slučaju ostaje otvoreno pitanje, da li se pod »Slavenima« mogu podrazumijevati i Slaveni istočnog Jadrana, ili je riječ o Slavenima u Karantaniji, Furlaniji ili kojoj drugoj pokrajini. Svakako to navođenje Slavena u papinom popisu naroda previše je tanak podatak za dalekosežne zaključke o pokrštanju Hrvata u to doba, koji se inače ne mogu potkrijepiti nikakvim drugim argumentima.

Pripisivanje ugovora s Hrvatima papi Agatonu ništa bolje ne potkrepljuje ni nadgrobni natpis pape Agatona, u kojem se govori da se papa držao sklopljenih Saveza (foedera firma tenet). U ono doba neprestanih borba i ratova prilika za takav stav bilo je i u samoj Italiji zaista napretek.

Kao što smo vidjeli, osim misije opata Martina nema povijesnih vrela koja bi govorila posredno ili neposredno o bilo kakvim odnosima Svete Stolice i krajeva na istočnom Jadranu u VII stoljeću. To vrijedi i dalje sve do potkraj VIII. stoljeća. Međutim u pomanjkanju podataka historičari su ih iz-

¹⁶ Margetić, n. d., 50, bilj. 114.

¹⁷ Nada Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku, Zagreb 1971, 141—148.

¹⁸ Ivan Beuc, Još o problemu formiranja feudalnih država u Južnih Slavena, Radovi 8, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1976, 107 i sl.

¹⁹ Margetić, n. d., 64.

²⁰ Bogo Grafenauer, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, HZ V, 1952, 1—56.

²¹ Vladimir Markotić, Ho ton Hrobaton Theos, Mandićev zbornik, Rim 1965, 20.

mišljali. Takvo jedno fiktivno pitanje u vezi s Dalmacijom nastalo je kod nas — zahvaljujući uglavnom F. Šišiću — oko odredbe cara Leona III Izaurijca od g. 732, ili prema novijem mišljenju V. Grumela, koje je prihvatio i G. Ostrogorski, tek njegova sina Konstantina V dvadeset godina kasnije, kojom je car oduzeo papi crkvenu jurisdikciju nad dijecezom Ilirika, te nad Južnom Italijom uključujući Napulj i otoke Siciliju i Sardiniju. Car je to učinio kao odgovor na papinu osudu njegove ikonoboračke politike i na papino obraćanje za pomoć franačkoj državi.

Unatoč tome što su F. Rački, K. Jireček, S. Stanojević i V. Novak pravilno izuzeli Dalmaciju iz te carske odredbe, jer se Dalmacija nije nalazila među provincijama Istočnog Ilirika, odnosno ilirske dijeceze (koje su provincije točno nabrojene počev od granične Prevalitane južno od Kotora u pismu pape Nikole I caru Mihajlu III od 25. IX 860.) niti se biskupije Dalmacije ikada spominju u nekom popisu biskupskih stolica grčke Crkve, F. Šišić je sebi dao dosta truda²² da to mišljenje obori, ali bez uspjeha. Dapače na kraju svog ekskursa morao je priznati da njegovo shvaćanje vrijedi samo u teoriji. Kao što smo vidjeli, ono ne vrijedi ni u teoriji, a pogotovo ne u praksi, jer sve do konca VIII. stoljeća, tj. do dolaska Franaka na istočnu obalu Jadrana, tu nije bilo biskupija, ni organizirane crkvene hijerarhije, osim možda u Rabu, Krku i Osoru, jer su ti otoci izbjegli razaranju. Ali i Venecija, premda politički podložna Bizantskom carstvu, pripadala je Rimu u crkvenom pogledu. No, iako je glavina Romana bila još na otocima, o otočkim biskupijama se ništa u to doba ne zna, a s druge strane — Hrvati i ostali Slaveni još su bili pogani.

II.

Ni arheologija, ni povijest kulture nisu mogli utvrditi dokaze za crkvenu organizaciju u nas prije kraja VIII. stoljeća. Jedan za drugim pali su pokušaji da se Višeslavova krstionica, sarkofag splitskog nadbiskupa Ivana, luk crkvene pregrade iz Kaštel-Sućurca, splitski evanđelistar, starohrvatski grobni nalazi, upotrijebe kao argumenti, jer se svi ti spomenici danas datiraju vremenom oko godine 800. ili su strane provenijencije (splitski evanđelistar), dok iskopine nekropola dokazuju da su Hrvati prije toga vremena, a dobrim dijelom još i u to doba bili nekršteni.

Zato je S. Gunjača mogao s punom odgovornošću napisati: »S područja Primorske Hrvatske nema ni jednog spomenika koji bi bio iz VII ili VIII stoljeća niti su iz ovoga doba na ovom području otkriveni ostaci ikakve kršćanske bogomolje.«²³ To isto vrijedi i za dalmatinske gradove koji će tek u sukobu Istočnog i Zapadnog carstva oko 800. godine izaći na pozornicu historije. Izvanredno je značajno da se nikakav pismeni dokument iz tih gradova nije sačuvao prije Trpimirove darovnice splitskom nadbiskupu g. 852, što znači da su ti gradovi ulazili u povijest samo zajedno s hrvatskom državom. To isto vrijedi i za vijesti stranih izvora, kao i za spomenike materijalne kul-

²² Šišić, Povijest Hrvata, 681—689; Ostrogorski, Istorija Vizantije, 178; Hubert Jedin, Velika povijest Crkve, III/1, Zagreb 1971, 9.

²³ Gunjača, n. d. 2, 99.

ture. Svuda se usporedo javljaju Hrvati i Romani, koje je uostalom u tim dokumentima i teško razlikovati.

Koliko je god Gunjača kompetentan na području arheologije, toliko je, čini se, bio slabe sreće interpretirajući Tomu Arcidakona s obzirom na uspostavu crkvene hijerarhije u Dalmaciji, odnosno splitske nadbiskupije. Nije Toma krivo shvatio zapis o splitskom saboru 925—928. i pogrešno ga pripisao vremenu Ivana Ravenjanina, koji bi tobože već 642. došao za splitskog nadbiskupa, nego je Toma svjesno pokušao zataškati za njega neprihvatljivu činjenicu da je splitska nadbiskupija bila dva stoljeća sedisvakantna i da je tri stoljeća bila bez praktične metropolitanske vlasti s obzirom na suparništvo sa Zadrom. Zato on u svoju Historiju salonitanske Crkve nije unio zapis o splitskom saboru 925—928, a kod imena pape Ivana koji je poslao opata Martina nije spomenuo o kojem se to papi Ivanu radi, kako bi na taj način mogao povezati događaje iz vremena pape Ivana IV. (640—642) i pape Ivana X. (914—928), za kojeg je tek uspostavljena faktična metropolitanska vlast splitske Crkve.

I treći podatak, koji govori o djelatnosti Ivana Ravenjanina, prvoga splitskog nadbiskupa, Toma je kronološki povezao s prva dva događaja kako bi stvorio dojam da se sve to zbivalo još u vrijeme života salonitanskih izbjeglica. Prema tome, Toma Arcidakon nije ništa izmislio, a još manje krivotvorio. On je samo ispuštao i prešućivao, a ono što je donosio tako je sastavio da bi što bolje odgovaralo datoj koncepciji.

A kad je zapravo obnovljena salonitanska, odnosno splitska nadbiskupija? Na to pitanje najispravniji odgovor dali su već F. Bulić i J. Bervaldi,²⁴ koji su dokazali da je splitska Crkva obnovljena tek u doba Franaka, i to odmah kao nadbiskupija, iako bez stvarne metropolitanske vlasti, pri koncu VIII ili na početku IX. st., a prvi nadbiskup je bio Ivan Ravenjanin o kojem govori Toma Arcidakon. Tragom Bulića i Beraldija najdosljednije, i prema tome najtočnije, pošao je G. Novak,²⁵ koji kaže: »Ivan Ravenjanin je postao biskup između 791—809 godine. Iza njega je bio na čelu splitske Crkve Justin, kome je hrvatski knez Mislav poklonio neke posjede, a njega je naslijedio Petar, prijatelj hrvatskog kneza Trpimira«. Glavni dokaz za tu tezu G. Novak vidi u navodu Tome Arcidakona, da je Ivan Ravenjanin u Dalmaciji i Hrvatskoj propovijedao kršćanima, a dokazano je da su Hrvati postali kršćani tek na kraju VIII ili u početku IX stoljeća, te zaključuje: »Mi smo utvrdili da su Splitsani izabrali svog prvog biskupa najranije 791. god. Tada su oni prenijeli neke moći, za koje se reklo, da su sv. Dujma i sv. Anastazija iz Solina u Split.«

Što se tiče sarkofaga nadbiskupa Ivana iz baptisterija splitske katedrale točan je Gunjačin stav prema kojemu nema nikakvih dokaza da se natpis na barbarskoj latinštini (*Hic requiescet fragelis et inutelis Johannes peccator*

²⁴ Franjo Bulić-Josip Bervaldi, Kronotaksa solinskih biskupa (Uz datak: Kronotaksa spljetskih nadbiskupa). Od razorenja Solina do polovice XI vijeka, pretisak iz Bogoslovske smotre, Zagreb I—IV/1912 i I—II/1913.

²⁵ Grga Novak, Nekoja pitanja iz istorije srednjevjekovnoga Splita, Staro-hrvatska prosvjeta, N. S. II, 1—2, 1928, 1—36.

harchiepiscopus) odnosi baš na Ivana Ravenjanina. No to se ipak može s prikladnom vjerojatnošću pretpostaviti s obzirom na to da najistaknutiji stručnjaci (na pr. Lj. Karaman i sam Gunjača) datiraju natpis sarkofaga pod kraj VIII i početkom IX stoljeća (ili oko god. 800), a jedino je tada, a ne ranije, u Splitu pod zaštitom Franaka mogao djelovati njegov prvi nadbiskup za kojeg se opravdano smatra da je bio baš Ivan Ravenjanin iz Tomine Historije.²⁶

Sarkofag je izrađen iz prokoneškog mramora (otok Prokonos, danas Marmara u Mramornom moru kod Carigrada), koji je nađen u većim količinama u Dioklecijanovoj palači,²⁷ još u rimsko doba, ali je ukrašen tek oko 800. godine karakterističnim motivom koso ukrštenih ljljana. Takvih klesarija sačuvalo se više primjeraka, tako da se može govoriti o splitskoj klesarskoj školi tog doba. Natpis nadbiskupa Ivana uklesan je naknadno, očito nakon nadbiskupove smrti koja je mogla uslijediti i nekoliko godina nakon dekoracije sarkofaga. Doduše, dekoracija je mogla biti izvršena već u rimsko doba, ali svakako ne prije Teodozija Velikog (379—395), kada se motiv ukrštenih ljljana prvi put javlja. U tom bi slučaju dekoracija antičkog sarkofaga inspirirala splitsku klesarsku školu (sarkofag priora Petra iz Periptera splitske katedrale), što je najvjerojatnije. No, za pitanje atribucije sarkofaga Ivanu Ravenjaninu najvažniji je natpis, a on se prema tipu slova stavlja oko godine 800.

Iz tog vremena potječe i grčka formula HC XC NHKA (Isus Krist Pobjeda) urezana zajedno s križem na poklopcu sarkofaga. Ta se formula javlja u Carigradu prvi put sredinom VIII. st., a idućih stoljeća postala je vrlo popularna.²⁸ Mislimo da se ona u Splitu nije mogla javiti prije učvršćenja bizantske vlasti, a to je moglo biti tek nakon Aachenskog mira 812.

Dakle na sarkofagu Ivana Ravenjanina (bez obzira tko je prije i poslije njega bio tu još sahranjen) moramo razlikovati četiri različita elementa: 1) Osnovnu izradbu sarkofaga, koja pada u rimsko doba, 2) dekoraciju motiva koso ukrštenih ljljana, koja može biti iz rimskog vremena ili iz konca VIII. st., 3) natpis nadbiskupa Ivana oko 800. godine i 4) grčku formulu s križem na poklopcu nakon 812. godine. Tek nakon što smo proveli takvu raščlambu elemenata sarkofaga njegov historijat postaje jasniji, a s njime i vrijeme Ivana Ravenjanina.

S. Gunjača je, potaknut pozivanjem M. Hadžijahića na Dabinovićevu tvrdnju da je salonitanski biskup Ivan sudjelovao na Drugom nicejskom koncilu 787. godine, iznio mišljenje da sarkofag pripada tom »Ivanu II nicejskom«.²⁹ Zaista, J. Mansi u aktima Drugoga nicejskog sabora navodi ne samo salonitanskog biskupa Ivana nego i rapskog biskupa Ursa i osorskog biskupa Lovru, koji se od pet relevantnih popisa saborskih otaca javljaju u tri završna — što

²⁶ Gunjača, n. d. 1, o sarkofagu nadbiskupa Ivana str. 271 i sl.

²⁷ Prema obavještenju N. Cambija iz Arheološkog muzeja u Splitu.

²⁸ Ivanka Nikolajević-Stojković, Solinski pečat egzarha Pavla (723—726), Zbornik radova Vizantološkog instituta VII, Beograd 1961, 63—4.

²⁹ S. Gunjača, Ispravci i dopune, 1, 453, 2, 102; M. Hadžijahić, Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju Godišnjak Akademije nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo 1970, 226; Dabinović, n. d., 156. Dabinovićevu tvrdnju u svega jednoj nedokumentiranoj rečenici ni Hadžijahić ni Gunjača nisu provjerili.

J. Darrouzès tumači njihovim zakašnjenjem na početak koncila — dok se biskup Kotora nalazi na svega jednom popisu.³⁰

Imena dalmatinskih biskupa na listama Drugog nicejskog koncila, koji je uz nazočnost dvaju legata pape Hadrijana I (zbog toga se na Zapadu taj koncil smatra sedmim ekumenskim) okupio jedino biskupe Carigradske patrijaršije, otvara niz pitanja, jer — kao što kaže Darrouzès — »ta imena ne pripadaju ni jednoj listi bizantskih biskupija«. U prvom redu postavlja se pitanje, da li su, između 360 zastupanih bizantskih dijeceza, to zaista dalmatinski gradovi, a i njihova grafija je različita (Saloniotianes, Saloniotias, Saluntianes; Avaritianon, Hibaritianon; Apsartianon, Apsetianon; Dekateron). Ukoliko uzmemo da su to dalmatinski biskupi, postavlja se daljnje pitanje, nisu li njihova imena interpolirana u saborske spise (koje imamo samo u kasnijim prijepisima) osobito za vrijeme prvog patrijarhata Focija (857—867), kada se vodila borba između Carigrada i Rima za dalmatinsku crkvu. Prema tome, Anastazije, rimski bibliotekar (umro o. 886), od koga potječe latinski prijevod saborskih akata i lista, učinio bi prijevod, odnosno preinačio raniji, prema izmijenjenom grčkom predlošku.

Ako odbacimo i mogućnost interpolacije, postavlja se pitanje, zašto pored četiri navedena nema i drugih biskupa s istočne obale Jadrana, kojima bi u tom slučaju također bilo tamo mjesto. Ako su bili spriječeni, trebali su kao i drugi poslati zastupnike. Radi se o istarskim biskupima, jer tek iduće godine (788.) bizantsku vlast zamjenjuje franačka u Istri. Zašto nema biskupa Zadra, koji je, prema shvaćanju J. Ferluge (iako on u svome djelu o bizantskoj upravi Dalmacije potpuno mimoilazi crkvenu organizaciju) i drugih, bio u to vrijeme glavni grad bizantske arhontije Dalmacije? Zašto nema biskupa Dubrovnika, koji je sigurno već tada bio važniji od Kotora? Nema ni biskupa Krka, otoka koji je također mogao sačuvati kontinuitet iz predseobenog doba. Postavlja se isto tako pitanje pod koju bi metropoliju četiri nazočna biskupa pripadala, jer nisu bili uključeni u Dračku, koja je na saboru najzapadnija bizantska metropolija na Balkanu.

Zanimljivo je da se Farlati, kome su liste Drugog nicejskog koncila bile poznate, na njih osvrće svega jednom, i to u vezi s Osorom. Trima tobož najstarijim osorskim biskupima, o kojima ne postoje povijesni dokumenti nego neproverene vijesti, Farlati pribraja kao četvrtog, dakle historijski nezajamčeno, i osorskog biskupa koji bi bio na Drugom nicejskom koncilu, te zbog

³⁰ J. D. Mansi, *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio* XIII, Florentiae 1767. Naši se biskupi javljaju u grčkom originalu i uporednom latinskom prijevodu tek u četvrtoj listi, tj. na četvrtoj sjednici od 1. X (grčka kolona 140, 141; lat. 139, 142), na petoj listi, a to je sedma sjednica od 13. X (gr. 368; lat. 366, 367), i u šestoj, zaključnoj listi bez datuma (gr. 388; lat. 387). Biskup Kotora nalazi se samo na listi sedme sjednice (gr. 373; lat. 374). Ove popise — služeći se Mansijevim izdanjem — obradio je Jean Darrouzès, *Listes Episcopales du Concile de Nicée* (787), *Revue des Etudes Byzantines* 33/1975, 5—76, obrativši u raspravi stanovitu pažnju i na četiri dalmatinska biskupa (str. 24—26, 59—60), ali je istaknuo da se bez novog, kritičkog izdanja ovih lista ne može o njima dati konačan sud.

toga svoj katalog osorskih biskupa počinje tek s Dominikom kome je, među ostalima, uputio pismo papa Ivan VIII godine 879.^{30a}

Mnogo veći problem od Raba i Osora, otoka na kojima su u vrijeme Drugoga nicejskog koncila mogle postojati biskupije i čiji biskupi su na neki način mogli doći na taj sabor, predstavlja biskup Salone, odnosno Splita. Možda su ga poslali Romani sa srednjodalmatinskih otoka i u duhu još žive tradicije predstavili ga kao biskupa razorene Salone. Ili je to bio već Ivan Ravenjanin, koji je prema najraširenijem i najvjerojatnijem mišljenju bio sahranjen oko 800. godine u spomenuti sarkofag. Ta pretpostavka otvara, međutim, nova pitanja. Ivan Ravenjanin i po svojem porijeklu i kao prvi biskup Splita i po svojem odnosu prema Hrvatima mogao je u to doba biti samo osoba povjerenja Karla Velikoga, koji u vrijeme Nicejskog koncila boravi po drugi put u Rimu kod pape Hadrijana I. Carica Irena sa sinom Konstantinom VI saziva Drugi nicejski koncil da bi osudila ikonoborstvo i približila se papi, ali odnosi s Karlom Velikim nisu se promijenili, te je napetost između Carstva i franačkog kralja već iduće godine prerasla u otvoreni sukob. Da li je moguće pretpostaviti da su papa i kralj već uoči tih sudbonosnih događaja uputili svojeg čovjeka na istočnu obalu Jadrana da djeluje među Romanima i Hrvatima? U svakom slučaju nazočnost dalmatinskih biskupa na listama Drugoga nicejskog koncila treba uzeti s velikom rezervom, kao što je već i Farlati učinio.

III

Kada i kako su pokršteni Hrvati? O tome imamo — kao što je već spomenuto — tri različita izvještaja kod Konstantina Porfirogeneta. Suvremena historiografija prihvatila je od cara pisca podatak da su Hrvati kršteni za vrijeme kneza Porge, odnosno Porina, i oba imena poistovjetila s liburnijskim, odnosno, dalmatinsko-hrvatskim knezom Bornom koji se u franačkim analima spominje kao protivnik Ljudevita Posavskog od 818. do 820, kada je umro. Iako se obično početak Bornina vladanja stavlja oko 810, a ponekad čak oko g. 800, ne može se reći ništa pouzdano da li je Borna i prije 818. bio vladar neke hrvatske oblasti, jer vrela o tome šute. Bornu je naslijedio njegov nećak Vladislav kao knez Dalmatinske Hrvatske, a njega opet Mislav, s kojim već dužd Petar Tradenik 839. sklapa mir u kneževu dvorcu Sv. Martinu u Poljicama, južno od Splita.

Međutim, za pokrštenje Hrvata postoji arheološki spomenik prvog reda, a to je krstionica kneza Višeslava koju je dao načiniti prezbiter Ivan, prema sudu Lj. Karamana potkraj VIII. st. Doduše neki su krstionicu htjeli pomaknuti koji decenij ili koje stoljeće kasnije, dok su drugi iznijeli sumnju da li je mjesto njene provenijencije bio Nin. No, to su sve nagađanja, koja se zasnivaju na labavijim temeljima nego što su oni, na kojima počiva mišljenje da je krstionica učinjena oko 800. godine za hrvatskog kneza Višeslava, čija je prijestolnica bila u Ninu.

Tako je M. Šeper pokušao smjestiti krstionicu u XI stoljeće, ali je jedinu relevantnu indiciju našao u sličnosti slova i izvedbe njenog natpisa s natpi-

^{30a} Daniel Farlati, *Uiricum Sacrum V, Venetiis 1775, 183—184.*

som prokonzula Grgura (1033—1036) iz Zadra.³¹ Međutim, mnogo je vjerojatnije da je prokonzulov natpis bio izveden po uzoru na natpis očito misionarske krstionice (dakle ranijeg objekta), koju iz niza razloga — vidljivih također iz Šeperova prikaza literature — treba datirati oko 800. godine.³²

S. Gunjača, koji smatra da se »stil njezine dekoracije može jednako datirati do tri desetljeća prije god. 800 i do tri desetljeća poslije«, iznosi tezu da je »krstionica načinjena negdje potkraj trećeg desetljeća 9. st.« za vladavine kneza Višeslava.³³ Glavni argument za svoje mišljenje Gunjača vidi u tome što je današnja historiografija prihvatila pokrštenje Hrvata pod Bornom. No, i ranija krštenja su bila moguća, pa čak i vjerojatna s obzirom na dolazak Franaka.

M. Suić smatra da je krstionica nastala oko godine 800, odbacujući Šeperovu dataciju, kojoj se — kao što ističe — nije pridružio nitko osim N. Klaić. Općeprihvaćeno mišljenje on potvrđuje i novim čitanjem natpisa krstionice u kojem na dosadašnji način protumačenu riječ »composuit« zamjenjuje s riječi »compsit« (ukrasio je). Taj izraz uz to upućuje na starije, »klasičnije« porijeklo natpisa, koje je vjerojatno poteklo iz franačkog, karolinškog misionarskog kruga, a ne iz romanskih gradova.³⁴

Ima još jedan izvor koji govori o pokrštenju Hrvata, doduše ne prvorazredan, jer je riječ o kasnije zabilježenoj legendi, ali i takvi izvori znali su sačuvati po koje zdravo zrno povijesne istine. To je životopis Urso Confessora, koji je napisao Antonio Verlo, građanin Vicenze, a godine 1493. izdao biskup toga grada.³⁵ Prema tom životopisu Urso je bio Franak iz plemenite obitelji, a kada mu je bilo 18 godina, došao je na dvor Karla Velikoga. Osam godina kasnije pošao je s pratnjom u Dalmaciju, gdje je upao u oružani sukob s tamnijim poganima, ali je njihov vladar, na molbu svoje kćeri, pozvao Urso k sebi i dao se zajedno sa svojim narodom pokrstiti. Urso je zatim dobio kraljevu kćer za ženu i naslijedio kralja na prijestolju, ali je kasnije tragičnom zabludom načinio pokolj u svojoj obitelji. Tada je ostavio Dalmaciju i kao pokajnik se uputio u Rim gdje mu je papa Hadrijan naložio pokoru.

U toj, očito kasnije romantično iskićenoj, legendi važna su imena Karla Velikoga i pape Hadrijana I (772—795). Dakle, Urso, koji je po svemu sudeći bio poslanik franačkog kralja Karla Velikog jednom dalmatinsko-hrvatskom knezu, već je prije 795. godine obavio svoju misiju. Međutim, zašto Karlo Veliki šalje poslanstvo Hrvatima i kada? Zato jer je Dalmatinska Hrvatska, uključivši i Liburniju već 788. kada je Karlo osvojio bizantsku Istru, postala neposredni susjed franačke države. Štoviše, ona se nalazila na putu franačke ekspanzije na istok, gdje su u Panoniji vladali Avari s kojima je

³¹ Mirko Šeper, Der Taufstein des kroatischen Fürsten Višeslav aus dem frühen Mittelalter, Nachrichten des Deutschen Instituts für merowingisch-karolingische Kunstforschung in Erlangen, Jahrgang 1957—58, 21 str. + tabele.

³² Ljubo Karaman, O vremenu krstionice kneza Višeslava, Peristil III, Zagreb 1960.

³³ Gunjača, n. d. 2, 137—140.

³⁴ Mate Suić, Prilog tumačenju latinskih srednjovjekovnih natpisa: composuit ili compsit, Zbornik Narodnog muzeja IX—X, Beograd 1979, 197—203.

³⁵ Šišić, n. d., 308, bilj. 21.

Karlo imao prve nesuglasice već 782. To znači da su hrvatske kneževine, osobito dalmatinska, već tijekom osamdesetih godina VIII. st. ušle u interesnu sferu franačke države.

Nije nevjerojatno da je već prije početka avarskog rata 791. nastojanjem franačkih poslanika, među kojima je moglo biti i svećenika i legata pape Hadrijana I, jedan dio vladajućeg sloja hrvatskoga primio kršćanstvo i savez sa Francima. Tako se, naime, najlakše objašnjava da izvori ne govore ni o kakvom ratu kojim bi hrvatske kneževine, dalmatinska i panonska, priznale franačko vrhovništvo. Dapače, panonsko-hrvatski knez Vojnomir ratuje na strani Franaka protiv Avara (795/6).

Iz pogibije furlanskog markgrofa Ericha kraj Trsata (vjerojatnije je mišljenje onih koji drže da je to bilo u današnjem Sušaku, a ne u Lovranu) 799. godine, kada se vraćao s kaznene ekspedicije protiv Avara, ne mogu se izvoditi nikakvi relevantni zaključci, jer je Erich očito pao kao žrtva izoliranog napada Trsaćana koji su mu postavili zasjedu da se dočepaju plijena.^{35a}

Da li je hrvatski vladar, o kojem govori legenda o Ursu konfesoru, bio baš Višeslav, čije ime nam je sačuvala ninska krstionica, ili već njegov pretahodnik, ne može se reći. U svakom slučaju, pokrštavanje je teklo postepeno, i to na društvenoj ljestvici odozgo prema dolje, jer je u to vrijeme primanje kršćanstva bio više politički, nego vjerski čin. Suprotno od svojih početaka kršćanstvo se u srednjem vijeku, osobito kod do tada poganskih naroda, pretvorilo u ideologiju vodećih slojeva da bi zatim prošlo čitavo društvo.

Crkveni centar odakle su Franci širili kršćanstvo među Hrvatima, prije, za vrijeme i nakon rata s Avarima (791—803), kada su zaposjeli, barem strateška uporišta, u našoj zemlji od Jadrana do Panonske nizine, bila je Akvilejska patrijaršija sa sjedištem u Čedadu (Cividale) u Furlaniji. Na to upućuju, kao što kaže P. Skok³⁶ i lingvističke činjenice. Preduskršno vrijeme zove se kod Hrvata Korizma, a ta je riječ došla iz područja akvilejske Crkve, odnosno furlanskog govora. Drugi je termin, koji upućuje na oglejsku (akvilejsku) patrijaršiju kao ishodište franačkog pokrštavanja, riječ »sutli«, »sutla«, naziv za kuma na krstu na Kvarnerskim otocima, jer samo na području te patrijaršije postoji latinska riječ sanctulus u značenju kuma.

Pažnje su vrijedna — veli Šišić — i imena svetoga Asela, Martina, akvilejskog mučenika Chrisogona (Krševana), Ludovika, Ambrosija, jednog od glavnih svetaca akvilejske crkve Hermagorasa (Mohora), Marte, Eufemije i Marcele, koja se javljaju u hrvatskim spomenicima od IX. do XI. st. — bistri dokaz snažnog franačkog utjecaja, odnosno akvilejske Crkve među Hrvatima još iz vremena krštenja.³⁷

O tome govore i spomenici kulture, od srebrnih relikvijara s moćima sv. Asela iz tog vremena u ninskoj crkvi do sakralne arhitekture čija prva ostvarenja potječu također iz početka IX. stoljeća.

Zaposjevši istočnu obalu Jadrana Franci su došli u posjed i onih mjesta u kojima su živjeli ostaci nekadašnjeg gradskog rimskog stanovništva, a to su

^{35a} Šišić, n. d., 306; N. Klaić, n. d., 168; Margetić, n. d., 59—60.

³⁶ Petar Skok, Dolazak Slovena na Mediteran, Split 1934, 143.

³⁷ Šišić, n. d., 308, bilj. 21.

bili otoci i možda u vrlo čednoj mjeri dva-tri obalska otočića, gdje su se nazivale ruševine nekadašnje Jadere, Traguriona i Raguzium, a vjerojatno su se neki Romani smjestili i u Dioklecijanovu palaču u koju Hrvatima njihov način života i navike nisu dopuštale da se sami usele. To je bilo ono romansko stanovništvo koje je uspjelo sačuvati latinski jezik i kakvo-takvo urbano obilježje mediteranske civilizacije. Onaj dio preživjelih romaniziranih Ilira, koji se zatekao u unutrašnjosti, u protekla se dva stoljeća, osim pastirskih Vlaha po planinama, do dolaska Franaka već bio stopio sa Slavenima i preostalim Avarima.

Dok su se Hrvati nametnuli tom stanovništvu kao vodeći državotvorni element, to im nije uspjelo i glede primorskih Romana, koji su ih (kao što svjedoče Konstantin Porfirogenet i Toma Arcidakon) uspijevali, makar uz velike napore, odbijati od svojih otoka. Zato su Romani s velikim olakšanjem morali dočekati dolazak Franaka. Samo zahvaljujući franačkom političkom, crkvenom i vojničkom utjecaju Romani se s otoka, odakle su ih već uvelike baš u to doba stali potiskivati Neretljani, naseljuju na kopno. Nisu se Romani s otoka vratili u Dioklecijanovu palaču, Zadar i Trogir iz neke nostalgije, jer je generacija izbjeglica već bila davno pomrla, nego s jedne strane zato što ih s otoka tjeraju Neretljani, a s druge zato što im je nesmetani život i razvoj u tim nekadašnjim gradskim centrima omogućila nova franačka vlast, od koje su tada Hrvati bili ovisni. Dakle, na to vrijeme s kraja VIII. stoljeća odnose se vijesti i Porfirogeneta i Tome o povratku Romana na kopno, odnosno Popa Dukljanina (u IX gl.) u razorene i napuštene gradove.

U crkvenom pogledu Franci su čitavo područje istočnog Jadrana, i Hrvate i Romane, podvrgnuli akvilejskoj patrijaršiji, tako da je zadarski gradski zaštitnik (patron) postao sv. Krševan, akvilejski mučenik. S Francima dolazi u Dioklecijanovu palaču i papinski legat Ivan Ravenjanin, gdje ga narod i kler — kao što kaže Toma Arcidakon — izabire za prvoga splitskog nadbiskupa. Na biskupsku stolicu u Zadru dolazi Donat koji po uzoru na čuvenu stolnu crkvu Karla Velikoga u Aachenu gradi 809. crkvu sv. Trojstva u obliku rotunde. Biskupa Donata car Karlo šalje kao svoga poslanika u Canigrad, odakle on donosi moći sv. Anastazije (Stošije), srijemske mučenice, i sahranjuje ih u sarkofag s natpisom koji se do danas sačuvao.

Tako se najednom Bizantsko carstvo, tek tada kada su Franci zaposjeli istočnu obalu Jadrana, zainteresiralo za Romane, ne bi li barem preko njih donekle suzbilo zapadnu velesilu. Dolazi i do ekspedicije bizantske flote u Jadran, do okršaja u mletačkim lagunama, dok brodovi krstare uz obalu Dalmacije. Na kraju se sukob između dvije velike sile riješio Aachenskim mirom 812. godine: Franačko carstvo zadržava Istru i cijelu nekadašnju rimsku Dalmaciju, a Bizantskom carstvu ostaje pored Venecije i osam primorskih gradova: Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor.

Tako je tek Aachenskim mirom formirana tzv. bizantska Dalmacija, koja će trebati još šest decenija da bude dignuta u rang teme (nakon 870). U crkvenom pogledu, međutim, nije se ništa promijenilo. Hijerarhija koju su Franci uspostavili i koja je bila zajednička za Romane i Hrvate, ostala je i dalje vezana uz akvilejsku patrijaršiju, odnosno direktno uz Rim, i to će tako ostati sve do velikoga crkvenog raskola 862/4.

IV

Kad su se Franci povukli iz gradova koji su pripali Bizantu opet su se poremetili odnosi između Hrvata i Romana. Jedino iz tog vremena, nakon 812. godine, može potjecati podatak Tome Arcidakona da su Hrvati (Gothorum duces), čuvši da su se Salonitanci povratili s otoka, stali pustošiti njihova polja ne dajući im da izađu izvan gradskih zidina. Tada su građani uputili poslanstvo carevima u Konstantinopol moleći da im se dozvoli ostati u Dioklecijanovoj palači (u koju su, dakle, ušli bez dozvole Carigrada) i da mogu posjedovati zemljište stare Salone. Carevi su im udovoljili želji i izdali »sacrum rescriptum«, a vođama Hrvata zabranili da ih dalje uznemiruju. Carski reskript je zaista pomogao i Hrvatj se više nisu usuđivali napadati Splicane, dapače između njih je sklopljen mir tako da su pomalo počeli trgovati i prijateljevati i čak stupati u rodbinske odnose.

Mnogo se raspravljalo koji bi to carevi mogli biti. Čini se da je najprirodnije vidjeti u njima cara Leona V. Armenca i njegovog sina Konstantina (813—820). Po njima je datiran i ciborij iz Ulcinja (sub temporibus Domini nostri pis perpetuo Augustj Dn Leo et Dn Constan...) kao što je dokazao J. Kovačević.³⁸ Prema tome Tomin reskript treba smjestiti u vrijeme razgraničenja između dalmatinskih gradova i hrvatske kneževine nakon Aachenskog mira, a nije isključeno da su odredbe toga mira činile bitan dio »svetog otpisa gospođe careva«. Nikakvu drugu, naime, naredbu iz Carigrada Hrvati ne bi poslušali. To će prijateljstvo između Hrvata i Romana uz novo razgraničenje posebne zajedničke komisije Istočnog i Zapadnog carstva 817, potrajati sve do crkvenog raskola i velike bizantske ofenzive 863/4. i s time povezane smjene na hrvatskom prijestolju.

Veoma je važno istaći da i u gradovima Južne Dalmacije početak srednjovjekovne sakralne arhitekture — kao i u Sjevernoj Dalmaciji — pada isključivo u početak IX. stoljeća, te da ona i tu po svome tipu vodi izravno porijeklo iz arhitekture Karolinškog carstva toga vremena. U navedenom djelu J. Kovačević je na nizu primjera to pokazao, a kod nekih je uspio čak točno odrediti uzore. Tako je osnova crkve sv. Petra Velikog u Dubrovniku, kao i crkva sv. Tome u Prčanju u Boki Kotorskoj analogna osnovi crkve St. Germain des Prés (Francuska) iz 813. godine. Neki objekti se mogu i datirati, kao već spomenuti ciborij iz Ulcinja (813—820) ili početak gradnje crkve sv. Tripuna u Kotoru, koji pada u 809. godinu kao i gradnja sv. Donata u Zadru. I katedrala u Kotoru bila je prvotno rotunda. Sve to, kao i sačuvani fragmenti polikromnih pleternih klesarija koje su nadvladale mozaik kao oblik crkvene dekoracije, govori o jakom franačkom utjecaju u tim oblastima.

Nakon burnih vremena bizantsko-franačkog suparništva na istočnom Jadrinu, po kojem je to područje i ušlo na svjetlo povijesne scene, o crkvenim prilikama nemamo vijesti sve do splitskog nadbiskupa Justina, koga G. Novak smatra neposrednim nasljednikom prvoga splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina. Justinov suvremenik bio je hrvatski knez Mislav, koga mletački kroničar Ivan Đakon spominje u vezi s 839. godinom.

³⁸ Jovan Kovačević, Istorija Crne Gore I, Titograd 1967, str. 367 i d.

Knez Mislav sagradio je u mjestu Putalj kraj današnjeg Kaštel Sućurca crkvu sv. Jurja (odatle i ime ovom kaštelu) i obdario je zemljom i potrebnom radnom snagom (*servi et ancillae*). Njegov, čini se, glavni dvorac bio je u obližnjem Klisu, s čijih imanja je odobrio podavanje desetine splitskom nadbiskupu Justinu. Taj podatak je vrlo značajan zato, jer situira splitsku dijecezu unutar Zapadne crkve: Istočna crkva nije poznavala desetine.

U kontekst odnosa Istok — Zapad trebalo bi smjestiti i prenošenje dotadašnjeg hrvatskog kneževskog sjedišta iz Nina, to jest iz vidokruga bizantskog provincijskog središta u Zadru, u okolicu Splita. Split kao sjedište nadbiskupa s metropolitanskim pretenzijama a uz to vezan uz Rim, bio je više u skladu i s ambicijama hrvatskog kneza. U tom pogledu V. Novak³⁹ razrađuje ideju Stevana Runcimana da je Split bio uporište latinskog, a Zadar bizantskog utjecaja koji da se kasnije vezao s glagoljaštvom. Međutim, to vezivanje bizantskog utjecaja i glagoljaštva historiografija nije mogla utvrditi.

To što F. Šišić⁴⁰ po N. Milašu spominje neku rusku knjigu u rukopisu, prema kojoj bi 843. carigradski patrijarh Metodije u povodu pobjede nad ikonoborstvom poslao po đakonu Eustatiju pismo splitskom nadbiskupu Justinu da to proslavi u crkvi što da je ovaj i učinio, nije nikakav dokaz o jurisdikciji carigradskog patrijarha nad dalmatinskim biskupima. Kada bi svi ti navodi, čiji se izvori ne spominju, bili točni, što vjerojatno jesu, oni bi značili samo to da je novi patrijarh imao mnogo razloga da javi crkvama na Zapadu, a sigurno u prvom redu papi u Rim, pobjedu nad njima svima toliko mrskim ikonoborstvom.

Dalmatinski se gradovi tijekom prve polovine IX. st. sve manje obaziru na bizantsku vlast tako da su od nje otpali, kao što na dva mjesta izričito tvrdi sam Porfirogenet (29 gl.). To osobito vrijedi za doba nakon 840, kada je ugled Bizanta još više spao zbog nemogućnosti da ih zaštititi od Arapa. Tako se moglo dogoditi da dalmatinski kler na čelu sa splitskim nadbiskupom vrši i dalje crkvenu jurisdikciju na području Dalmatinske Hrvatske (o čemu nas izvještava i Toma Arcidakon), koja je priznavala vrhovništvo Franaka i ostala u vezi s akvilejskom patrijaršijom, kao što pokazuju i hodočašća hrvatskih knezova u Cividale, središte Akvilejske patrijaršije.

Ni dalmatinski biskupi nisu imali nikakva razloga da prekidaju veze s tim važnim crkvenim centrom na Jadranu, što opet pokazuje primjer splitskog nadbiskupa Teodozija, koga posvećuje akvilejski patrijarh Walbert. No dok je kler romanskih gradova i po kulturi i po crkvenoj pripadnosti gravitirao Zapadu, dotle su predstavnici političke vlasti (u prvom redu zadarski prior, koji je bio i arhont te bizantske pokrajine) bili povezani s bizantskom državom, u ime koje ih je stanovništvo i plaćalo.

To dvojstvo, da ne kažemo suprotnost, unutar dalmatinskih gradova znali su hrvatski knezovi vješto iskoristiti. Trpimir (845—864), nasljednik kneza Mislava, čak je stupio u kumstvo sa splitskim nadbiskupom Petrom. U čuvenoj ispravi izdanoj 4. ožujka 852. u Bijaćima kraj Splita, on je ne samo potvrdio sve što je Mislav dao crkvi Svetoga Jurja nego je nadbiskupu Petru odobrio

³⁹ Viktor Novak, Neiskorišćavana kategorija dalmatinskih historijskih izvora od VII do XII st., Radovi Instituta JAZU u Zadru III, 1957, 39—70.

⁴⁰ Šišić, Pregled povijesti hrvatskog naroda, 95.

kupovinu nekih posjeda u Lažanima i Tugarima. Nadbiskup je zauzvrat dao jedanaest libara srebra za crkveno posuđe potrebno benediktinskom samostanu koji je knez Trpimir podigao. Da samostan u Rižinicama nije bio malen, vidi se iz Trpimirove formulacije »sagradio sam samostan u koji sam dozvaio družine redovnika«.

O ulozi benediktinaca u tadašnjoj Hrvatskoj govori i činjenica da je na Trpimirov dvor došao i tu uživao dvogodišnje gostoprimstvo jedan od najslavnijih benediktinaca svojega vremena, Saksonac Gottschalk. Njegov »Tractatus de trina Deitate« pronašao je u biblioteci u Bernu belgijski benediktinac Germain Morin 1931. Dva mjesta iz tog spisa u kojima je riječ o Dalmaciji i knezu Trpimiru, Morin je saopćio arheologu F. Buliću, a taj je njihove faksimile objavio L. Katiću, koji ih je objavio u posebnoj raspravi.⁴¹

U zavadi s franačkom crkvenom hijerarhijom zbog svojeg učenja o predestinaciji (u čemu je bio ne samo preteča Calvina nego je otvorio još i danas jedan od najvažnijih filozofskih problema, tj. o determinizmu i slobodi), Gottschalk se sklonio kod furlianskog grofa Eberharda, zeta cara Ludovika Pobožnoga. Kako ni tu nije mogao ostat, jer su ga i dalje optuživali, on je, vjerojatno po grofovoj preporuci, potražio utočište na dvoru kneza Trpimira. Kod hrvatskog kneza boravio je od 846. do 848. godine.

Sačuvano svjedočanstvo slavnog benediktinca o Trpimiru i Dalmaciji dragocjeno je iz više razloga. Ono u prvom redu samo po sebi govori o vezama tadašnje Hrvatske sa svijetom i o tome da poziv Trpimira benediktincima, možda iz samog Montecassina nešto kasnije, nije bio slučajan.

Gottschalkovo svjedočanstvo daje izvanredan uvid i u političke prilike na istočnoj obali Jadrana: »Ljudi Dalmatinci (Dalmatini), a isto tako i ljudi Latini, podvrgnuti carstvu grčkom, kralja i cara u običnom govoru po čitavoj Dalmaciji, a to je vrlo duga zemlja, dakle kažem, kralja i cara zovu kraljevstvo i carstvo. Govore naime: 'Bili smo kod kraljevstva' i 'Stajali smo pred carstvom'.« Za nas, dakako, nije važno koju teološku tačinu Gottschalk tim primjerom želi potkrijepiti, nego samo to da on ljude po čitavoj dužini Dalmacije doduše dijeli na Dalmatince, a to mogu biti u tom kontekstu samo Hrvati, i na Latine, ali i da jedne i druge obuhvaća unutar iste zemlje, iako se jedni obraćaju kralju (to je, kao što ćemo vidjeti, Trpimir), a drugi i caru. Iz njegovih je riječi jasno da su samo Latini podvrgnuti grčkom caru, a ne Dalmatinci, tj. Hrvati, no isto tako je očito da i Latini Trpimira zovu kraljem (knezom), odnosno kraljevstvom (kneštvom).

U činjenici da se u Dalmaciji vladara zove kraljevstvo ili kneštvo neki su htjeli vidjeti utjecaj bizantskog državnopravnog shvaćanja. No, takav naziv isto je tako u skladu i sa zapadnim srednjovjekovnim patrimonijalnim shvaćanjem koje je vladara poistovjećivalo s državom kao njegovom baštinom.

Na drugom mjestu Gottschalk kaže da je »Trpimir, knez Slavena (rex Sclavorum), polazio s vojskom protiv naroda Grka i njihova patricija, a na području budućeg rata nalazio se naš dvorac«, dok iz daljeg opisa izlazi da je iz toga rata Trpimir izašao kao pobjednik.

⁴¹ Lovro Katić, Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, Bogoslovska smotra 4, Zagreb 1932.

Neki misle da se tu radi o ratu protiv zadarskog priora, kao arhonta Dalmacije, ali pri tome se zaboravlja da dalmatinski arhont nije raspolagao ni sa kakvom vojskom, niti da naslov »patricius« nije nosio. Osim toga, jedan od najučtenijih ljudi svoga doba morao je ipak razlikovati Grke od Romana koje on izričito naziva Latini, kako su i oni sami sebe nazivali. Tu se očito radi o vojnoj ekspediciji bizantske flote koju je predvodio neki patricij, a tu titulu su redovito imali stratezi tema, u ovom slučaju možda strateg Drača ili Kefalonije, teme u kojoj su se nalazili Jonski otoci.⁴²

U Carigradu je tada, nakon smrti cara Teofila (829—842), vladala njegova žena Teodora kao regentkinja u ime njihova malodobna sina Mihajla III. Kao nekada Irena i ona je bila protiv ikonoborstva i zbog toga je već 11. ožujka 843. ukinula zabranu štovanja ikona i svetih moći. To je označilo početak laganog uspona Carstva, koje neće moći omesti ni kasnija vlada nastranog Mihajla III, zvanog Pijanica (842—867). Teodora je, dakle, između 846. i 848. godine uputila spomenutu ekspediciju protiv hrvatskog kneza da bi ga potisnula iz dalmatinskih gradova, u prvom redu Splita, u čijoj se okolini borba i morala voditi.

Ovdje se nameće pitanje, kakav je bio odnos između dalmatinskih gradova i kneza Trpimira s državnopravnog gledišta. Porfirogenet u 29. glavi spisa »O upravljanju carstvom« kaže: »Pošto je carstvo Romeja zbog mlitavosti i nesposobnosti tadašnjih careva došlo do ruba potpune propasti, osobito za Mihajla Mucavca iz Amorije (820—829), stanovnici dalmatinskih gradova postali su samostalni, ne pokoravajući se ni caru Romeja, ni bilo kome drugom.« Malo zatim, još u istoj glavi, ta se tvrdnja gotovo doslovno ponavlja. S obzirom da je njen autor bizantski car, svakako je mnogo vjerojatniji prvi dio tvrdnje da se dalmatinski gradovi nisu pokoravali bizantskom carstvu, nego drugi dio da se nisu pokoravali ni bilo kome drugom. Tom dijelu proturječi i povijesna činjenica da su dalmatinski gradovi bili oko dvadeset godina pod Francima. Prema tome, podatak Porfirogeneta ne bi predstavljao poteškoću ako se uzme da su ti gradovi priznavali vlast kneza Trpimira i da je upravo to bio razlog ratu između Hrvatske i Bizanta na početku njegova oporavljanja.

Međutim, Gottschalk upravo u vrijeme toga rata kaže da su »ljudi Latini podvrgnuti carstvu grčkom«. Prema tome, treba zaključiti da Trpimir nije imao suverenu vlast nad dalmatinskim gradovima, ali da je njegov politički utjecaj u njima, osobito u Splitu, bio tako jak da je to Bizant potaklo na rat. Drugi razlog tome ratu teško je vidjeti. Hrvatska pobjeda značila je status *quo ante bellum*, kao što pokazuju okolnosti opisane u ispravi iz 852. godine, u prvom redu prijateljstvo i suradnja između hrvatskog kneza i splitskog nadbiskupa.⁴³

⁴² Jadran Ferluga, Vizantiska uprava u Dalmaciji, Beograd 1957, 66—7.

⁴³ Posljednji pregled opširne literature o Trpimirovoj ispravi dao je Duško Kečkemet, Kaštel-Sućurac, Split 1978, posvetivši najviše pažnje gledištu N. Klaić, O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXII, 1960, Split 1967, 105—164. usp. i N. Klaić, Povijest Hrvata, 236—239. Međutim, u spomenutoj raspravi Klaićeva nije uspjela oboriti autentičnost isprave, jer i sama priznaje da se u diplomatskom pogledu ne mogu razgraničiti javne od privatnih isprava toga doba i da svje-

Kao glavni dokaz protiv vjerodostojnosti ove isprave D. Kečkemet ističe da nije vjerojatno da bi Trpimir dao tolike posjede za samo 11 libara srebra što odgovara težini od 3,5—4,5 kilograma. »Koji bi se vladar odrekao tako prostranih i plodnih posjeda, brojnih robova i opteretio svoje podanike vječnim davanjem, i to ne u korist svoje vlastite (ninske) crkve, već tuđe (splitske)?«⁴⁴

U prvom redu, tada još ne postoji ninska biskupija o kojoj ćemo govoriti u idućoj (petoj) glavi. U drugom redu, splitska nadbiskupija nije »tuđa« u Trpimirovoj državi, nego u njoj vrši crkvenu jurisdikciju — kao što se jasno kaže u samoj ispravi — i što je u skladu s cijelim povijesnim razvojem, kako je ovdje izložen. To je bio glavni razlog da hrvatski knez nije dao nego je potvrdio taj relativno velik posjed splitskom nadbiskupu. Zatim se — a to je sa srednjovjekovnog stajališta vrlo važan momenat — kao daljnji razlog izdavanja isprave navodi spas duše kako samog kneza tako i njegovih rođaka i vjernih (pro remedio anime vestre, parentum vel fidelium vestrorum). Tek na kraju, zapravo, dolazi na red protudar od 11 libara srebra kao povod da se sačini isprava.

Vjerodostojnost isprava knezova Trpimira i Mutimira snažno je potkrijepio L. Margetić,^{44a} pokazavši da »mancipaciju kao naziv za prijenos stvarnopravnih ovlaštenja na nekoje stvari ne nalazimo u našim krajevima u idućim stoljećima. Dakle, naziv mancipacije nije mogao ući u te isprave radom krivotvoritelja.« Međutim, nije točno da Trpimir poklanja crkvi sv. Jurja u Putalju komad kneževska zemljišta«, nego Trpimir potvrđuje što joj je već Mislav dao — kao što se traži u peticiji. Dakle, odstupanje dispozicije od peticije mnogo je manje nego što Margetić misli. A i to stvarno odstupanje (potvrđivanje ne darovanih, već samo kupljenih posjeda u Lažanima i Tugarima, te potvrđivanje desetine u Klisu) može se shvatiti na taj način da je isprava sastavljena neposredno nakon spora pred kneževim sudom (koji Margetić pretpostavlja), pred kojim su protivnici splitske crkve uspjeli osporiti darovana dobra u Lažanima i Tugarima, a kao naknadu knez potvrđuje desetinu u Klisu.

Protiv jurisdikcije nadbiskupije u hrvatskoj kneževini ističe se da bi u tom slučaju nadbiskupija imala samim tim pravo na desetinu, a ne bi joj

doci, koji se nalaze i u Trpimirovoj darovnici, uživaju javnu vjeru, dok u stvarnom pogledu na nizu mjesta navodi da se zbog pomanjkanja ili neproučenosti izvornog materijala ne može ući u historijsku ocjenu darovnice (str. 123, 126, 133, 150, 153, 154). U knjizi ona ispravi priznaje »da je njezina jezgra, tj. darivanje crkvice sv. Jurja, čini se, historijski tačno« (236), da bi zatim dodala: »Time, posve razumljivo, nije rečeno da je Trpimirova ili štoviše Mislavova darovnica u svakom slučaju postojala. Naprotiv, unatoč protivnom mišljenju hrvatske historiografije, mislim da je Trpimirova potvrda Mislavova darivanja bila usmena« (237, bilj. 48). Takva domišljanja hrvatska historiografija i nije mogla prihvatiti, kao što ih nije prihvatilo ni Jadransko Ferlugu, koji u oba izdanja svoje knjige vjerodostojnost Trpimirove isprave ne dovodi u pitanje. Zapravo je N. Klaić u biti samo ponovila mišljenje Držislava Švoba, Krivotvorine o Svetom Jurju Putaljskom, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s., Zagreb XVII/1936, za kojega sama kaže: »historiografija nije prihvatila njegovo mišljenje« (O Trpimirovoj darovnici, 109).

⁴⁴ Kečkemet, n. d., 59.

^{44a} Lujo Margetić, Neka pitanja iz naše ranije povijesti i rimsko pravo, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu XVI/1979, 69—77.

Mislav i Trpimir morali to posebno odobravati za svoj posjed u Klisu. No, iako je na Zapadu desetina općenito uvedena za Karla Velikog, u Hrvatskoj se ona teško probijala. Ni zaključci splitskih sabora 925—928, koji su nakon prekida ponovo utvrdili metropolitansku vlast splitske crkve u Hrvatskoj, ne spominju desetinu. O njoj ne govore ni zaključci splitskog sinoda 1061. Tek Zvonimir u krunidbenoj zavjernici 1075. obećaje da će braniti crkveno pravo na desetinu. Zato upravo ovakav sporadičan slučaj odobravanja crkvene desetine sredinom IX stoljeća jamči, pored niza drugih dokaza, vjerodostojnost Trpimirove isprave.

Riječi isprave, da se splitska nadbiskupija prostirala sve do obale Dunava i gotovo po čitavoj državi Hrvata (Gottschalkov izraz poklapa se s izrazom isprave: regnum — država) potkrepljuje i Konstantin Porfirogenet. On, naime, govori o hrvatsko-bugarskom ratu za vrijeme kana Borisa, »koji pođe i zarati na njih (Hrvate) i ne mogavši ništa učiniti zaključi s njima mir obdaruivši Hrvate i primivši od Hrvata darove«. U historiografiji se iskristaliziralo mišljenje da je bojište bilo u sjeveroistočnoj Bosni. Nije nevjerojatno da su čete kneza Trpimira gonile poraženog protivnika i preko Save kroz Srijem sve do Dunava. U tim pograničnim krajevima, tako zvanom frontijeru, ni Bugari, ni Hrvati nisu mogli vršiti redovitu vlast, ali su svakako na njih imali pretenzije. Takve pretenzije, dakako, imala je i splitska crkva kao nasljednica salonitanske metropolije.

Ako se dalmatinski gradovi nisu mnogo obazirali na bizantsko vrhovništvo, Trpimir je još manje mario za franačko, koje je postalo samo formalno. Iako on svoju ispravu datira po Lotaru, italском kralju, on se smatra vladarom po milosti božjoj: »Trpimir, dux Chroatorum, iuvatus munere divino«.

Trpimirovo ime sačuvano je i u prastarom evanđelistaru sv. Marka u Čedadu (Cividale). Na jednoj stranici rukopisa zabilježeno je kneževno ime zajedno s pratnjom, među kojom se nalazio i knežev sin Petar, sigurno prilikom hodočašća u akvilejsku patrijaršiju. Osim Petra Trpimir je imao — kao što je poznato — još dva sina: Zdeslava i Mutimira.

Kneževno ime spasio je i kamen oltarne pregrade iz crkve u njegovu samostanu u Rižinicama: Pro duce Trepim(ero), a odlomak njegova imena nađen je i u Kapitulju kod Knina.

V

Načelo o neovisnosti crkvene od svjetovne vlasti, dapače o njenom primatu, a s druge strane o vlasti rimskog prvosvećenika nad svim kršćanskim crkvama, prvi je dosljedno pokušao provesti u djelo papa Nikola I. (858—867). No, kada je u skladu s tim načelom htio protegnuti jurisdikciju Rimske kurije nad Bugarskom, došao je u oštar sukob sa carigradskim patrijarhom Focijom (čiji se prvi patrijarhat vremenski gotovo poklapa s pontifikatom Nikole I), sigurno najmarkantnijom ličnošću u povijesti istočne crkve. Uz Focija je stajao i Bardas, svemoćni ujak cara Mihajla III, koji je carstvo ojačao toliko da je nakon stoljetne defenzive moglo pomišljati na novu rekonkvistu. Političke aspiracije na jednoj i na drugoj strani bile su zaodjenute u ideološko, tj. vjersko ruho: celibat klera, postovi, pitanje krizme, a kao najvažnija iskrsla je dogmat-

ska razlika u članku vjere prema kojem su na Istoku vjerovali da Duh proizlazi samo »od Oca«, a na Zapadu »i od Sina« (filioque).

Na crkvenom saboru u Rimu u travnju 863. Nikola I je svrgnuo Focija i zaprijetio mu izopćenjem. Tako je pukao raskol ili shizma između zapadne i istočne crkve, a posljedice su se odmah osjetile i na političkom planu.

Dolazi do snažne ofenzive bizantske diplomacije u cijelom nizu zavisnih i prijateljskih zemalja. Već nakon prvog napada kijevskih Normana i Slavena 860. na Carigrad, koji je u odsutnosti cara i njegova ujaka, zabavljenih ratom s Arapima, obranio patrijarh Focije, Bizant se požurio da učvrsti veze s Hazarima, kojima je uputio preko Krima poslanstvo na čelu s braćom Konstantinom i Metodom, budućim slavenskim apostolima. Bizantski utjecaj među Hazarima doškor se proširio i na Kijevsku Rusiju koja je zatražila misionare, a Focije ih je poslao, te je oko 864. osnovana u Kijevu biskupija. Da su u idućem deceniju Normani iz Novgoroda to prvo kršćanstvo među Rusima uspjeli privremeno zadržati ovdje nas ne zanima.⁴⁵

Već 863. godine braća Konstantin i Metod stižu na poziv kneza Rastislava u Moravsku, stalno ugroženu od Ludovika Njemačkoga i njegova svećenstva.

Te iste 863. godine, 3. rujna, bizantska vojska je pod zapovjedništvom Petrone, brata cezara Bardasa, uništila Arape emira Omera kod Amisosa na crnomorskoj obali Male Azije. Ta velika pobjeda smatra se prekretnicom u stoljetnom arapsko-bizantskom hrvanju, jer Bizant tada prelazi iz obrane u ofenzivu i u Aziji.⁴⁶

Iduće 864. godine konačno je uspio pokrstiti Bugare Carigrad, a ne Rim, pa je sam car Mihajlo III. bio kum kanu Borisu koji je na krštenju dobio ime Mihajlo. Pokušaji pape Nikole I. i njegova nasljednika Hadrijana II. (867—872) da naknadno ipak predobiju Bugarsku nisu urodili nikakvim plodom, nego su samo produbili rascjep između Carigrada i Rima. Godine 864. dolazi i do prevrata u Veneciji. Ubijen je dužd Petar Tradenik, koji je sklopio mir još s hrvatskim knezom Mislavom, a ugovor s italjskim kraljem Lotarom. Na vlast dolazi probizantska stranka na čelu s novim duždom Ursom Particijakom (864—881).

Takva, ne samo diplomatska, lavina nije mogla pošteđjeti ni dalmatinske gradove. Carigrad je našao načina da ih tješnje veže uza se, a što je najvažnije da dalmatinsku crkvu odvrati od pape Nikole, iako je nije podvrgnuo i formalno pod vlast patrijarha Focija. O pripadnosti, naime, dalmatinskih biskupija Istočnoj crkvi izvori i nadalje šute, tako da dalmatinskih biskupa nema ni u taktikonima bizantskih dostojanstvenika iz konca IX. i početka X. stoljeća.⁴⁷

Otuđenje (ne otpad) dalmatinske crkve od Rima (o čemu govore pisma kasnijih papa: Ivana VIII. i Ivana X.) imalo je za Dalmatinsku Hrvatsku dalekosežne posljedice. Knez Trpimir našao se u nezavidnom položaju. Vezan mnogostrukim vezama uz crkvenu hijerarhiju dalmatinsku, on je sigurno nije

⁴⁵ Francis Dvornik, *The Slavs, Their early History and Civilisation*, Boston 1959², 196—7.

⁴⁶ Georgije Ostrogorski, *Istorija Vizantije*, Beograd 1959, 225—6.

⁴⁷ Vizantijski izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, Beograd 1966, 1—4.

mogao preko noći napustiti, iako je nova situacija morala ubrzo uroditi i političkim posljedicama. To je bio momenat da digne glavu stranka protivna dinastiji Trpimirovića. Da li su njeni nosioci bili predstavnici rodovskog plemstva, ljubomorni na utjecaj iz romanskih gradova, teško je reći. U svakom slučaju, Trpimir je — ukoliko je tada još bio živ — maknut s vlasti zajedno sa sinovima. Petar je vjerojatno tada zaglavio, jer mu više nema traga.

Na kneževski prijesto uspinje se Domagoj, odlučan da se i dalje oružjem u ruci suprotstavlja bizantskoj političkoj ofenzivi. Postavlja se pitanje, zašto Trpimir, ili radije njegov nasljednik Domagoj, nije ponovio pohod protiv »naroda Grka« i silom osvojio dalmatinske gradove. Međutim u tih dvadesetak godina situacija se bitno izmijenila. Bizant više nije bio država koju su do ruba propasti doveli najprije Bugari, a zatim Arapi, razdirana vjerskim sukobima, nego opet velesila. Teodora, a zatim njen brat Bardas, kao regenti Mihajla III, a osobito patrijarh Focije, digli su carstvo ne samo do ekonomskog procvata i kulturnog sjaja i zračenja, nego i do nove političke moći kojoj je temelj bila ponovo izgrađena mornarica. Sve je to utjecalo i na dalmatinske gradove i njihov kler, koji u novom sukobu sigurno ne bi više stajali na hrvatskoj strani.

Zaista već 865. mletački dužd, bez sumnje na zahtjev Carigrada, diže flotu protiv hrvatskog kneza. Ivan Đakon je zabilježio: »Spomenuti dužd Urso pohitao je na čelu pomorske ekspedicije protiv Domagoja, kneza Slavena, ali ovaj vidjevši mnoštvo Mlečana izbjegao je bitku i zatražio mir. Tada je dužd uzeo taoce i vratio se u Veneciju.« Ali Bizant nije mirovao, niti prestao kovati urote. Još deset godina kasnije Domagoj je morao ugušiti zavjeru koja mu je radila o glavi.

Međutim, čim je preuzeo vlast Domagoj je pregnuo da sredi crkvene prilike. Da bi se osamostalio od crkvene hijerarhije u dalmatinskim gradovima koja nije formalno, doduše, potpala pod carigradskog patrijarha, ali je postala na neki način zavisna od Carigrada, Domagoj je osnovao samostalnu hrvatsku biskupiju sa sjedištem u Ninu. U tome gradu zato jer je od svih hrvatskih naselja Nin imao najjaču kršćansku tradiciju. Domagoj je to morao učiniti na brzu ruku, bez konzultacije s papom, možda u sporazumu s akvilejskim patrijarhom, pod crkvenu upravu kojeg je od vremena Karla Velikoga spadao čitav prostor od Jadrana do Drave. No, iako je akvilejski patrijarh, možda, posvetio ninskog biskupa, ninski biskupi nisu postali njegovi sufragani, jer se ni u jednom popisu akvilejskih sufragana ninska biskupija ne nalazi. Papa Nikola I — kao što vidimo iz njegova pisma — obraća se pomalo uvrijeđen ninskom kleru pitanjem: Kako se može osnovati biskupija bez zapovijedi Sv. Stolice, kada se ni crkva (bazilika) ne može sagraditi bez papina odobrenja. Ta striktna i neobična formulacija vjerojatno znači da je papa u tadašnjim uvjetima otuđenja dalmatinske crkve htio već tim pismom ninsku biskupiju neposredno podvrgnuti sebi kao rimskom metropoliti. Od papina pisma do nas je stiglo samo to pitanje, ali je pismo sigurno sadržavalo i poziv da se odnosi srede, jer se papa obraća »kleru i puku ninske crkve« koju je već time priznao.

Navedeno papino pismo nesumnjivi je dokaz da je ninska biskupija osnovana baš za pontifikata pape Nikole I (858—867), kao što je utvrdio još F.

Rački,⁴⁸ a ne prije ili poslije, kao što bi htjele mnogobrojne hipoteze. Tezu da je ninsku biskupiju osnovao knez Domagoj između 864. i 867. godine, branio je i M. Barada.⁴⁹ To je mišljenje potkraj života usvojio i F. Šišić s time da je termin osnutka ninske biskupije postavio još određenije oko 864.⁵⁰ a ta je godina i najvjerojatnija.

Nasuprot gore navedenom, N. Klaić je prihvatila tvrdnju A. Dabinovića⁵¹ (iako ga ne navodi) da je ninsku biskupiju osnovao knez Trpimir, ali je nije, kao ni Dabinović, potkrijepila nikakvim dokazima.⁵²

S. Gunjača, koji smatra da je ninska biskupija osnovana oko 830. godine, pokušao je oboriti Baradinu tezu uglavnom na krivo protumačenoj izjavi ninskog biskupa Aldefrede iz Mutimirove isprave od 892. godine, da je tobože dobro Putalj prije Trpimirove darovnice 852. godine pripadalo ninskoj biskupiji.⁵³ No, Aldefreda ne kaže od kada Putalj pripada ninskoj crkvi, a pogotovo ne da je od nje bio oduzet. Putalj je, naime, mogao pripasti ninskoj biskupiji tek nakon njena osnivanja 864. godine i bio u njenom posjedu sve do 892. Da je Putalj zaista još prije 852. god. pripadao ninskoj biskupiji, knez Mutimir ga ne bi mogao tako lako dosuditi splitskoj nadbiskupiji, to manje što je Aldefreda tvrdio da je Trpimir dao to dobro samo na privremeno uživanje splitskom nadbiskupu, a ne splitskoj crkvi.

Iako je Hrvatska crkva 864. došla pod neposrednu jurisdikciju pape, to nije smetalo da se sačuvaju veze — sada jače sad slabije — s akvilejskom patrijaršijom. No, u srazu Istoka i Zapada, između patrijarha Focija i pape Nikole, raspalo se, doduše samo privremeno, dugo izgrađivano zajedništvo dalmatinskih gradova i hrvatske kneževine.

Bizant je na čelu s novim carem Bazilijem I (867—886), osnivačem makedonske dinastije, ostvario daljnji prodor na istočnom Jadranu. Porfirogenet u 29. glavi spisa o upravi carstva i u životopisu svojeg djeda Bazilija I navodi da je car Hrvate, Srbe i druga plemena opet priveo pod bizantsku vlast, da je dao pokrstiti one koji još nisu bili kršteni i da im je postavio arhonte koje su sami željeli. Kada se to zbilo i o kojim se krajevima radi? F. Šišić i cijela kasnija historiografija smatra da se prilika za to pružila kada je Nikita Orifa, admiral carske flote, oslobodio Dubrovnik na njegovu molbu od duge arapske opsade u početku 868. godine — o čemu također izvještava Porfirogenet.⁵⁴

Zaista je već iduće 869. godine Bazilije I uputio Orifu s velikom flotom u pomoć franačkom caru Ludoviku II koji je opsjedao arapski Bari, »zajedno s Hrvatom i Srbinom i Zahumljaninom i Travunjanima i Konavljanima i

⁴⁸ Franjo Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, Rad 79/1886, 138.

⁴⁹ Miho Barada, Episcopus Chroatensis, Croatia Sacra I, Zagreb 1931.

⁵⁰ Šišić, Pregled, 101.

⁵¹ Dabinović, n. d., 74—5.

⁵² N. Klaić, Povijest Hrvata, 232—239.

⁵³ Gunjača, n. d. 2, 156, se ovdje povodi za mišljenjem F. Šišića, Priručnik izvora hrvatske historije I, Zagreb 1914, 190, ali ga ne citira. Međutim, Šišić u Povijesti Hrvata iz 1925. više ne spominje Aldefredu kao svjedoka da je ninska biskupija postojala već i 852. godine, a potkraj života prihvatio je ispravno Rački-Baradino mišljenje (v. bilj. 50).

⁵⁴ Vizant. izvori II, 16 i 79—80, 17 i bilj. 28. Šišić, Povijest Hrvata, 346 i d.

Ragužanima«. Šišić zamjera Porfirogenetu što na ovom važnom mjestu spominje Hrvate, ali nema pravo, jer — kao što ćemo obrazložiti u IX glavi ove rasprave — tu se ne radi o Hrvatima iz Domagojeve kneževine, nego su to Hrvati iz južnodalmatinskih pokrajina.

Zajednički pothvat dvaju careva se izjalovio, ali je značajno da Porfirogenet u gornjem nabranju ne navodi Neretljane. Šišić i ostali historičari zaključuju iz toga da su Neretljani potpali pod bizantsku vlast tek 870. godine kada je Nikita Orifa po treći put ušao u Jadran i opustošio njegovu istočnu obalu. Vijest o toj kaznenoj ekspediciji sačuvala se u četiri izvora: u životopisu pape Hadrijana II, u njegovu pismu Baziliju I, u pismu Ludovika II istome, te u *Liber pontificalis*.⁵⁵ U tim vrelima se opisuje kako je bizantski časnik Teodozije dopratio do Drača papinske poslanike (ostijskog biskupa Donata, nepesinskog biskupa Stjepana i đakona Marina) kada su se vraćali sa crkvenog sabora u Carigradu (listopad 869. — veljača 870.), ali im nije dao odgovarajuću pratnju za nastavak puta po moru. Tako se dogodilo da su poslanici pali u ruke slavenskih gusara koji su ih opljačkali do gole kože, oduzeli im saborske spise i neke iz njihove pratnje pobili. Poslanici su tek na carsku i papinu intervenciju bili pušteni, te se 22. prosinca 870. vratili u Rim. Međutim, Bizant se nije zadovoljio samo oslobađanjem poslanika nego je poduzeo i oružanu intervenciju, kao tobožnju odmazdu za kršenje međunarodnog prava, a zapravo da nanese udarac Ludovikovoj akciji pod Barijem, u čijoj vojsci je sudjelovala i mornarica kneza Domagoja — što zapadni car otvoreno predbacuje istočnom.

U historiografiji se ustalilo mišljenje da su papinske poslanike zarobili Neretljani, iako se u citiranim dokumentima govori jedino o »Slavenima«. No, to je mišljenje vjerojatno zato što su upravo Neretljani bili po pravilu gusari. Ali u tom bi slučaju Orifina akcija i Ludovikove tužbe da je opustošena »nostra Sclavenia« i odvedeni u roblje »nostri Sclaveni« govorele da su i Neretljani bili u franačkoj vojsci pod Barijem (kao što Šišić i pretpostavlja) i da su bili pod zapovjedništvom kneza Domagoja, jer u *Liber pontificalis* se izričito kaže da su papinski poslanici dopali ruku Domagojevih Slavena (in Sclavorum deducti Domagoi manus). Međutim, Orifa je mogao opljačkati i krajeve sjeverno od Cetine — kao što drži Šišić — te bi tada Ludovikovi »Slaveni« značili tamošnje Hrvate, koji bi također mogli biti i Domagojevi Slaveni, gusari iz *Liber pontificalis*.

Ako slučaj s papinim poslanicima ne može do kraja riješiti pitanje pripadnosti Neretvanije u to doba, zanimljivo je vidjeti što o Neretljanima piše Ivan Đakon. Mletački kroničar pomno bilježi sukobe Venecije s Neretljanima i to — što je osobito vrijedno — pod njihovim punim imenom: »Narentani«, odnosno »Mariani«. No, nakon 840. godine kada je dužd Petar Tradenik spremio vojsku protiv Ljudislava, do 876. godine kada je nakon smrti kneza Domagoja dužd Ursus Particijak sklopio s Hrvatima mir, a »protiv Neretljana s kojima je imao sukob poslao vojsku«,⁵⁶ Neretljani se kroz 36 godina ne spo-

⁵⁵ Rački, *Documenta*, 360—363; Louis Duchesne, *Le liber pontificalis II*, Paris 1955², 190; prema N. Klaić, n. d., 51.

⁵⁶ Rački, *Documenta*, 336 i 366.

minju u kronici. To upućuje na misao da je već za kneza Trpimira, a pogotovo za Domagoja Neretvanija bila u sklopu hrvatske države, te da se osamostalila tek nakon Domagojeve smrti. Tek tada su Neretljani mogli opet otpočeti neprijateljstva prema Mlečanima, bizantskim vazalima i saveznicima, što se jamačno ne bi usudili da su već 870. godine bili pod Bizantom.

U tom sklopu postavlja se pitanje, nije li i sam Domagoj bio Neretvanac. Taj tip imena se vraća kod neretljanskog kneza Berigoja sredinom XI stoljeća, dok se u Hrvatskoj sjeverno od Cetine ne javlja. Domagojeve ekspedicije protiv Arapa, Mlečana i na kraju Franaka pokazuju da je imao i te kako smisla za pomorstvo. Pa i sama činjenica da ga Ivan Đakon zove »najgori knez Slavena«, dok u isto vrijeme šuti o Neretljanima, najgorim protivnicima Mlečana, dovodi do zaključka da se oni podrazumijevaju pod njegovim imenom.^{56a}

U koje vrijeme, dakle, treba smjestiti Porfirogenetovu tvrdnju da su Neretljani ili Pagani »uputili poslanike caru Baziliju i zatražili da budu i oni pokršteni, a on je poslavši carske ljude pokrsto i njih«? Svakako između Domagojeve smrti 876. i dolaska na vlast u Hrvatsku bizantskog štićenika Zdeslava Trpimirovića 878. U te dvije godine Bizant je, šireći svoju vlast s juga na sjever, vjerojatno, uspio podvlastiti i Neretljane. Ali padom Zdeslava nakon svega nekoliko mjeseci otpali su od Bizanta i Neretljani, kao što pokazuju njihovi sve ogorčeniji sukobi s Venecijom.

U hrvatske prilike upleo se i papa Ivan VIII (872—882), koji je na početku 873. pisao Domagoju da mu je »grčka himbenost« otela Bugarsku gdje je postavljen neki shizmatik za nadbiskupa. Potkraj 874. papa se ponovo obraća »Domagoju, slavnom knezu«, opominjući ga da »protiv morskih razbojnika, koji pod izlikom tvojeg imena divljaju protiv kršćana, utoliko žešće udariš ukoliko znadeš da oni pomračuju slavu tvojeg imena«. U istom pismu papa savjetuje knezu da zavjerenike koji mu rade o glavi ne kazni smrću, nego izgonom iz zemlje.

Iza zavjerenika i Mlečana očito je stajao Bizant. U svakom slučaju, Domagoj nije mogao poslušati papu jer su zavjerenici već bili pogubljeni, a borbe na moru su nastavljene. No, kada je sredinom kolovoza 875. umro car Ludovik II, Hrvatska se našla ne samo bez zaštite Zapadnog carstva, nego i uvučena u borbe za Ludovikovu baštinu između Ludovika Njemačkog (umro već 876.) i njegova sina Karlmana u čijoj vlasti je tada bila Istra. Rat koji je planuo između Hrvata i Franaka vodio se na moru već potkraj 875, o čemu izvještava Ivan Đakon.

Mletački kroničar XIV. stoljeća Andrija Dandolo navodi da je na čelu neprijateljskog brodovlja tom prilikom stajao »slavenski knez Yllicus«. Starija historiografija vidjela je u njemu Domagojeva sina i suvladara Iljka, ali kasnije je iznijeta teza da se tu ne radi o imenu, nego o prilogu mjesta, dakle da

^{56a} »Corona Venetorum« naslov je mletačke kronike, koju je iz nekih starijih kronika sastavio Antonio di Matheo di Corato 1447, a danas se čuva u rukopisu u British Museumu. Iako male vrijednosti, zanimljiva je što se tiče Domagoja jer ga zove knezom Neretljana (Domoghoi, prinze de Narentani). Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, god. I, broj 1—2, 1972, 132.

nije postojao nikakav hrvatski knez Iljko.⁵⁷ U svakom slučaju u to je vrijeme bio još živ knez Domagoj.

Istra se kao najsjevernija hrvatska zemlja na istočnoj obali Jadrana javlja u izvorima već 641. godine prilikom dolaska opata Martina.⁵⁸ Iz te se vijesti, naime, može zaključiti da su Hrvati već od svog dolaska držali barem dio istarske obale, svakako istočni; pošto su na tom prostoru svladali Avare, jedino su oni mogli pregovarati s papinim poslanikom koji je stigao u Dalmaciju i Istru da otkupi zarobljene kršćane. Već se sigurno u to vrijeme morala ustaliti granica između bizantskog i hrvatskog dijela Istre, o kojoj se govori u 30. glavi Porfirogenetova spisa o narodima gdje se kaže da je Hrvatska na sjeveru sezala obalom sve do grada Labina, zapravo do rijeke Raše, a da se s gorovite strane pružala i dalje. To znači da je Hrvatska prelazila preko Učke i obuhvatala gotovo jednu trećinu istarskog poluotoka.

Kada su Langobardi 751. god. osvojili bizantski egzarchat u Raveni, zaposjeli su i Istru i držali je sve dok njihovo kraljevstvo nije 774. srušio Karlo Veliki. Taj langobardski međučin u Istri, iako je trajao svega 23 godine, važan je zato što su Hrvati i Langobardi postali u Istri neposredni susjedi što, čini se, nije ostalo bez utjecaja na neke hrvatske pravne ustanove. Bizantska se vlast, zahvaljujući Francima koji su slomili langobardsku državu, vratila 774. god. u Istru, ali su u dugotrajnom ratu između Karla Velikog i Bizantskog carstva Franci već 788. zauzeli bizantski dio Istre i tako postali susjedi hrvatske države. Već tri godine kasnije (791) počeo je veliki franačko-avarski rat u kojem se Hrvatska priključila Francima priznavši suverenitet Karla Velikog. Franački saveznik bio je i Borna (818—821), knez Dalmacije i Liburnije.

Koje se područje u to vrijeme razumijevalo pod imenom »Liburnija«, nije sasvim jasno, ali bit će da se, kao i u rimsko doba, radiło o Kvarnerskom primorju koje je obuhvaćalo također istočnu obalu Istre do rijeke Raše, dakle o prostoru Krajine.⁵⁹ Ostali dio Istre koji su Franci držali u neposrednoj vlasti organizirali su kao poseban dukat na čelu s duxom Ivanom. Godine 804. na saboru kraj rijeke Rižane blizu Kopra, iznijete su pritužbe bivših bizantskih građana protiv nameta i nasilja vojvode koji je također na njihova zemljišta naseljavao Slavene. Pred komisijom cara Karla i njegova sina Pipina, italjskog kralja, zaključeno je u tzv. Rižanskoj nagodbi da se Slaveni mogu naseljavati jedino na pusta zemljišta gdje neće smetati građanima. Dux Ivan odrekao se zloupotreba, a isto tako su se Istrani nagodili s nazočnim gradeškim patrijarhom Fortunatom i petoricom istarskih biskupa oko crkvenih dobara i podavanja.⁶⁰

Ubrzo je istarski dukat ukinut, a Istra priključena Furlanskoj marki na čelu s markgrofom Kadolahom (803—819) koji je bio jedan od članova rižanske komisije. Furlanski markgrof imao je u to vrijeme upravu, zapravo nadzor i nad Hrvatskom koja se također nalazila u okviru Italjskog kraljevstva.

⁵⁷ Mihailo Dinić, O hrvatskom knezu Iljku, JIČ IV, Beograd 1938.

⁵⁸ Vidjeti početak ove rasprave.

⁵⁹ Mate Suić, Granice Liburnije kroz stoljeća, Radovi Instituta JAZU u Zadru II/1955, 273—290.

⁶⁰ Tekst Rižanske nagodbe u latinskom originalu i hrvatskom prijevodu donosi Luka Kirac, Crtece iz istarske povijesti, Zagreb 1946, 53—59 i 287—292.

Iako je Karlo Veliki povjerio istarske biskupije gradeškom patrijarhu Fortunatu, ipak se patrijarh kada je Venecija vraćena Bizantu (810) okrenuo protiv Franaka i čak pomogao ustanak Ljudevita Posavskog (819). Stoga je razumljivo da je Zapadno carstvo na sinodi u Mantovi lipnja 827. vratilo istarske biskupije pod akvilejskog patrijarha sa sjedištem u Cedadu, pod čijom jurisdikcijom su bile i dalmatinske biskupije, dakle cijela Hrvatska.⁶¹

Dok se Hrvatska nakon smrti cara Ludovika 875. posve osamostalila od Franačkog carstva, koje je zahvatilo rasulo, Istra, zapravo njen veći dio, ostao je i dalje pod furlanskim markgrofovima u sklopu Italske kraljevine. U takvoj situaciji knez Domagoj, koji je raspolagao snažnom mornaricom, pokušao je proširiti hrvatsku državu i na zapadni dio Istre gdje je uspio osvojiti neka područja kao što izvještavaju Ivan Đakon i Andrija Dandolo.⁶² Našao je, međutim, na odlučan otpor Venecije, koja se još g. 840. obavezala italskom kralju Lotaru da će svojom flotom braniti istarske gradove protiv Slavena.

Knez Domagoj je umro 876. godine, a naslijedili su ga sinovi nepoznata imena. Tada je Ivan Đakon zabilježio: »Kada je umro Domagoj, najgori knez Slavena, gospodin Urso dužd i njegov sin Ivan sklopili su sa Slavenima mir, i sporazum. No, protiv Neretljana, s kojima je još uvijek trajalo neprijateljstvo, poslana je vojska.« Nema podataka kako je ta vojna svršila, ali je 880. god. isti dužd obnovio ugovor s italskim kraljem Kariom III Debelim u Raveni »protiv Slavena«. U međuvremenu su se dogodile krupne stvari na istočnoj obali Jadrana.

Iako su Domagojevi sinovi mirom s duždom Ursom Particijakom osigurali svoju državu od Mlečana, s mora im je zaprijetila druga opasnost i to izravno od Bizanta. Ostavši bez veze sa Zapadnim carstvom Hrvatska je gotovo u isto vrijeme ostala i bez energičnog vladara koji je znao osujetiti sva presizanja s Istoka. Za Domagojevih nasljednika, razjedinjenih vjerojatno borbom za očevu baštinu, probizantska stranka Trpimirovića naglo je živnula, i tako je potkraj godine 878. došlo do promjene na hrvatskom kneževskom prijestolju, kao što je zabilježio Ivan Đakon: »Tih je dana Zdeslav iz roda Trpimirova, došavši iz Carigrada, potpomognut carskom zaštitom prigrabio kneževinu Slavena i protjerao sinove Domagoja u progonstvo.«

VI

Nakon što je utvrđena faktična vlast Bizanta u dalmatinskim gradovima 864. godine, nakon što je došlo do bizantskog vrhovništva nad tri južnodalmatinske kneževine — Dukljom, Travunjom i Zahumljem, 868. godine, a nad Neretvanskom oblasti između 876. i 878. godine, te nakon što je dalmatinska arhontija pretvorena u temu poslije 870. godine, dolazak Zdeslava Trpimirovića iz Carigrada na vlast u Dalmatinsku Hrvatsku 878. godine bio je konačni i najveći uspjeh bizantske ekspanzije na istočnoj obali Jadrana.

⁶¹ Šišć, Povijest Hrvata, 286.

⁶² Rački, Documenta, 365—6.

Zdeslav kao bizantski vazal nije više trebao ninsku biskupiju, koja je tada bila sedisvakantna, budući da su dalmatinski biskupi mogli opet, kao i za njegova oca, preuzeti jurisdikciju nad hrvatskim područjem. Papa Ivan VIII (872—882) čekao je dalji razvoj i po običaju Svete Stolice priznao svršeni čin i novu vlast. Već u početku 879. poslao je pismo »ljubljenom sinu Sedesclavu, slavnom knezu Slavena«, moleći ga da njegovom poslaniku na dvor bugarskog kneza Borisa Mihajla pruži zaštitu. No, bizantski međučin u Hrvatskoj trajao je svega nekoliko mjeseci.

Potpomognut klerom hrvatske crkve, koju je predvodio ninski đakon Teodozije, protubizantskoj stranci stao je na čelo Branimir, možda jedan od Domagojevih sinova, smaknuo Zdeslava i preuzeo vlast u početku svibnja 879. Sve se to odigralo u vrijeme potpune zauzetosti cara Bazilija u ratu s Arapima koji će trajati sve do njegove smrti godine 886. Da je Branimir bio iz vladarske kuće, vidi se iz pisma pape Ivana VIII, koji spominje vjernost njegovih predaka Svetoj Stolicu, te iz jedne listine hrvatsko-ugarskog kralja Gejze II. od 1158, gdje je također riječ o njegovim precima.⁶³

Za kneza Branimira Hrvatska je napokon postala nezavisna i od Zapadnog i od Istočnog carstva. Zajedno s tada izabranim ninskim biskupom Teodozijem, Branimir se obratio papi Ivanu VIII. i obavijestio ga da Hrvatska obnavlja veze s Rimom i da on sam želi biti vjeran sin rimske crkve. To je bio veliki trenutak za papu Ivana koji je nakon gubitka Bugarske već vidio na istom putu i Hrvatsku. Zato u četiri pisma, koja je na početku lipnja 879. uputio u naše strane a koja su u cijelosti sačuvana,⁶⁴ nesuzdržana radost previre preko uzvišene kurijalne rječitosti.

Papa je jedno pismo uputio hrvatskom narodu (sacerdotibus et universo populo), drugo knezu (Dilecto filio Branimir), treće ninskom biskupu Teodoziju, koga poziva da dođe u Rim i primi od njega posvećenje, kao i njegovi prethodnici, što je i novi dokaz da Teodozije nije bio prvi ninski biskup — kao što neki povjesnici prepostavljaju. Ivan VIII. šalje napokon pismo zajedno zadarskom biskupu Vitalu, osorskom biskupu Dominiku, splitskom arhiepzbiteru Ivanu, te ostalom kleru i prvacima dalmatinskih gradova. Iz adrese ovog pisma vidi se da je splitska nadbiskupija bila sedisvakantna, što proizlazi također iz onog mjesta u pismu gdje papa poziva da se izabere nadbiskup koji ima doći u Rim.

Glavni sadržaj u sva četiri pisma poziv je za povratak pod papino okrilje. Što se tiče Hrvatske, to se može shvatiti kao povratak nakon Zdeslavova probizantskog vladanja. Međutim, pismo dalmatinskom kleru toliko je nabijeno predbacivanjem zbog njihova odvajanja od rimske crkve (cum ab ea vos quasi alienos separare non dubitastis), toliko se ističe momenat povratka (četiri puta je upotrijebljen izraz »redire«, odnosno »revertere«), toliko se ističe potreba da nadbiskup primi posvećenje i palij u Rimu a ne drugdje, te se u protivnom prijeti ekskomunikacijom, da se nužno nameće zaključak kako se tu radi o mnogo težoj stvari nego što je obično otuđenje. No, kako drugih izvora za sada nema, to nam ovo pismo još ne daje pravo da zaklju-

⁶³ Smičiklas, Codex diplomaticus II, br. 83.

⁶⁴ Jakov Stipišić — Miljen Šamšalović, Codex diplomaticus I, JAZU, Zagreb 1967, 13—17.

čimo kako je dalmatinska crkva u to doba bila pod jurisdikcijom carigradskog patrijarha, o čemu, uostalom, ni ovo pismo ništa ne kaže. Zbog toga moramo ponoviti mišljenje da je dalmatinska crkva godine 864. prekinula veze s Rimom, ali da time još nije postala sastavni dio Istočne crkve. Sličan, manje-više autonoman crkvenopravni položaj uživala je kroz stoljeća i Venecija (patrijaršija u Gradežu), koja se tada također nalazila na rubnom području Bizantskog carstva i imala latinsku kulturu.

Pismo Ivana VIII. donio je u Hrvatsku i u primorske gradove svećenik Ivan, koga je put vodio preko Hrvatske knezu Mihajlu Borisu u Bugarsku koje se papa nije želio još uvijek odreći. Boris je trebao vratiti poslanstvo papi, a njemu bi se u Hrvatskoj pridružio i biskup Teodozije na čelu hrvatskog poslanstva. Međutim, u Rim je 880. došao samo Teodozije bez Bugara, što papa predbacuje Borisu, ali uzalud.

Tako se situacija na Balkanu razjasnila. Unatoč crkvenom sinodu u Carigradu (od početka studenog 879. do ožujka 880), koji je privremeno povratio jedinstvo Istočne i Zapadne crkve i na kojem je papa priznao ponovo uspostavljenog patrijarha Focija (drugi patrijarhat od 879. do 886) u zamjenu za Bugarsku i Hrvatsku, ipak je Bugarska ostala pod upravom carigradskog patrijarha, a tek Hrvatska rimskog pape. Što se tiče crkvene jurisdikcije u dalmatinskim gradovima, navedeno papino pismo sigurno je značilo, kao što ćemo pokazati, početak njihova postupnog vraćanja Rimu, ali u nedostatku vrela ostaje otvoreno pitanje, da li je novoizabrani splitski nadbiskup Marin (879—886) zaista pošao u Rim po posvećenje i palij.

Ninski biskup Teodozije, međutim, posvećenje je dobio u Rimu kada se ondje našao, kao što smo spomenuli, u prvoj polovini 880. godine. Tu je on zatekao moravskog nadbiskupa Metoda, kojemu je Rimski kurija potvrdila povlasticu slavenskog jezika u moravskoj crkvi, kao što Ivan VIII. javlja (26. VI. 880) knezu Svatopluku. U dokaznom postupku oko pravovjernosti Metodova učenja sigurno je sudjelovao i ninski biskup, vješt slavenskom jeziku. Upoznavši se tako na samom izvoru s glagoljskom pismenosti Teodozije je, vjerojatno, zatražio od pape Ivana da istu povlasticu koju je dao Svatoplukovoj Moravskoj dade i Branimirovoj Hrvatskoj. To je papa mogao tim prije učiniti što je u slavenskom bogoslužju, vezanom uz Rim, vidio bedem protiv utjecaja Istočne crkve. Vrativši se iz Rima biskup Teodozije bi, prema tome, nakalamio ovu mladicu istočne crkvene kulture na zapadni katolicizam.

Misao o biskupu Teodoziju kao »ocu hrvatskog glagoljaštva« branio je M. Perojević.⁶⁵ No, ta hipoteza (jer pitanje pojave glagoljice u Hrvatskoj znanost još nije riješila), koliko god bila privlačna, nema izravne potvrde u vrelima iako bi za nju govorilo to da se hrvatsko glagoljaštvo u aktima splitskog sabora 925. (to je prvi dokument o njemu) tretira kao pojava s dužom tradicijom, i to da bi Teodozije, istaknuti suradnik kneza Branimira, kao ninski biskup i zatim splitski nadbiskup, bio dovoljno istaknuta ličnost da provede takav historijski pothvat. No, i sam Metod za svojih putovanja u Rim

⁶⁵ Marko Perojević, Ninski biskup u povijesti hrvatskog naroda, Zagreb 1939, 60 i d.

i natrag (867, 869/70, 880), te Carigrad (881/2), vjerojatno preko naših krajeva, mogao je dati poticaj za prve početke glagoljaštva u Hrvatskoj, kao što su sigurno nakon njegove smrti (885) to učinili oni njegovi učenici koji su, izbjegavši iz Moravske, našli utočište u Branimirovoj državi. Time je udaren i temelj hrvatskoj književnosti, iako je neka misionarska literatura morala već i prije postojati.

Da je glagoljica bila povezana ne samo s hrvatskim narodom, nego i s njegovom državom, vidi se iz zaključaka splitskog sabora 925. godine. Tu su zajedno grupirana tri člana (10, 11 i 12), u kojima se određuje odnos dalmatinske crkve prema slavenskom bogoslužju, prema biskupu Hrvata i prema hrvatskom kralju i velikašima. To znači da za dalmatinski kler pitanje slavenske liturgije i hrvatske državne vlasti (iako je on tada priznaje) predstavljaju posebnu, međusobno povezanu problematiku. To je i naravno, jer romanskom i njemu bliskom stanovništvu u dalmatinskim gradovima nije bilo potrebno slavensko glagoljanje. Smatrači stoga da se ono prvenstveno širilo u gradovima, pod tobože bizantskim okriljem (M. Barada, N. Klaić) sasvim je promašeno.

Na kasniji razvoj snažno je utjecala i odredba cara Bazilija I. da dalmatinski gradovi plaćaju hrvatskom knezu tribut. Tu dalekosežnu mjeru car je mogao donijeti samo nakon sporazuma g. 879. s papom Ivanom o podjeli interesnih sfera na Balkanu. Zbog toga ne može biti točno mišljenje da se to zbilo još za kneza Zdeslava, jer bizantskog vazala koji dolazi iz Carigrada na vlast zaštitom carskog oružja zaista nije trebalo još i mititi nekakvim tributom. Sasvim je druga stvar bila s Branimirom koji je došao na vlast protiv volje Bizanta i koji je jednog dana mogao posegnuti i za gradovima uz morsku obalu. Prema platnoj listi stratega iz djela »De caeremoniis aulae Byzantinae« cara Konstantina Porfirogeneta, sastavljenoj između 908. i 912. godine, strateg Dalmacije i strateg Drača nisu primali plaću kao drugi stratezi iz carske blagajne, već su im pripadali, prema običaju, stanoviti prihodi iz njihovih tema.⁶⁶ Štoviše, za stratega Dalmacije bili su ti prihodi od spomenutog vremena samo simbolični — kao što navodi sam Porfirogenet u »De administrando imperio«.

Kada su tako bili uređeni materijalni odnosi, moglo se pristupiti i ponovnom uspostavljanju duhovnog, tj. crkvenog sklada. Izvanredna prilika se pružila kada je umro splitski nadbiskup Marin 886. godine, a to je bila i godina smrti cara Bazilija i dolaska na prijestolje njegova sina Leona VI. Filozofa (886—912). Biskup Teodozije koji je tada uz kneza bio glavna ličnost u hrvatskoj državi, istaknuo je svoju kandidaturu i Splitsani su je prihvatili. Tako je Teodozije kao ninski biskup postao još i splitski nadbiskup. Kako se to protivilo crkvenim kanonima, to se novi nadbiskup za potvrdu svog imenovanja nije obratio papi nego akvilejskom patrijarhu Walbertu. Taj je, sjećajući se starih veza s dalmatinskom crkvom, Teodozija zaista i potvrdio kao splitskog nadbiskupa (ne posvetio, jer je Teodozije kao ninski biskup već imao posvećenje od samog pape Ivana VIII), ali je time navukao na sebe bijes pape Stjepana V/VI (885—891) koji je ukorio i patrijarha i nadbiskupa.

⁶⁶ Jadran Ferluga, Prilog datiranju platnog spiska stratega iz »De caeremoniis aulae Byzantinae«, Zbornik radova Vizantološkog instituta 4, Beograd 1956, 70.

Teodozije se papi ispričao i objasnio da je splitsku nadbiskupiju preuzeo u želji da obnovi salonitansku metropoliju (što je svakako bilo u interesu kako papi, tako i knezu Branimiru, a ne manje i Splitsanima) i da podigne razorene crkve. U pismu iz kraja 887. papa je to odobrio i pozvao ga da dođe u Rim po nadbiskupski palij. Tako je dalmatinska crkva došla opet i pod stvarnu jurisdikciju Rima, makar privremeno. Što se tiče ninske biskupije ona je, po svemu sudeći, potpala pod splitsku metropoliju.

Slična je situacija ostala i nakon smrti kneza Branimira i nadbiskupa Teodozija. To se vidi iz isprave kneza Mutimira koji je u sporu između ninskog biskupa Aldefrede i splitskog nadbiskupa Petra II. crkvu s posjedima u Putalju dosudio 892. godine nadbiskupu, te je sam položio povelju s presudom na oltar splitske katedrale. Prema tome, splitska i ninska crkva ostale su i nadalje na neki način povezane, ne samo vlašću vladara čijoj se presudi podvrgavaju nego i međusobnim vezama u kojima je odnos biskupije prema nadbiskupiji morao također doći do izražaja.

VII

Ovdje je prilika da se osvrnemo i na dva odlomka iz pisma pape Ivana VIII (872—882) »Montemero duci Sclavinicae« ili »Sclavaniae«,⁶⁷ o kojima se mnogo raspravljalo. Prvi fragment govori da u Mutimirovu zemlju dolaze odasvud razni svećenici koji lutaju bez hijerarhijske veze i zbog toga djeluju protiv crkvenih kanona i počinjaju, štoviše, brojna nedjela protiv božjih zakona, dok u drugom odlomku papa opominje Mutimira da se po primjeru svojih predaka nastoji, koliko može, obratiti na panonsku biskupiju (ut progenitorum tuorum secutus morem quantum potes ad Pannoniensium reverti studeas diocesis) i pastirskoj brizi njena biskupa, koga je već postavila Stolica Sv. Petra.

Taj panonski biskup može biti jedino Metod, koga je još u početku 870. papa Hadrijan II postavio za nadbiskupa nekadašnje panonsko-srijemske metropolije pod koju je imala potpasti i Moravska. Njemačko svećenstvo, na čelu sa salzburškim nadbiskupom, koji je još od doba Karla Velikoga polagao pravo na zemlju sjeverno od Drave, već potkraj 870. tome se žestoko usprotivilo. Metod je uklonjen i zatočen u samostanu, odakle ga je papa Ivan VIII. uspio osloboditi u proljeće 873. Otada je Metod bio biskup u Moravskoj kneza Svatopluka sve do svoje smrti 6. travnja 885.

Kakva je u to vrijeme situacija u Panonskoj Hrvatskoj? Nakon smrti franačkog vazala panonskog kneza Kocelja 874, pod kojim se vjerojatno nalazila i Panonska Hrvatska, o njoj izvori šute sve do 884, kada se prvi put spominje Braslav kao knez između Drave i Save i vazal cara Karla III Debeloga. Kroz tih deset godina sigurno je i tu postojao domaći knez pod franačkim vrhovništvom. To je mogao biti upravo Mutimir iz pisma pape Ivana VIII, jer je papu na Panonsku Hrvatsku i na njene nesređene crkvene prilike mogao upo-

⁶⁷ Drugi fragment donosi Rački, Documenta, 367, a oba Šišić, n. d., 397—8, bilj. 46 i 47.

zoriti sam Metod kada se na početku 880. nalazio u Rimu i možda tražio tom prilikom od pape jurisdikciju i nad Panonskom Hrvatskom. F. Dvorník, jedan od najboljih poznavalaca slavenske srednjovjekovne povijesti, a osobito ćirilometodskog pitanja, tvrdi da je »Panonska Hrvatska bila dio srijemske nadbiskupije«⁶⁸ i da je također preko nje glagoljica prodirala iz Moravske u Dalmatinsku Hrvatsku. Značenje papine riječi »ukoliko možeš« odražavaju tadašnju situaciju ne samo u Moravskoj nego i Panonskoj Hrvatskoj koje su obje bile pod franačkim vrhovništvom i pod pritiskom njemačkog svećenstva.

Već je Rački sam odbacio svoje ranije mišljenje da bi se u knezu Mutimiru koga papa Ivan VIII. upućuje na panonskog biskupa, mogao vidjeti srpski knez Mutimir (o. 865—o. 891), o kojem donosi vijesti Konstantin Porfirogenet.⁶⁹ Glavni razlog Rački vidi u tome što Mutimirova Srbija nije imala nikakve teritorijalne veze s obnovljenom Srijemsko-panonskom biskupijom, a biskupija u Beogradu pripadala je bugarskoj crkvi. Zato Rački zaključuje: »Mutimir nije bio knez Srbije, nego Panonije između Save i Drave, predšasnik Braslava. Stoga treba smatrati da je Mutimir oklijevao da se osloni na Metodovu biskupiju, koju je njemački kler toliko napadao, a papa Ivan VIII. svojim pismom želio je tomu krznanju učiniti kraj.« To mišljenje Račkog prihvatilo je i V. Klaić.⁷⁰

Međutim, F. Šišić se priklonio mišljenju St. Novakovića da je papa Ivan VIII. pisao srpskom knezu Mutimiru.⁷¹ Svjestan teškoća takvog shvaćanja Šišić ga je pokušao potkrijepiti s velikom nategom, to jest da je papa greškom smatrao Srbe za autohtone potomke nekadašnjih pripadnika Srijemsko-panonske metropolije, da se papa nije obazirao na činjenicu da je srpski knez vazal bizantskog cara, a ni »na geografske poteškoće, o kojima jedva da su tada u Rimu imali jasnih pojmova«.

U novije vrijeme mogućnost da se u papinom pismu radi o srpskom knezu Mutimiru odlučno je i opširno osporio Dušan S. Popović.⁷² Pored argumenata koje je već iznio Rački, i onih koji proizlaze iz kritike Šišićeva shvaćanja on postavlja pitanje, da li je srpski knez Mutimir u doba pape Ivana VIII. bio uopće kršten, jer da su Srbi bili pokršteni tek u doba Bazilija I (867—886), a o nekom kršćanskom primjeru njegovih predaka (progenitorum tuorum) nije moglo biti ni govora. Kada bi Srbi u to doba već bili pokršteni, oni ne bi potpadali pod jurisdikciju rimskog pape, nego carigradskog patrijarha. Ali sve da se papa i nije obazirao na vazalni položaj Mutimirove Srbije prema Bizantu (kao što pretpostavlja Šišić) i da je htio pridobiti Srbiju kao što je to s privremenim uspjehom pokušao i u Bugarskoj (koja je, međutim, bila nezavisna od Bizanta) on bi je onda, kao i Borisovu Bugarsku, nastojao

⁶⁸ Dvorník, n. d., 125.

⁶⁹ Franjo Rački, Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dinastije, Beč 1861; pretiskano u J. J. Strossmayer — F. Rački, Politički spisi, Zagreb 1971, 314—5. Rački, Documenta, 368.

⁷⁰ Vjekoslav Klaić, Povijest Hrvata I, Zagreb 1972², 77—8.

⁷¹ Šišić, n. d., 342, bilj. 47, i 397—8.

⁷² Dušan S. Popović, Prilozi čitanju i razumevanju raznih starina, Beograd 1957, 354 i sl.

direktno organizirati iz Rima kojemu je Srbija geografski bliža od Bugarske, a ne bi kneza Mutimira upućivao na Panonskog biskupa u dalekoj Moravskoj.

Iz sličnih je razloga već i M. Perojević⁷³ osporio mogućnost da se u pismu Ivana VIII. radi o srpskom knezu Mutimiru, ali isto tako i onu o knezu u Posavskoj Hrvatskoj, jer da se o njemu ništa ne zna. Po njegovu mišljenju, papa se obratio na poznatog dalmatinsko-hrvatskog kneza Mutimira, sina kneza Trpimira i brata kneza Zdeslava. Ali budući da je u pismu riječ o »panonskoj« biskupiji, s kojom Dalmatinska Hrvatska nije imala veze, i kako je Mutimirova vlast u Dalmatinskoj Hrvatskoj (892—o. 910) zajamčena tek deset godina iza Ivana VIII, to je Perojević pokušao papino pismo protumačiti, slično kao i Šišić, s nategom, tj. da je u originalnom papinu pismu umjesto »Pannonensium« stajalo »Nonensium«, dakle da se radi o ninskoj biskupiji i da se papa obratio godine 879. Mutimiru kada bi taj — prema Perojeviću — bio suvladar bratu Zdeslavu, iako postoji, kao što smo vidjeli, pismo baš pape Ivana VIII adresirano jedino na kneza Zdeslava.

Za povjesnika je najsigurnije vratiti se papinu pismu onakvom kakvo nam je ono sačuvano i protumačiti ga na najjednostavniji način — kao što je to već Rački učinio. Prema tome, papa Ivan VIII. pozvao je panonsko-hrvatskog kneza Mutimira da, ukoliko može, pritekne pod duhovnu skrb panonskog biskupa, a to je tada bio Metod, i to u vrijeme koje je ograničeno smrću kneza Kocelja i pape Ivana VIII, dakle između 874. i 882, s time da je to pismo vjerojatnije datirati razdobljem nakon početka 880, tj. nakon trećeg Metodova boravka u Rimu.

Nije isključeno da je taj Braslavov prethodnik bio sam budući hrvatski knez Mutimir. Dakako, to je samo hipoteza, ali koja bi objasnila ono »progenitorum tuorum«, jer bi se to odnosilo na dinastiju Trpimirovića, a s druge strane, ta bi hipoteza razjasnila i nasljedstvo na hrvatskom prijestolju nakon Branimira. Naime, činjenica da nakon Branimira, koji je uklonio Zdeslava, dolazi na prijestolje Zdeslavov brat Mutimir, a da nije nigdje zabilježen nikakav prevrat, govori da se ta smjena vladara morala odigrati mirnim putem, što upućuje na dobre odnose između Branimira i Mutimira. Isto tako je vrlo značajno da knez Mutimir nije ni pokušao obnoviti bravotvu politiku vezivanja uz Bizant. Drugim riječima, moglo bi se pretpostaviti da je Mutimir još 879. prilikom prevrata protiv Zdeslava stao na stranu Branimira (sukobi među braćom u dinastiji Trpimirovića nisu bili nepoznati) i kao nagradu dobio od Franaka, koji su očito stajali iza svrgavanja bizantskog štćenika Zdeslava, Panonsku Hrvatsku. Kasnije (pred kraj 884, kada se tu kao knez javlja Braslav) Mutimir bi se vratio u Dalmatinsku Hrvatsku kao Branimirov ban s pravom nasljedstva. Bio bi to isti slučaj kakav se kasnije ponovio sa Zvonimiro, koji je s položaja slavonskog bana postao ban-zamjenik kralja Krešimira IV., da bi se nakon njegove smrti i sam uspeo na prijestolje. Na taj način bi otpala i potreba da se za gotovo isto vrijeme pretpostave tri kneza s istim imenom: pored srpskog i dalmatinsko-hrvatskog još i panonsko-hrvatski.

⁷³ Perojević, n. d., 68—9.

VIII

Čini se da i poznati Porfirogenetov stavak o Bogu Hrvata (Ho ton Hrobaton Theos) iz 31 glave »De administrando imperio« treba povezati s knezom Branimirom. Porfirogenet doslovce kaže: »Ovi pokršteni Hrvati ne ratuju rado izvan granica svoje zemlje, jer su dobili neko proročanstvo i odredbu od rimskog pape, koji je u doba cara Heraklija, cara Romeja, poslao svećenike i pokrstio ih. Nakon što su primili kršćanstvo Hrvati su vlastoručno potpisali ugovor i dali čvrstu i nepokolebljivu zakletvu svetom Petru Apostolu da neće nikada s oružjem provaliti u tuđu zemlju, nego da će živjeti u miru sa svima koji to žele primivši zauzvrat od rimskog pape ovaj blagoslov: Ako bi ikada neki drugi narodi navalili i povelili rat na zemlju Hrvata, neka za njih (Hrvate) ratuje i zaštiti ih Bog Hrvata, a pobjedu im donese Petar, Kristov učenik.«

Kod određivanja vremena i prilika na koje se taj stavak odnosi treba odmah odbaciti njegovo povezivanje s dobom cara Heraklija kao Porfirogenetovu već poznatu tendencioznost, i to iz jednostavnog razloga što su u to doba Hrvati bili još veoma daleko od toga da budu pokršteni. Iz istog razloga treba isključiti i čitavo VII. i VIII. stoljeće, na čijem tek kraju počinje pokrštavanje Hrvata koje je trajalo kroz cijelo IX. stoljeće.

To je razlog zašto se ne može prihvatiti ni pokušaj S. Sakača i A. Dabinovića da pokrštenje Hrvata i njihov tobožnji ugovor s rimskom Stolicom pripišu papi Agatonu oko godine 679. Osim toga, izvori na koje se oni pozivaju — kao što smo u I. gl. vidjeli — govore općenito i nejasno o tadašnjim zbivanjima, a o Hrvatima ništa, najmanje o nekom ugovoru s njima.⁷⁴ Budući da je građen na istim pretpostavkama, to i dijeli istu sudbinu i prilog V. Markotića⁷⁵ koji pokrštenje Hrvata i odnosni ugovor stavlja između godina 641—680.

Mnogo bliže istini bili su stariji naši povjesnici F. Rački, F. Šišić i Lj. Hauptmann.

Rački je bio toliko oprezan da u svojim »Documenta« nije datirao ovaj »Ugovor s Apostolskom rimskom stolicom«, ali je zato upozorio da je papa Ivan VIII. (872—882) u pismu u kojem na početku 879. preporuča hrvatskom knezu Zdeslavu svojeg poslanika, k bugarskom vladaru Mihajlu Borisu, naglasio »ljubav svetih apostola Petra i Pavla, vaših zaštitnika«.⁷⁶ Kada su apostoli Petar i Pavao postali zaštitnici Hrvata, iz pisma, kao ni iz drugih izvora, ne vidi se, ali ta formulacija samo je jedna u nizu sličnih koje se javljaju malo zatim u pismima istoga pape hrvatskom knezu Branimiru i svećenstvu. U tih pet sačuvanih pisama Ivan VIII. uvijek nanovo i po nekoliko puta u istom pismu ističe vjernost prema sv. Petru i njegovim nasljednicima, a

⁷⁴ Vidjeti i priloge u zagrebačkom dnevniku Obzor 1936: Bartola Inhofa (2. IV), M. Perojevića (4. i 5. VI) i S. Sakača (19. VI).

⁷⁵ Markotić, n. d., 11—37.

⁷⁶ Rački, Documenta, 291—2.

⁷⁷ Codex diplomaticus I, 13—19.

kneza Branimira u pismu o. 880. izričito opominje da ostane »pod krilom i zaštitom sv. Petra apostola«. ⁷⁷

To isticanje sv. Petra kao jamca pobjede i sigurnosti, koje je papinska kancelarija obilno primjenjivala već od vremena franačkog kralja Pipina (751—768) i njegova sina Karla Velikoga (768—814) i koje se javlja i u pismima pape Ivana VIII hrvatskim vladarima pokazuje da formulacija kod Porfirogeneta nije izmišljena, nego da ima čvrstu jezgru. Ta podudarnost je navela F. Šišića na zaključak: »Budući da su se Hrvati krstili tek na početku IX. vijeka, a nikako ne 'za cara Heraklija', očito je, da se taj tobožnji 'Ugovor' (pismeni) odnosi na ovo vrijeme za pape Ivana VIII i kneza Branimira, a tako i obaveza, da neće rata voditi protiv vizantijskih dalmatinskih varoši, kad je car Vasilije privolio da Hrvatska bude nezavisna.« ⁷⁸

To je mišljenje Šišić iznio i u jednom ranijem radu, ⁷⁹ odakle ga je preuzeo Lj. Hauptmann i ponovio da se »u toj stavci (Porfirogenetovoj) ne radi ni o čemu drugom nego o poznatom blagoslovu, što ga je dao papa hrvatskom narodu, kada se za Branimira opet vratio pod Rim«. ⁸⁰

Koliko su god Šišić i Hauptmann u objašnjavanju Porfirogenetove vijesti o ugovoru Hrvata s papom ispravno upozorili na kneza Branimira, dotle su se prevarili u osobi drugog partnera koji bi po njima imao biti papa Ivan VIII. Doduše, povratak jednog cijelog naroda pod okrilje sv. Petra, kao što je bio slučaj s Hrvatima nakon što je bizantskog štićenika Zdeslava zamijenio na kneževskom prijestolju Branimir 879. godine, dakle u vrijeme pape Ivana VIII, mogao bi pružiti povod i za jedan takav ugovor. Ali ako pogledamo sadržaj ugovora, to jest obećanje Hrvata da neće voditi navalni rat, a s druge strane obećanje Svete Stolice da će ih zauzvrat uzeti u zaštitu sv. Petar apostol, što je sinonim za nju samu, dakle drugu ugovornu stranu, onda vidimo da se tu moralo raditi o mnogo krupnijim stvarima nego što bi bila ugroženost »vizantijskih dalmatinskih varoši«. One su, uostalom, još nešto ranije na zapovijed cara Bazilija I. počele plaćati knezu Branimiru tribut mira, te je na taj način njihovo pitanje bilo već skinuto s dnevnog reda.

Glavna udarna sila Hrvata, uključivši i Neretljane, bila je tada na moru. Dovoljno je sjetiti se sudjelovanja hrvatske i neretvanske mornarice na strani franačkog cara Ludovika II 870—71. kod osvajanja Barija od Arapa. Tri godine kasnije papa Ivan VIII. opominje »slavnog kneza Domagoja« da stane na kraj »morskim razbojnicima« koji divljaju protiv kršćanskih pomoraca. Ubrzo zatim Hrvati se zalijeću do same Venecije, koja je sigurno imala razloga da tom istom Domagoju dade naslov »najgori knez Slavena«.

Da se kod ugovora između Hrvata i Rimske Kurije radilo zapravo o hrvatskoj pomorskoj sili, potvrđuje i sam Porfirogenet kada neposredno nakon opisa tog ugovora i opisa dolaska u Hrvatsku čudotvorca Martina, koji je Hrvate u tom ugovoru utvrdio, kaže: »Zbog toga (!) ni sagene, ni kondure ovih Hrvata nikada ne polaze u rat ni protiv koga, ukoliko netko baš ne zarati

⁷⁸ Šišić, n. d., 387.

⁷⁹ Ferdo Šišić, Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, n. s. XIII, Zagreb, 1913—4, 13 i 47s.

⁸⁰ Ljudmil Hauptmann, Dolazak Hrvata, Zbornik kralja Tomislava, Zagreb 1925, 124.

protiv njih. Ovim brodovima od Hrvata odlaze jedino oni, koji se bave trgovinom obilazeći od grada do grada Paganiju i zaljev Dalmacije sve do Venecije.«

Ali kako je došlo do tog nepomućenog mira na Jadranu, koji, evo, traje sve do vremena cara Konstantina Porfirogeneta?

Dolaskom Branimira 879. godine Hrvati su, čini se, obustavili borbe na moru, jer izvori o tome šute. Neretljani su, međutim, nastavili s neprijateljstvima, tako da je g. 887. sam dužd Pietro Candiano došao pod Makarsku da ih obuzda, ali je u sukobu izgubio 18. rujna glavu — kao što javlja Ivan Đakon. Kako se taj događaj dojmio Venecije, svjedoči Miho Solinjanin, čija »Rasprava o Dalmaciji« je danas izgubljena, ali ju je na nekoliko mjesta citirao dubrovački opat Mavro Orbini u svojem djelu o »Kraljevstvu Slavena«, izišlom 1601.⁸¹ Orbini tvrdi za Miha Solinjanina da je svoje djelo napisao godine 1010, dok F. Šišić misli da je Michel Salontano kompilator najranije iz XV. st., ali pri tom nije objasnio zašto Mihove vijesti kod Orbinija ne prelaze god. 1000.⁸²

Orbini — navodeći Miha Solinjanina — piše doslovce: »Grad Venecija je često bio doveden od tih ljudi (Neretljana) gotovo u krajnju bijedu i očaj. Kako su mnogo puta međusobno ratovali, mletačke vojske su gotovo uvijek doživljavale poraz i štetu. Osobito u doba dužda Pietra Candiana, koji je (kao i drugi duždevi) po drugi put osobno izašao protiv njih. U bitki kod Cavo Miculo (Makarska) u Dalmaciji dužd je u početku bio nadmoćan i Muie (Mijo? Mislav?) knez Neretljana, već se spremao na bijeg ali videći da mu dolaze u pomoć ostali neretvanski brodovi pod zapovjedništvom Dubrovčanina Vita Bobalija, koji se tada veoma isticao u vojnim pothvatima spomenutog neretvanskog kneza,⁸³ vrati se i ponovo udari na neprijatelja. Mlečani su nakon snažne obrane bili pobijeđeni, a dužd je poginuo. Taj događaj je silno uplašio Mlečane, koji su vjerovali da će neprijatelj iskoristiti svoju pobjedu i da će ih napasti i u njihovoj vlastitoj kući. Stoga su zatvorili velikim lancima ulaze u svoje luke, preko kojih se moglo doći u njihov grad, a tu je i mnogo ljudi postavljeno na stražu.«⁸⁴

S obzirom na ranija iskustva u doba kneza Domagoja sigurno su i ostali gradovi na zapadnoj obali Jadrana dijelili taj strah. Treba, naime, imati u vidu da su talijanski vladari dugi niz godina obnavljali navalno-obrambeni savez s Venecijom »protiv Slavena«, kao na primjer u početku 880. kralj Karlo III Debeli s duždom Ursom Particijakom u Raveni. I godine 888. obnovljen je ugovor »protiv Slavena, naših i vaših neprijatelja«, između dužda Petra Tribuna i kralja Berengara.⁸⁵

⁸¹ Mauro Orbini, *Il Regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 168—9.

⁸² Ferdo Šišić, *Letopis popa Dukljanina*, Beograd-Zagreb 1928, 15—21. Šišiću, se pridružio Antun Mayer, *Ljetopisac Mihovil Solinjanin*, Nastavni vjesnik XL, Zagreb 1931—2, 281—287, protivno Kukuljeviću koji Mihovila smješta u XI stoljeće (Arhiv IX, Zagreb 1868, 4 i sl.).

⁸³ Na ovom mjestu je Solinjaninovo pričanje očito naknadno iskičeno prema dubrovačkom ukusu, ali to ne umanjuje vjerodostojnost njegove jezgre koju potvrđuje Ivan Đakon.

⁸⁴ Orbini, n. d., 28—9.

⁸⁵ Šišić, n. d., 392.

Međutim, pogibija dužda Petra Candiana kod Makarske predstavljala je takvu opasnost da je trebalo ponovo angažirati i najviši moralni autoritet, Svetu Stolicu, na kojoj je tada sjedio papa Stjepan V/VI (885—891), samo taj put na mnogo široj i temeljitijoj osnovi. Tako je došlo do sabora na Duvanjskom polju, o kojem je sačuvan izvještaj u IX glavi Ljetopisa Popa Dukljanina. Na saboru su uz suglasnost Rimske kurije i bizantskog dvora, kojemu je tada stajao na čelu Leon VI Mudri (886—912), povjerene hrvatskom knezu Branimiru i južnodalmatinske oblasti: Neretvanija, Zahumlje, Travunja i Duklja. Tako je ponovo uspostavljeno nekadašnje jedinstvo Dalmacije — kako to opisuje Pop Dukljanin. To jedinstvo doći će do još potpunijeg izražaja na splitskim saborima 925—928. godine.

Branimirov uspjeh treba pripisati ne samo pristanku, da ne kažemo pritisku, najviših instanca Istoka i Zapada nego i vojnoj sili hrvatskog kneza i još više njegovoj političkoj sposobnosti, koja ga bez sumnje svrstava u red najistaknutijih vladara svoga vremena. Izvanredno vještog suradnika Branimir je našao u Teodoziju, ninskom biskupu, kasnije splitskom nadbiskupu.

Dovođenje u neposrednu vezu ugovora Hrvata s papom, o kojem javlja Porfirogenet, i sabora na Duvanjskom polju, koji je opisao Pop Dukljanin, omogućuju i paralelne vijesti o tim događajima u oba izvora. Jedna od tih paralela je podatak da je ugovor sklopljen (kod Porfirogeneta), odnosno održan sabor (kod Dukljanina), nakon pokrštanja Hrvata, odnosno Svetopelek-Budimirove države.

Deveta glava Ljetopisa sastoji se od dva dijela. U prvom se govori o pokrštenju kralja Budimira-Svetopeleka i njegova naroda, a u drugom se dijelu opisuje Duvanjski sabor. Dio o pokrštenju očito je uzet iz Panonskih žitija sv. braće Ćirila i Metoda ili neke slične, danas izgubljene legende, gdje je Pop Dukljanin mogao naći podatak da je Konstantin-Ćiril pokrstio moravskog kneza Svatopluka, Branimirova suvremenika. Jezgra drugog dijela je vijest o saboru na Duvanjskom polju pod predsjedanjem kralja Budimira-Svetopeleka, koji može biti samo knez Branimir. Tu vijest je Dukljanin iskoristio i obilno preuredio samo ukoliko se odnosi na teritorijalne i crkvene granice, jer ga je jedino to zanimalo s obzirom na svrhu njegova spisa, to jest pokazati starodrevnost barske metropolije. No, budući da je on pokrštanje i sabor doveo u neposrednu vezu, sigurno je neke elemente za to morao naći i u vijesti o saboru.

Zaista već sama činjenica da se sabor održao na Duvanjskom polju, dakle na granici između Dalmatinske Hrvatske i Neretvanije, koju Porfirogenet još dvije generacije kasnije zove Paganijom, ukazuje na to da ovo mjesto nije izabrano slučajno, ne samo u političkom nego i vjerskom pogledu. Porfirogenet u dva svoja djela: »O upravljanju carstvom« i »Život cara Bazilija« navodi da je taj car dao pokrstiti neka južnoslavenska plemena, a među njima i Neretljane. Ako se sjetimo da je mletački dužd još 830. dao pokrstiti jednog neretljanskog poslanika, onda postaje jasno da je kršćanstvo među Neretljanima vrlo teško hvatalo korijen i da je unatoč pokrštanju i iz Carigrada bilo još posla i desetak godina kasnije, osobito u zabačenijim krajevima, gdje se Duvno i nalazilo. Širem prihvaćanju kršćanstva među tim pučanstvom sigurno je pridonio novi glagoljski obred na narodnom jeziku, koji je, zacijelo

uvodio nadbiskup Teodozije. Utoliko bi i pop Dukljanin bio u pravu kada pokršćavanje prije Duvanjskog sabora pripisuje Konstantinu, tvorcu glagoljice.

Tek nakon što je sav narod na saboru ili još prije bio pokršćen moglo se pristupiti prihvaćanju političkih obveza i papinskog blagoslova — kako to opisuje Porfirogenet.

Drugu paralelu između popa Dukljanina i Porfirogeneta vidimo u tome što jedan i drugi govore o izmirenju — prvi o pomirenju Svetopelek-Budimirove države s Latinima koji su se radosno vratili u napuštene gradove, a drugi u obećanju Hrvata da će sa svima živjeti u miru i da neće nikoga napadati. U taj kontekst pomirenja uklapa se i pismo pape Stjepana V/VI iz godine 887/8. splitskom nadbiskupu Teodoziju, u kojem se usrdno podržava Teodozijevo nastojanje da se uspostavi opet salonitanska (splitska) metropolija i da se obnove crkve (biskupije, parohije), koje su nekada bile razorene od barbarskog bijesa.⁸⁶

Koliko prva paralela o pokršćavanju odgovara tadašnjoj vjerskoj situaciji na ovom prostoru, toliko druga o pomirenju odražava političko stanje u doba održavanja Duvanjskog sabora.

Neki su u Porfirogenetovom izričaju »Bog Hrvata« htjeli vidjeti poganski prizvuk i ideološki kompromis, te su ga i zbog toga stavljali u VII stoljeće. Samo, ne treba smetnuti s uma da taj izričaj potječe od pape, a pape VII stoljeća nisu bili ništa manje kršćanskiji od papa IX stoljeća. »Bog Hrvata« može se objasniti jedino kao analogija prema »Bog Izraela«. I kao što je Bog sklopio preko Mojsija na Sinaju ugovor sa svojim izabranim narodom i s njime stupio u savez,⁸⁷ tako i s Hrvatima Bog sklapa ugovor i savez preko svoga učenika apostola Petra, odnosno njegovog nasljednika rimskog pape na Duvanjskom saboru. Toj znamenitoj prigodi upravo odgovara svečana intonacija Porfirogenetove vijesti, koja je osobito u prijašnjim prijevodima izgubila mnogo od veličine grčkog originala.

Preveden s teološkog na politički rječnik, ugovor je bio sporazum između hrvatske države, pape i Bizantskog carstva, koje se kod Porfirogeneta ne spominje, ali je, prema popu Dukljaninu, prisutno na Duvanjskom saboru preko svojih poslanika. To je i logično, jer su odluke na Duvanjskom saboru izmijenile političku situaciju na istočnom Jadranu: Hrvatska se proširuje na cijelu nekadašnju rimsku provinciju Dalmaciju — kao što opisuje pop Dukljanin i kao što se vidi iz akata Splitskog sabora 925. godine — a zauzvrat se obvezuje na održavanje mira na Jadranskom moru. Taj mir je mogao biti poremećen jedino ako bi neki drugi narodi, svakako nekršćanski, napali Hrvate. Tu se očito misli u prvom redu na Arape, zajedničke neprijatelje i Bizanta i Zapada, a možda i na Mađare, koji su se tada već stali javljati s istoka.

Tekst papinskog blagoslova tako je vješto sročeno i toliko odgovara tadašnjem kurijalnom stilu da ga je Porfirogenet morao preuzeti iz nekog pisma pape Stjepana V/VI. upućenog knezu Branimiru ili cijelom narodu. »Zanimljivo je istaći — veli F. Dvornik u navedenom djelu — da se u pismima papa tog vremena, Nikole I, Hadrijana II. i Ivana VIII, upravljenim slaven-skim vladarima Moravske, Hrvatske i Bugarske osobito ističe vjernost sv.

⁸⁶ Codex diplom. I, 22.

⁸⁷ Rječnik biblijske teologije, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1969, 1128—1139.

Petru. To je prvi stupanj u razvoju teokratske teorije koju su kasnije razradili mnogi srednjovjekovni pape, osobito Grgur VII. i Inocentije III. Taj prvi stupanj pada u drugu polovicu IX. stoljeća.« U to je vrijeme bio papa i Stjepan V/VI. (885—891), čije ime spominje pop Dukljanin, kada u IX. glavi opisuje sabor na Duvanjskom polju, kojemu su prisustvovali i njegovi poslanici zajedno s poklisarima bizantskog cara.

Možda bismo i poznati natpis kneza Branimira: »(Tempore ducis) Branimiri annorum XPI (Christus) sacra de Virg(ine) carne(m) ut su(m)ps(it) s(unt) DCCCLXXX et VIII, VIq(ue) indic(tione)«, iz Gornjeg Muća sjeverno od Splita, mogli dovesti u vezu s Duvanjskim saborom. Impozantni i vrlo lijepo izrađeni natpis u kamenu (koji se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu) potječe upravo iz vremena kada je, po našem mišljenju, održan Duvanjski sabor: sredina 888. godine. Crkva u kojoj se natpis nalazio mogla je biti podignuta na uspomenu toga povijesnog događaja.⁸⁸

Nakon što je na Duvanjskom saboru učvršćena politička situacija na istočnoj obali Jadrana, Branimir je mogao srediti i odnose s Venecijom koji su i dali povod za održavanje sabora. Dužd Petar Tribun, koji je te iste godine (u svibnju g. 888) obnovio ugovor s novoizabranim talijanskim kraljem Berengarom »protiv Slavena, naših i vaših neprijatelja« sporazumio se s knezom Branimirom. Prema tom sporazumu, mletački će brodovi za prolaz kroz hrvatske teritorijalne vode plaćati posebnu taksu (to je bio census, a ne tribut ili godišnji danak) već prema veličini pojedinog broda. Takav način plaćanja pretpostavlja i patrolnu službu ratne mornarice hrvatskog vladara duž obale. Ta mornarica je već za Domagoja bila na zavidnoj visini, a o njoj će kasnije Porfirogenet navesti gotovo nevjerojatne brojke. Takav način plaćanja objašnjava uz to riječi Ivana Đakona da je dužd Petar II. Orseolo potkraj X. stoljeća »zabranio svojim plaćati uobičajeni census«. Zahvaljujući tom hrvatsko-mletačkom ugovoru sve do sredine X. stoljeća, tj. do građanskog rata u Hrvatskoj (948. god.) nije bilo nikakva sukoba na Jadranskom moru.

IX

Za Tomislava se ne zna u kakvom je srodstvu bio s knezom Mutimirom ni da li je zaista bio njegov neposredni nasljednik, kao ni vrijeme kada je počeo vladati, jer su dokumenti o tom značajnom hrvatskom vladaru stigli do nas vrlo prorijeđeni. Nije ostao nikakav kameni natpis⁸⁹ i nikakva ispra-

⁸⁸ Gotovo u isto vrijeme, a svakako u doba kneza Branimira, iako u vezi s drugim okolnostima i s drugim tumačenjem, stavljaju Duvanjski sabor, pored Sišića i Hauptmanna — kao što smo naveli — i neki od starijih autora (Tubero, Zavorović), te L. Thallóczy, A. Dabinović i M. Hadžijačić. Posljednji je objavio zanimljivu raspravu: Pitanje vjerodostojnosti sabora na Duvanjskom polju, Godišnjak VIII, Centar za balkanološka ispitivanja 6, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970, 201—259.

⁸⁹ Pokušaj Željka Jirouškega, Novo čitanje i tumačenje posljednjeg reda natpisa na ranosrednjovjekovnom sarkofagu splitskog nadbiskupa Ivana suvremenika kralja Tomislava, Radovi Odjela za povijest umjetnosti Filozofskog fakulte-

va s njegovim imenom. Ni car-pisac Konstantin Porfirogenet, njegov suvremenik, nije htio znati za nj, iako je dao niz podataka za to razdoblje naše povijesti. Tek dva kasnija i to narativna, dakle drugorazredna izvora — Ljetopis Popa Dukljanina i Toma Arcidakon — spominju Tomislava, prvi u vezi s borbama protiv Mađara, a drugi samo kao suvremenika splitskog nadbiskupa Ivana uz 914. godinu.

Prema tome, najvažnije i gotovo jedino vrelo za naše znanje o prvom hrvatskom kralju ostaje dragocjeni zapis o splitskim crkvenim saborima 925. i 928. godine, sačuvan u rukopisu (od kojeg je danas poznato osam primjeraka, od kojih najstariji u posjedu rimske Propagande potječe iz početka XVI st.), koji je D. Farlati nazvao »Historia Salonitana Maior«, jer predstavlja veću, tj. proširenu verziju djela Tome Arcidakona o historiji salonitanske, odnosno splitske crkve. Zapis se sastoji od tri vrste tekstova: papinskih pisama (3 Ivana X i 1 Lava VI), zaključaka prvog i drugog sinoda, te komentara ili bilježaka autor tog zapisa, najvjerojatnije samog splitskog nadbiskupa Ivana, sudionika događaja (kao što je već Šišić pretpostavljao), koji su na četiri mjesta umetnuti između pisama i zaključaka.

Kako u zapisu nema datuma, za datiranje splitskih sinoda najjače uporište pruža pontifikat Lava VI (VI 928. — II 929. ili prema drugima V—XII 928), nasljednika pape Ivana X (914—928) i podatak u samim aktima sinoda da su dvije godine po završetku prvog sabora došli u Split iz Rima poslanici, biskup Madalbert i vojvoda Ivan, te da su posredovali u miru između Hrvata i Bugara nakon rata koji spominje i Porfirogenet. Ti podaci iz samih akata, kao i opće poznate okolnosti (bugarsko-bizantski mir pod Carigradom u početku rujna 924. godine, smrt bugarskog cara Simeona 27. V 927. i drugo) dopuštaju da se utvrdi prilično točna kronologija opisanih događaja.^{89a}

Zbog povijesne konzistentnosti hrvatska i svjetska historiografija smatra saborske akte za autentične. Iznimku u tome čini I. Lucius (1604—1679) i nekoliko njegovih nedosljednih istomišljenika koji akte proglašuju falsifikatom, ali se ipak služe njihovim podacima. Jaku potvrdu vjerodostojnosti dao je saborskim aktima Korčulanski kodeks sastavljen u XII stoljeću, koji donosi vijesti poznate inače samo iz njih.⁹⁰ Doduše latinski jezik tih akata, i tako izvanredno zbijen, na nekim je mjestima postao, zbog lošeg prepisivanja, gotovo nerazumljiv. No to ne umanjuje (čak obratno) njihovu istinitost i veliku povijesnu vrijednost.⁹¹

ta u Zagrebu 6, 1969, da nađe Tomislavovo ime nije dovoljno uvjerljiv, kao što nema dokaza ni da je splitski nadbiskup Ivan sa toga sarkofaga zaista onaj iz doba kralja Tomislava.

^{89a} Stjepan Antoljak, Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I za hrvatsku povijest X stoljeća, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 4/1972, 41—113; oslanjajući se na nesigurnu dataciju ove isprave, unatoč jasnim i općeprihvaćenim podacima saborskih akata, koje prešućuje, smješta prvi splitski sinod »već poslije 915. godine«, a drugi »najranije tek 929. godine«, između kojih bi prema tome vremenska razlika iznosila oko 14 godina.

⁹⁰ Vinko Foretić, Korčulanski kodeks 12. stoljeća i vijesti iz doba hrvatske narodne dinastije u njemu, Starine JAZU, 46, Zagreb 1956, 30s.

⁹¹ Akti splitskih sabora više puta su izdavani. Posljednji ih je objavio (u okviru cijele Historia Salonitana Maior) Stjepan Gunjača, n. d. 1, 72—81; uz opširnu

Početak X stoljeća, kako na Istoku tako i na Zapadu, razdoblje je duboke krize. No dok je ona za Bizantsko carstvo posljedica uglavnom vanjskih pritisaka, na Zapadu proizlazi iz unutarnjeg rasula Karolinškog carstva.

Nakon što je 887. svrgnut Karlo III Debeli, ne samo feudalni nego i pokrajinski partikularizam potpuno je preoteo maha. Velikaši njemačkog dijela Carstva izabrali su već iste godine za kralja karantanskog vojvodu Arnulfa, jednog od posljednjih Karolinga. On je 896. god. okrunjen u Rimu i za cara, ali se vratio preko Alpa, gdje je skrhan bolešću doskora umro. Kada je umro i njegov sin Ludovik Dijete (900—914), na njemačko prijestolje došao je franački vojvoda Konrad (911—918), a zatim Henrik I. Ptičar (919—936), osnivač saske dinastije. U Francuskoj su na vlasti ostali predstavnici karolinške porodice, ali kao lokalni kraljevi. I u toj posljednjoj grani stara će dinastija potkraj X. st. izumrijeti — tu gdje se i pojavila. U Italiji je situacija bila najsloženija. Nakon svrgavanja Karla III. izabran je 888. godine za talijanskog kralja furlanski markgrof Berengar, po majci unuk Ludovika Pobožnog, ali su mu suparnici u neprestanim borbama oduzimali vlast i prijestolje. Papinstvo, izgubivši podršku carstva, ušlo je već nakon nasilne smrti Ivana VIII (872—882) u jedno od svojih najtežih razdoblja, koje će dobiti ime »saeculum obscurum« i potrajati sve do clunyevske i grgurovske reforme sredinom XI. stoljeća. Iako carstva više nije bilo, o carsku su se krunu stali otimati različiti samozvanci koji su primoravali pape da ih krune za cara. Posljednji od njih bio je spomenuti Berengar koji je 915. godine primorao Ivana X. da mu stavi na glavu carski dijamant. Nakon njegova umorstva 924. više nije bilo careva sve do krunidbe Otona I. (962), koji će obnoviti carstvo, ali njemačke narodnosti.

Na razvalinama jedinstvene Evrope, kakvu je bio zamislio i izgradio Karlo Veliki, počela su na početku X. st. nicati nova kraljevstva kao zameci budućih nacionalnih država. Zbog toga je to doba prelomno u evropskoj povijesti. Jedna od nasljednica bivšega karolinškog carstva bila je i hrvatska država, koju je već knez Branimir (879—892) osamostalio a kralj Tomislav učvrstio i proširio.

Dok su na Zapadu naleteli vanjskih neprijatelja, Arapa, Normana (koji su se smirili nakon što su 911. dobili u leno Normandiju) i Mađara, predstavljali strašna, ali ne i sudbonosna iskušenja, dotle su na Istoku Mađari uništili Velikomoravsku državu, a Bugari pod Simeonom (893—927) dobrano osakatili Bizantsko carstvo i gotovo doveli u pitanje njegov opstanak. No, i Arapi su još uvijek bili velika opasnost za Bizant, ne samo u Južnoj Italiji (odakle su ugrožavali i papinski Rim), nego su nadirali i u Maloj Aziji. Godine 902. zauzeli su Taorminu, posljednje bizantsko uporište na Siciliji, razarali i pljačkali egejske obale, tako 904. Solun, a 912. uništili cijelu bizantsku flotu. I eskadra ruskog kneza Olega pojavila se 907. god. pod Carigradom i prinudila cara Leona VI. na sklapanje povoljnog ugovora za Ruse.

analizu. Međutim, njegova osnovna teza da je *Historia Salonitana Maior* koncept samog Tome Arcidakona teško da će biti prihvaćena, iako je već Vjekoslav Klaić, Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara, Zbornik kralja Tomislava, 215—218, dokazao da je Toma poznavao akte splitskih sabora.

Sa Simeonom rat je izbio već 894. godine i nakon uzastopnih teških poraza Bizanta, kome nisu uspjeli pomoći ni njegovi saveznici Mađari, završio 896. mirom koji je nametnuo Bizantu plaćanje godišnjeg danka. Mir je potrajao 17 godina, sve dok nije nakon smrti Leona VI. g. 912. njegov brat Aleksandar odbio daljnje plaćanje. Kada je Aleksandar već nakon godinu dana umro, ostavivši na prijestolju Leonovog malodobnog sina Konstantina VII. Porfirogeneta, patrijarh Nikola Mistik je kao regent poduzeo sve da Simeona zadovolji, primivši ga čak na carskom dvoru i okrunivši ga za cara Bugara (913) uz obećanje da će se Konstantin VII. oženiti Simeonovom kćeri. Carica-majka Zoe je međutim sve to odbila priznati, te su nastavljeni neprijateljstva koja će trajati uz manje ili veće prekide sve do Simeonove smrti. U tih petnaest godina Bizant je trpio strahovite poraze (najteži kod grada Anhijala na utoku rijeke Ahelaj u Crno more 20. VIII 917), izgubio sve posjede na Balkanskom poluostrvu, osim Epira, Tesalije i uskog zaleđa Egejskog mora od Soluna do Carigrada, dok se Bugarsko carstvo proširilo od Crnog do Jadranskog mora, gdje se prostiralo od Drača (koji je ostao u bizantskim rukama) na jug sve do visine Krfa.

Bilo je to jedno od najtežih iskušenja bizantske povijesti,⁹² u kojem se staro carstvo borilo za goli opstanak, jer je Simeonov cilj bio Carigrad. Položaj je bio to nezavidniji jer su ga pratile unutarnje teškoće. Sukobu centralne vlasti i feudalne aristokracije, koja je grabila mali seljački posjed lišavajući tako državu i poreza i vojnika, pridružila se i nesigurnost carskog prijestolja. Zbog malodobnosti Konstantina VII. vladali su regenti, među kojima se njegov budući tast, odlučni vojnik Roman Lekapen, iako niskog porijekla, uspeo do najviše vlasti proglasivši carem ne samo sebe (920), nego malo zatim i tri svoja sina. Tako je tada na prijestolju bilo pet careva. I razdor unutar crkve, koji je nastao oko priznavanja četvrtog braka Leona VI, produžio se i nakon careve smrti. Uz kanonski značaj pitanje je imalo i vrlo konkretnu stranu, jer je iz veze sa Zoe, kojom se car tek kasnije oženio, potekao Konstantin VII, jedini nasljednik makedonske dinastije, koji, nasuprot svome nezakonitom porijeklu, ističe zbog toga da je rođen u carskom grimizu: Porfirogenet.

Nova situacija, u kojoj je Franačko carstvo nestalo a Bizantsko bilo bitno oslabljeno, morala se odraziti i na istočnoj obali Jadrana, koja se od početka nalazila pod njihovim unakrsnim utjecajima. Tu su se još od Aachenskog mira (812) nalazile dvije formacije: Hrvatska kneževina i bizantska arhontija, kasnije tema Dalmacija.

Bizantska Dalmacija (koju su činili grad Krk s dijelom otoka, grad Osor s dijelom otoka Cresa i Lošinja, grad i otok Rab, otok Vrgada, te gradovi Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor) već je od onog časa kada je Bazilije I. godine 879. predao plaću bizantskog stratega hrvatskom knezu, samo simbolično pripadala Carstvu. Veliko je pitanje, da li je uopće otada i postojao strateg Dalmatinske teme koju je isti car osnovao nekoliko godina ranije. Činjenica da nije sačuvano ime ni jednog bizantskog stratega, osim Brijenija,⁹³ nameće zaključak da je on bio vjerojatno i prvi i posljednji. Dalmacija, uostalom, nije

⁹² Ostrogorski, n. d., 254

⁹³ Ferluga, n. d., 62—3 i 71—2.

imala nikakvih carskih ureda ni vojnih jedinica. Razbijena na nekoliko izoliranih gradova, bila je ona, kao što je već Rambaud ispravno rekao, »tema-fantom« — koja se, doduše, vodila u carskim popisima, ali na posljednjem mjestu. U tim popisima nalazimo sve do 934. godine i titulu stratega Dalmacije,⁹⁴ ali on se tu već decenijama vodio samo formalno, kao što dokazuje potpuno pomanjkanje drugih izvora o njemu. U djelu cara Konstantina Porfirogeneta »O upravljanju Carstvom«, osim što se spominje da je strategu ostao samo simboličan prihod, nema ni jedne riječi o drugim funkcionarima ni bilo što o upravnoj ili vojnoj organizaciji te pokrajine, a u njegovom spisu »O temama« nema uopće Dalmacije. Ni oporuka zadarskog priora Andrije iz 918. god., osim cara Konstantina VII, ne spominje ni stratega ni bilo kakve carske organe. Tu su jedino lokalni predstavnici grada: prior Andrija, biskup Fomin, opat Odolbert, magistar Konstantin i devet poimenično navedenih tribuna.⁹⁵ Ako je tako bilo u glavnom gradu teme, u ostalim se gradovima sigurno još manje osjećala carska vlast.

U to vrijeme u Hrvatskoj vlada Tomislav. On je od kneza Branimira i Mutimira naslijedio državu koja je obuhvatila cijelu istočnu obalu Jadrana od rijeke Raše do Bojane. Pokušat ćemo obrazložiti tu tvrdnju prije nego nastavimo raspravljati o Tomislavu i njegovoj vladavini, jer u povijesnoj znanosti postoje o tome pitanju još uvijek različita mišljenja.

Već je Lucius smatrao da Hrvatska u doba narodnih vladara nije sezala južno od rijeke Cetine, a za njim su se povelili mnogi drugi historičari. Lucius je preuzeo tu tvrdnju od Porfirogeneta. Danas su u carevu spisu »O upravljanju carstvom« očita ne samo proizvoljna etimološka i druga tumačenja nego i svjesna prešućivanja, čak i mijenjanja povijesnih činjenica kako bi ih se dovelo u sklad s državnim interesom Bizantskog carstva, kojemu je spis imao služiti, namijenjen u prvom redu obrazovanju njegova sina i nasljednika Romana II. Dakako da Porfirogenet nije uspio tu tendenciju dosljedno provesti, pa su tako nastala brojna protuslovlja u njegovu djelu.

⁹⁴ Vizant. izvori za istoriju naroda Jugoslavije III, 3—4. Ferluga, n. d., 81.

⁹⁵ Codex. diplom. I, 25—28. Nada Klaić, Tribuni i consules zadarskih isprava X i XI stoljeća, Zbornik radova Vizantološkog instituta 11, Beograd 1968, 67—91, nastoji oporuku priora Andrije, kao i još devet zadarskih isprava iz X i XI st. u kojima se spominju tribuni i konzuli, proglasiti za falsifikate iz druge polovice XII st., kao što je to već učinio Giuseppe Praga koga ona u svemu slijedi. Bez obzira na to da je učinila osnovnu metodološku pogrešku time što nije ni pokušala objasniti uzrok postanka ovih tobožnjih krivotvorina što mora biti polazna točka svake kritike falsifikata, — ona je počinila i niz drugih propusta. Tako kao dokaz za falsifikat uzima navođenje konzula koji u X i XI st. u Zadru nisu postojali, iako citira ispravno mišljenje Ferluge (str. 71) da se izraz »consul« ili »consules« odnosi na bizantske careve po kojima se isprave datiraju. S mišljenjem Ferluge, koji Andrijinu oporuku smatra autentičnom, slaže se i Jakov Stipišić (Ivan Lucić, Povijesna svjedočanstva o Trogiru, Split 1979, 471—2), odbacujući argument N. Klaić kao netočan. Lujo Margetić, Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim općinama, Zbornik radova Vizantološkog instituta 16, Beograd 1975, 25—52; iako se slaže da su spomenute isprave krivotvorene u drugoj polovici XII stoljeća (str. 33), oduzima joj tezi glavni argument time što tvrdi da falsifikator nije mogao uzeti tribune iz svojeg vremena jer su oni tada sudski činovnici koji nemaju nikakve veze s tribunima u ispravama, tj. predstavnicima najuglednijih gradskih

Nasuprot Porfirogenetu, u drugom najznačajnijem izvoru za našu srednjovjekovnu povijest, Ljetopisu Popa Dukljanina, južnodalmatinske pokrajine: Zahumlje, Travunja i Duklja, nazvane su zajedničkim imenom: Crvena Hrvatska. Doduše, Ljetopis se obično smatra za literarnu kompilaciju, ali je sigurno da mnogi podaci u njemu, pa tako i pojam Crvene Hrvatske, nisu mogli biti jednostavno izmišljeni. Povijesnu jezgru Dukljaninove tvrdnje da je Hrvatska sezala i južno od Cetine potkrepljuju i podaci u drugim povijesnim vrelima, pa i u samom djelu Konstantina Porfirogeneta.

U prvom redu značajno je da u njegovu spisu »O ceremonijama« među južnoslavenskim arhontima, koje on nabroja ovim redom: Hrvatske, Srba, Zahumljana, Konavalja, Travunjana, Duklje, i kojim carska kancelarija šalje dopise, nema arhonta Neretljana, oblasti između Cetine i Neretve. To znači da je Neretvanija ili Paganija bila neposredno pod hrvatskim vladarom, barem od kneza Branimira (879—892), za vrijeme kojeg prestaju neretvanski ispadi na moru, da bi se obnovili tek u doba građanskog rata u Hrvatskoj 948. godine. Od sredine IX do konca X st. nema spomena o posebnom neretvanskom knezu (dux ili iudex Marianorum), koji je u drugoj polovici XI. stoljeća jedan od prvaka na hrvatskom dvoru, dok je neretvanski velikaš Slavac postao i hrvatski kralj (1074. god.).⁹⁶

U spisu »O upravljanju carstvom« osam je glava (29—36) posvećeno oblastima koje nastavaju Južni Slaveni. U 30. glavi, za koju se smatra da je nastala na temelju narodne tradicije i da je unijeta u carevo djelo najvjerojatnije nakon njegove smrti (959), opisuju se granice Dalmacije koja se prostirala od istarskog gorja do gradova Dračke teme: Bara, Ulcinja i Lješa. U tu Dalmaciju došli su Hrvati i »od tada ovu zemlju drže Hrvati«. Prema toj glavi, i nakon dolaska Hrvata cijela ta Dalmacija iako podijeljena na Sklavinije: Hrvatsku, Neretvaniju, Zahumlje, Travunju i Duklju, čini jednu cjelinu, dok: »Zemlja Srbija leži ispred (gledano iz Carigrada) svih ostalih zemalja (netom nabrojanih Sklavinija), sa sjevera graniči s Hrvatskom, a na jugu s Bugarskom.« Iz tih riječi se može zaključiti da su Dalmacija i Hrvatska sinonimni pojmovi, odnosno da se pod Hrvatskom razumijevaju i ostale Sklavinije, a u svakom slučaju da se one nalaze izvan Srbije.

obitelji kakvi su oni bili u X i XI stoljeću. Prema tome, Margetić se tim ispravama služi kao autentičnim. Kao što je nedosljedan s obzirom na vjerodostojnost isprava, tako je upao u slično protuslovlje i s obzirom na pitanje, što su zapravo bili zadarski tribuni u X i XI stoljeću, na koje daje tri različita odgovora: 1) »Slično kao i u Veneciji do kraja X st. najuglednije gradske obitelji u Zadru preuzele su naziv tribuna kao posebnu oznaku svojeg uglednog položaja u društvu« (33); 2) zapovjednici gradske milicije, jer »tribuni zadarskih isprava X i XI stoljeća službujući su ili odsluženi vojni i civilni zapovjednici zadarskih gradskih četvrti« (37); 3) bizantski vojni zapovjednici, jer može biti »da je u Zadru bilo sjedište određenog broja bizantskih vojnih garnizona« (37 i 51). Ne samo da se druga i treća mogućnost međusobno isključuju nego nema ni za jednu od njih ni najmanje potvrde u povijesnim vrelima. Prema tome, ostaje jedino prva mogućnost da je to »počasni plemićki naziv« kao što je Margetić naslovio cijelo poglavlje u kojem raspravlja o zadarskim tribunima u X i XI stoljeću (32—38).

⁹⁶ O problemu kralja Slavca usp. moj prikaz u J. Horvat, nav. dj. I, 417—8.

Što se tiče etničke pripadnosti, Porfirogenet u glavi 29. opetovano nabraja: »tamošnja plemena, Hrvati, Srbi, Zahumljani, Travunjani, Konavljani, Dukljani i Neretljani, koji se nazivaju i Pagani«. Dakle sve njih smatra za posebne narode. Međutim u glavi 32, 33, 34 i 36 svi su, osim Hrvata i Dukljana, proglašeni za Srbe još od doba cara Heraklija (610—641) koji da ih je naselio, pored Srbije, još i u Neretvaniji, Zahumlju i Travunji ali, začudo, ne u Duklji.

Kako i kada su te Sklavinije nastale ne može se reći. Prva se spominje Neretvanija u vezi s god. 830. u ljetopisu Ivana Đakona, koji je nastao oko godine 1.000.⁹⁷ U aktima splitskih sabora od 925—928. god. govori se o Zahumlju. Sve ostalo znamo samo na temelju Porfirogenetovih spisa iz sredine X stoljeća, i to sasvim šturo. Car za Zahumlje, Travunju i Duklju (za razliku od Hrvatske i Neretvanije) ne navodi ni županije. Od dukljanskih i neretljanskih vladara ne spominje ni jednog, od zahumskih jedino Mihajla, sina Vuševuka (ili Višete), dok za travunjskog upada u protuslovlje kada kaže da je srpski arhont Vlastimir (o. 835—o. 850) učinio travunjskog župana Krajinu, sina Veloja, nezavisnim arhontom davši mu svoju kćer za ženu, ali da su arhonti Travunje, od kojih još navodi Krajinina sina Hvalimira i unuka Čučimira, uvijek bili pod vlašću arhonta Srbije.⁹⁸ S tim u vezi Porfirogenet ističe da su Srbi u Travunji »živjeli od onog arhonta koji je pobjegao caru Herakliju iz nekrštene Srbije do srpskog arhonta Vlastimira«. Prema tome postavlja se pitanje: Tko je živio u Travunji nakon Vlastimira?

Porfirogenet je isto tako kontradiktoran kada ističe neprekidnu potčinjenost Bizantskom carstvu za Hrvate na jednom,⁹⁹ a za Srbe na četiri mjesta,¹⁰⁰ iako je još u 29. glavi tvrdio kako »tamošnja plemena Hrvati i Srbi i Zahumljani i Travunjani i Konavljani i Dukljani i Pagani, odvojivši se od carstva Romeja, postadoše samostalni ne pokoravajući se nikome«. ¹⁰¹ On iznosi i treću verziju, koja je u sredini između prve dvije, kada kaže da su ta plemena njegovu djedu, caru Baziliju I, uputila poslanike s molbom da pokrsti one koji su među njima ostali nekršteni, a ti su bili u većini. Car je poslao svećenike da ih pokrsti i »postavio im je tada vladare, koje su oni htjeli i izabrali, od roda od kojeg su oni željeli i voljeli. I od tada do danas (sredina X stoljeća) kod njih su arhonti iz istih rodova.«¹⁰²

Ovi oskudni i uz to protuslovni podaci iz Porfirogeneta bili su jedini dokaz, jer drugoga nema, na kojem je R. Novaković saznao svoju knjigu^{102a} punu domišljanja i pretpostavka o »srpskim primorskim oblastima« od Neretvanije do Duklje i o Srbiji u njihovom zaleđu, kojoj da su te oblasti pripadale do trećeg desetljeća IX st. pod vrhovnom vlasti Bizanta. Što se tiče tobožnje podudarnosti Porfirogenetove Srbije i »srpskih primorskih oblasti« s

⁹⁷ Rački, Documenta, 276.

⁹⁸ Vizant. izvori II, 62.

⁹⁹ isto, 43.

¹⁰⁰ isto, 49, 55, 57, 58.

¹⁰¹ isto, 14.

¹⁰² isto, 16.

^{102a} Relja Novaković, Gde se nalazila Srbija od VII do XII veka, Istorijski institut, Beograd 1981, 413.

Dukljaninom barskom metropolijom i kasnijim »kraljevstvom«, treba reći da njihovu središnju oblast, Duklju, ni Porfirogenet ne označava kao srpsku, a Pop Dukljanin te primorske oblasti naziva: Crvena Hrvatska, koju je Novaković iz svoje razrade Ljetopisa Popa Dukljanina jednostavno izostavio. Slično autor nije u drugom dijelu knjige, gdje obrađuje literaturu, uzeo u obzir za ovaj problem još uvijek temeljne rasprave istaknutih slovenskih historičara Ljudmila Hauptmanna i Boga Grafenauera^{102b} koji su utvrdili da car pisac o dolasku Srba nije znao gotovo ništa i da je svoj izvještaj o njima iskonstruirao po uzoru na vijest o Hrvatima i na temelju probizantske tendencije.

Nasuprot općenitim, očito tendencioznim i zato proturječnim, tvrdnjama Porfirogenet je mnogo vjerodostojniji u konkretnim vijestima. Tako u 29. glavi, kada opisuje kako je Bazilije I skupljao vojsku 869. god. da od Arapa osvoji južnotalijanski grad Bari, kaže da je car poslao svoju vojsku »zajedno s Hrvatom i Srbinom i Zahumljaninom i Travunjanima i Konavljanima i Raguzanima, sa svima iz gradova Dalmacije — svi su oni bili nazočni po carevoj zapovijedi — te su prešli u Langobardiju i opsjeli grad Bari i zauzeli ga. Treba znati da su Hrvate i ostale slavenske arhonte prevezli na svojim brodovima u Langobardiju stanovnici grada Raguze.« Kako je Hrvatska sjeverno od Cetine bila tek godine 878/879. za kneza Zdeslava pod vrhovnom vlasti cara Bazilija I, to su se Hrvati u Bazilijevoj vojsci morali nalaziti u južnim oblastima oko Dubrovnika čiji su ih brodovi i prevozili. Neretvanija, koja se ni u ovom nabranju ne navodi, sudjelovala je zajedno s Hrvatskom u opsadi Barija, ali ne u bizantskoj vojsci, nego u savezničkoj vojsci franačkog cara Ludovika II.

U prethodnom poglavlju obradili smo — uspoređujući podatke Porfirogeneta i Popa Dukljanina međusobno i s drugim izvorima, osobito papinskim — kako je, nakon osvajanja cara Bazilija I, knez Branimir na Duvanjskom saboru 888. godine opet uspostavio jedinstvo istočne obale Jadrana.

Neki žele vidjeti u tome što nema isprava hrvatskih vladara za područje južno od Cetine dokaz da ono nije pripadalo hrvatskoj državi. Međutim, takvih isprava nema ni za područja sjeverno od Zrmanje, a zato nitko ne tvrdi da joj, na pr., Lika, Krbava i Gacka (iako pod upravom posebnog bana — kao što izvještava Porfirogenet) nisu pripadale.

Pouzdan dokaz o opsegu Hrvatske u doba narodnih vladara dao je Toma Arcidakon u XIII poglavlju svoje Historije salonitanske crkve gdje granice hrvatskog kraljevstva opisuje ovako: »Na zapadu od Karantanije prema moru do grada Stridona, gdje je sada (u XIII st.; V. K.) međa Dalmacije i Istre, na sjeveru od obale Dunava prema Dalmatinskom moru, obuhvatajući cijelu Neretvaniju i Zahumsku kneževinu (cum tota Maronia et Chulmie ducatu).«

O Hrvatima u Duklji, političkom središtu Dukljaninove Crvene Hrvatske, ostavilo je svjedočanstvo i nekoliko bizantskih pisaca XI i XII stoljeća.¹⁰³

^{102b} Osobito je važna i nezaobilazna studija B. Grafenauera, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenju Hrvata, HZ V/1952, 1—56, koja se nadovezuje na Hauptmannove rezultate.

¹⁰³ Vizant. izvori III, 177—8, 179, 183, 238—9, 240, 241; IV, 144—148.

Veoma zanimljiv podatak daje Porfirogenet u 33. glavi svojeg spisa o narodima: »Rod antipata i patricija Mihajla, sina Vuševuka (Višete), arhonta Zahumlja, potječe od nekrštenih stanovnika na rijeci Visli«, dakle iz središta Bijeleske Hrvatske, odakle su se prema istom piscu doselili Hrvati. O tome knezu ostavio je ne manje značajno svjedočanstvo i mletački kroničar Ivan Đakon: »Ursus Particijak [...] koji je ubrzo postao dužd (911. god.) uputio je u Konstantinopol caru Leonu svog sina imenom Petra, kojeg je car, primivši ga s poštovanjem, učinio protospatarijem i, nagradivši ga velikim darovima, otpustio kući. Kada je taj, vraćajući se, htio prijeći zemlju Hrvata, bio je na prevaru uhvaćen od Mihajla, kneza Slavena, lišen svih dobara, te poslan bugarskom kralju Simeonu u zatočeništvo.« Dakle, Petar je uhvaćen čim je ušao u zemlju Hrvata koju je htio prijeći, a ne — kao što Šišić misli — još prije nego što je ušao u nju,¹⁰⁴ jer da su »zemlja Hrvata« i zemlja kojom vlada »knez Slavena« dvije različite države, Ivan Đakon bi rekao da je Petar uhvaćen u zemlji Slavena, a ne bi navodio zemlju Hrvata. Uostalom, kod Ivana Đakona hrvatski vladari nose često naziv »dux Sclavorum«, jer su mu imena Hrvat i Slaven sinonimi.

Iz ovog podatka se, međutim, vidi ne samo to da je Mihajlo Višević, koji će se pojaviti pored kralja Tomislava na splitskim saborima, vladao i godine 913. Zahumljem, kao dijelom hrvatske savezne države, nego i to da je ta država bila saveznik bugarskog cara Simeona. Uzimamo godinu 913, jer je iz citiranih riječi očito da su već bila počela neprijateljstva između Bugara i Bizanta i da je zato Mihajlo uhvatio sina mletačkog dužda kao bizantskog vazala. Bizant je za Hrvatsku u to doba bio protivnik jer je stajao na putu ujedinenju primorskih gradova s ostalom zemljom. Zato se Tomislav tada nalazio na strani Simeona nasuprot antibugarske koalicije koju Bizant stvara pomoću Mađara, Srba i Mlečana, to više što je upravo u to vrijeme morao suzbijati mađarske nalete, možda poticane iz Carigrada.

Dok je Tomislav bio zabavljen u ratu protiv Mađara, u kojem će priključiti Panonsku Hrvatsku i tako proširiti granice svoje države do Drave, dotle je srpski knez Petar Gojniković zauzeo jedan dio neretvanske oblasti. Srbija je bila pod vrhovnom vlasti Bizanta ali je Petar u doba bizantsko-bugarskog mira (896—913) gojio prijateljske odnose i sa Simeonom. No, kada je počeo rat, opredijelio se na stranu Bizanta, na čiji poticaj je, možda, i upao u Neretvaniju. Štoviše, on se tu sastao — kao što izvještava Konstantin Porfirogenet — upravo u vrijeme bitke kod Anhijala (917) s Leonom Ravduhom, strategom Drača koji ga je nagovarao da se poveže s Mađarima i da zajednički udare na Bugare. Ali tu se opet našao Mihajlo Višević i javio Simeonu što mu se sprema. Bugari su tada upali u Srbiju, zarobili Petra koji je umro u zarobljeništvu, a za srpskog kneza postavili Pavla Branovića.

Oslobodivši se tako bizantskih saveznika na sjeveru i jugu, Tomislav se našao licem u lice s ključnim pitanjem hrvatske srednjovjekovne povijesti — s pitanjem dalmatinskih gradova pod bizantskim suverenitetom. Dotadašnji razvoj pružao mu je presedane za sva tri moguća rješenja. Mogao je poput Trpimira zaratiti »protiv naroda Grka«, to jest zauzeti dalmatinske gradove uprkos Bizantu. Ili se poput Domagoja ograditi od njih. Ili ih poput Branimira

¹⁰⁴ Šišić, n. d., 408.

vezati uz privolu Bizanta. Domagojevo rješenje je otpalo jer je odnos snaga bio na strani Tomislava. Ni Trpimirovo rješenje mu nije bilo potrebno jer Bizant nije imao volje da u tadašnjem položaju ratuje još i protiv Hrvatske radi nekoliko dalekih gradica kojima i tako više nije upravljao. Ostalo je, dakle, treće rješenje.

Kao što je nekada Bazilije I. predao Branimiru prihode stratega, tako je sada Roman Lekapen predao Tomislavu i samu temu Dalmaciju u potpunu vlast, ali uz uvjet da napusti savezništvo s Bugarskom. Tomislav je pristao na promjenu savezništva uz ostalo i zato što se Bizanta trebao manje bojati nego sve jačeg susjednog bugarskog carstva. Primjer Srbije bio je više nego rječit. Takvo rješenje zdušno je podržao papa Ivan X, jer je u ujedinjenoj Tomislavovoj državi vidio mogućnost da ostvari svoje pravo na dalmatinsku crkvu. Taj sporazum bio je vjerojatno uglavljen prilikom carigradskog sinoda u srpnju 920. kada je u nazočnosti papinskih legata osuđena tetragamija (ali ne ona Leona VI), učvršćen položaj patrijarha Nikole Mistika i opet uspostavljeno jedinstvo ne samo unutar istočne nego također između Istočne i Zapadne crkve.¹⁰⁵

Odnos Bizanta prema Tomislavu bio je predmet mnogih rasprava. Sigurno je da se Bizant u načelu nije odricao ni jedne pokrajine ni zemlje koju je ikada posjedovalo Rimsko carstvo, čijim se baštinikom on smatrao. Ali stvarnost je bila drugačija. Ako je Simeonu, koji mu je oteo najveći dio Balkanskog poluotoka, priznao, unatoč tome ili upravo zbog toga, naslov cara (*βασιλεύς*) onda nije nevjerojatno da je i Tomislavu — stavljen također pred gotov čin — priznao Dalmaciju i naslov kralja (*αἰχμή*). Posvemašnja šutnja Konstantina Porfirogeneta o svome suvremeniku Tomislavu, dok njegova vazala Mihajla Viševića kiti bizantskim titulama antipata (prokonzula) i patricija, najjasniji je znak da je bizantski dvor priznao Tomislavovu titulu koju se Porfirogenet i ne usuđuje navesti.

Na sreću ostali su nam akti splitskih sabora s pismima pape Ivana X. Tu je najvažnija rečenica: »Tempore Joannis pape sanctissimi, consulatu peragente in provintia Croatorum et Dalmatiarum finibus Tamisclao rege et Michaele in suis finibus presidente duce«. Iz te formule jasno proizlazi da je Tomislav bio kralj (rex) Hrvatske i Dalmacije i da se njegov naslov razlikuje (tu kao i u papinu pismu) od naslova vojvode ili kneza (dux) Mihajla Viševića. Međutim, riječ »consulatu« još danas neke zavodi da pišu kako je Bizant ustupio Tomislavu jedino upravu Dalmacije kao svojem konzulu (!), iako je već Ivan Kukuljević Sakcinski ispravno protumačio da izričaj »consulatu peragente« može značiti samo »vladati«. ¹⁰⁶ Dakle: »U doba presvetog pape Ivana, dok je u zemlji Hrvata i u krajevima Dalmacije vladao kralj Tomislav, a u svojim krajevima upravljao vojvoda Mihajlo«. Dakako da se u saborskim aktima nalaze i drugi nedvojbeni dokazi, koje ćemo razmotriti, da je Tomislav bio kralj ne samo Hrvatske nego i bivše teme Dalmacije.

Zahvaljujući vještini bizantske diplomacije i Hrvatska je ušla u antibugarsku koaliciju, a s njom i Zahumlje. Zato se Mihajlo Višević, koga Porfirogenet opisuje kao Simeonova saveznika, najednom pretvorio u prokonzula i

¹⁰⁵ Ostrogorski, n. d., 262.

¹⁰⁶ Ivan Kukuljević Sakcinski, Tomislav prvi kralj hrvatski, Rad JAZU 58, 1879, pretiskano u Zborniku kralja Tomislava, str. 60—1.

patricija. Bugarski car to, dakako, neće moći pregorjeti. U međuvremenu on je još jednom pokušao slomiti Carigrad. Opustošio je Trakiju i 923. godine ponovo osvojio Jedrene. Znajući da prijestolni grad, koji je u obliku gotovo istostraničnog trokuta na dvije strane graničio s morem, opasan odasvud cijelim sustavom zidina i utvrda, neće moći zauzeti bez jake flote, on se, kao prije 300 godina avarski kagan s Perzijancima, htio udružiti s egipatskim Arapima. No, i taj savez je Bizant, uz velike materijalne žrtve uspio osujetiti. Tako je na početku rujna 924. došlo pod carigradskim bedemima do čuvenog sastanka između dvaju careva, Simeona i Romana, koji su izmijenili »poljubac mira«, snujući pri tome nove pothvate.

Odmah nakon što je sklopljeno primirje Simeon se okrenuo protiv Srbije, gdje se ne samo Pavle Branović nego i njegov nasljednik Zaharije Prvosavljević odmetnuo od Bugara, te je uspješno ratovao na strani Bizanta. Pred bugarskom vojskom Zaharije se s dijelom naroda sklonio na tlo nove bizantske saveznice Hrvatske, vjerojatno u južne oblasti pod upravom Mihajla Viševića, a Bugari »uđu u Srbiju i pokupe sav narod od malog do velikog i odvedu u Bugarsku [...] i zemlja ostade pusta«.

U isto vrijeme — a to je po našem mišljenju bilo u kasnu jesen 924. godine — Simeon je uputio drugu vojsku pod zapovjedništvom Alogobotura protiv Hrvatske, »ali ih tu Hrvati poubijaju sve do jednoga«. Osim Porfirogeneta i drugih bizantskih kroničara, o tome izvještava i ruski ljetopisac Nestor. Prema G. Ostrogorskom, »u sukobu s Hrvatskom Simeonova vojska pretrpela je svoj najveći poraz«.¹⁰⁷

Kao pobjednik nad Mađarima i Bugarima Tomislav je, vladajući državom koja se prostirala od Dunava preko današnje Slavonije i Bosne uz gotovo cijelu obalu istočnog Jadrana, gdje mu je Venecija plaćala census za slobodnu plovidbu, mogao hrvatsku kneževinu pretvoriti u kraljevinu. Ako već ne prije, on se okrunio nakon hrvatsko-bugarskog rata, jer ga pismo pape Ivana X. i zapisnik prvog splitskog sabora, a ti dokumenti potječu iz druge polovine 925. godine, nazivaju kraljem.

Hrvatska je u to doba — prema svjedočanstvu samog Porfirogeneta — raspolagala velikom vojnom silom: 100 tisuća pješaka, 60 tisuća konjanika, a na moru 80 sagena po 40 ljudi i 100 kondura po 20 ljudi. Takva oružana snaga pretpostavlja ukupno stanovništvo od oko 700 do 800 tisuća žitelja. Na Balkanu su tada pored Bizanta bile samo dvije sile: Bugarska i Hrvatska. U takvoj situaciji kralj Tomislav je mogao pristupiti konačnom uređenju odnosa s bivšim bizantskim gradovima. U tu svrhu bio je sazvan sabor u Splitu, u kojem sudjeluje on zajedno s hrvatskim velikašima kao u svojem gradu.

Zagospodarivši dalmatinskim gradovima, Tomislav je u njima našao kao stvarnu, a možda i jedinu, vlast biskupe. U aktima splitskih sabora ne samo da nema ni govora o strategu ili o bilo kakvom bizantskom predstavniku nego nije spomenut ni bizantski car. Štoviše, dok se iz tih akata razaznaje organizacija hrvatske države kojoj je na čelu kralj, uz njega zahumski knez, a pod njima velikaši (proceres), od kojih su župani (zupanis) izričito navedeni, dotle

¹⁰⁷ Ostrogorski, n. d., 258. O vremenu hrvatsko-bugarskog rata vidjeti Vizant. izvori II, obradio B. Ferjančić, 56, bilj. 189. Godinu 924. uzima i Dane Gruber, Zbornik kralja Tomislava, 327.

nekoj civilnoj organizaciji dalmatinskih gradova nema ni traga. Spominju se jedino biskupi koji stoje pored sudaca (judicibus), a to su predstavnici hrvatske državne vlasti. Zanimljivo da se ni u jednom od 15 zaključaka prvog sinoda u kojima je riječ o kralju Hrvata i njegovim velikašima ne javlja ni ime Dalmacije.

Međutim, Tomislav nije stekao prijateljstvo dalmatinskih biskupa, kao što je nekada knez Trpimir u splitskom nadbiskupu Petru imao prijatelja i kuma. Kralju je očito pred očima lebdio primjer kneza Branimira koji je svog pouzdanika ninskog biskupa Teodozija uspio vidjeti i na splitskoj nadbiskupskoj katedri. Samo umjesto sedisvakantne nadbiskupije nakon preminulog Marina u doba Branimira, sada su se Tomislav i njegov štićenik ninski biskup Grgur našli nasuprot žilavog i na sve spremnog nadbiskupa Ivana.

Dakako, Tomislav je, videći ne baš naklon stav romanskog klera, mogao najotpornije ukloniti. Na takvu soluciju, vjerojatno, misle oni koji uporno prigovaraju da je »Tomislav radio u korist Latina protivu svoga naroda«. ¹⁰⁸ No, pored toga što se o nacionalnom pitanju u X. st. nije razmišljalo u kategorijama XIX i XX stoljeća, Tomislav je sigurno shvatio da bi nasilno »rješavanje« pitanja tada pretežno romanskih gradova bilo jednako njihovu stvarnom gubitku, ne računajući da bi ga takav postupak izolirao u prvom redu od pape. Inače se Simeonu ne zamjera da je htio biti car Bugara i Grka, pa i samo »car svih Grka« (kao i neki kasniji balkanski vladari), iako nije ni približno vladao svim Grcima, samo bi Tomislav trebao biti kriv (kao kasnije Krešimir IV i Zvonimir) što je zaista bio kralj ne samo Hrvata nego i svih Romana u Dalmaciji.

Unatoč svemu kralj Tomislav i biskup Grgur nisu odustajali od borbe. Bit sukoba se sastojala u pitanju kako u novoj ujedinjenoj državi urediti i jedinstvenu crkvenu vlast. Hrvatska je još od 864. godine stajala pod jurisdikcijom ninskog biskupa koji se u aktima sabora naziva »episcopus Croatorum« i koji je bio izravno podvrgnut papi. Dalmatinski gradovi, međutim, u crkvenom su pogledu slijedili razvoj koji je najtočnije definirao K. Jireček kada je rekao: »Dalmatinska crkva ostala je neprestano u vezi s Rimom«, misleći time da nije nikada potpala pod jurisdikciju carigradskog patrijarha, ali je zatim dodao da je oko 870. godine bila »istrgnuta ispod papinskog utjecaja«. ¹⁰⁹ To se dogodilo — kao što smo pokazali — u vrijeme prvog Focijeva patrijarhata, između 863. i 864. godine.

Kada je kasnije makedonska dinastija već za svog osnivača Bazilija I zauzela propapinski stav, što se odrazilo i na sinodu pomirenja Istočne i Zapadne crkve u Carigradu 879. godine, dalmatinski gradovi su se približili Rimu, osobito nakon dolaska Teodozija za splitskog nadbiskupa 886. Ali nakon smrti cara Leona VI kada se na patrijaršijsku stolicu vratio Nikola Mistik, protivnik papinskog priznavanja carske tetragamije, sigurno su odnosi s Rimom i u Dalmaciji ponovo ohladili. Tek pomirenjem patrijarha Nikole i pape Ivana

¹⁰⁸ Zbornik kralja Tomislava, 367.

¹⁰⁹ Konstantin Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Wien 1901—4; prijevod objavljen u Zborniku Konstantina Jirečeka II, SANU, Beograd 1962, 1 i 56.

X. na carigradskom sinodu u srpnju 920. bio je otvoren put za zbližavanje dalmatinske crkve i pape, pogotovo jer su tada dalmatinski gradovi došli u sklop hrvatske države. Na posljednjih desetak godina, vjerojatno, odnosi se i čuđenje i prijekle Ivana X (914—928) u uvodu pisma nadbiskupu salonitanske crkve i njegovim sufraganima što su zanemarili posjetiti rimsku apostolsku crkvu »tijekom tolikih godina i mjeseci [...]«.

Da je dalmatinska crkva, uza sva otuđivanja, ostala ipak u okviru rimske crkve vidi se također iz člana 5. saborskih zaključaka, u kojem se zahtijeva oduzimati crkve i posjede koje su vjernici predali crkvi sv. Petra apostola, tj. papi. To znači da je takva oduzimanja bilo, ali i to da su se vjernici osjećali povezani s rimskom crkvom, što sigurno ne bi bio slučaj da su se nalazili pod jurisdikcijom Carigrada.

Kao što smo vidjeli, papa piše splitskom (salonitanskom) nadbiskupu i sufraganima, što bi značilo da je metropolitanska vlast Splita nad dalmatinskim biskupijama postojala još prije 925. godine. Međutim, kako o toj vlasti nema ranijih vijesti (osim obećanja Stjepana V/VI. godine 887/8. da će poslati palij nadbiskupu Teodoziju) i kako zaključci splitskog sabora 925. upućuju da je upravo na njemu organizirana metropolija, to se općenito njeno postojanje računa tek od tog datuma. Dakako splitski nadbiskup, kao nasljednik nekadašnje salonitanske nadbiskupije, postojao je još od doba Ivana Ravenjanina (koga i mi zajedno s mnogim autorima stavljamo na sam početak IX. stoljeća), no bez stvarne, ili barem bez neprekinute, metropolitanske vlasti.

U tom smislu neki kraticu »p.« u izričaju »idem Joannes archiepiscopus p. Spaleto« u uvodnoj bilješci ispred zaključaka prvog sinoda razrješavaju kao »primus«. Drugi su je čitali kao »primas«. Nama se čini da je treba razriješiti kao »presidens« sc. archiepiscopus s opisnim značenjem kakvo ta riječ ima i u izričaju »presidente duce« u prethodnoj rečenici, te u ispravi iz 1034. godine: »in civitate autem Jadera presidente domino Andrea episcopo«. ¹¹⁰ Isto tako je moguće da se kratica pročita kao »primarius« sa značenjem koje Toma u toj riječi daje u XIV glavi svoje Historije, kada kaže: »Prestantius, qui eodem tempore (početak XI st.) primarius erat hoc est rector civitatis Spalatine.« Na taj način nadbiskup Ivan bio bi označen kao nosilac ne samo najviše crkvene nego i svjetovne vlasti u Splitu.

Budući da nije postojala metropolitanska vlast, u novoj su državi pravo na nju zatražila tri grada: Split, gdje je već bio nadbiskup, Zadar, kao glavni grad bivše bizantske teme Dalmacije, i Nin, kao sjedište hrvatskog biskupa. Dakle, kandidati za metropolita su bili: nadbiskup Ivan, biskup Formin i biskup Grgur, čija imena se između biskupa devet dijeceza jedino i spominju u aktima. Sva trojica su se obratili papi tražeći da presudj u sporu. Međutim, iz riječi da je od pape zahtijevano i »uputstvo koje sadrži dogmu kršćanske vjere« (iako se na sinodu uopće nije raspravljalo o dogmatskim pitanjima) razabire se da je nadbiskup Ivan na vješt način prebacio za vrijeme pregovora s Rimom pitanje izbora metropolitanskog sjedišta na širi plan ispravnosti kršćanske vjere i njenih dogma.

Dok traju pregovori, nadbiskup plaši papu opasnošću dvostruke hereze. S jedne strane u Hrvatskoj se širi »Metodova doktrina koja se ne može naći

¹¹⁰ Rački, Documenta, 42.

ni u jednom spisu svetih otaca«. To je upereno protiv ninskog biskupa Grgura. S druge strane, dalmatinski biskupi koji su i tako sumnjivi zbog mogućnosti da na kraju ipak pristanu uz učenje Istočne crkve, šute i dopuštaju širenje te krive doktrine. To je upereno protiv zadarskog biskupa Formina. Nadbiskup Ivan se tu poslužio strahom o kojem je već papa Ivan VIII. prije 45 godina tako otvoreno progovorio u pismu dalmatinskom kleru: Ako biste oklijevali da nam se vratite »zbog Grka ili Slavena«, znajte zasigurno da ćemo vas braniti.

Stanovište splitskog nadbiskupa je u Rimu pobijedilo, te su u tom smislu dobili upute papini legati: Ivan, biskup Ancone, i Leon, biskup Palestrine. Iz sastava tog poslanstva očigledna je važnost, koju je Rim pridavao crkvenom uređenju u novoj kraljevini, jer su u to vrijeme po dva biskupa bila upućivana i na sinode u Carigrad. Pobjeda Splita, koji je u Rimu već unaprijed izabran za sjedište metropolije, ukazuje se zapravo kao kompromis između Hrvata i onog sloja dalmatinskih Romana koji je ostao probizantski orijentiran i koji je našao svog predstavnika u zadarskom biskupu. Time bi se moglo objasniti i potpuno ignoriranje Bizanta kroz cijeli tekst saborskih akata, a napose u zaključcima koji su sigurno stilizirani uz sudjelovanje papinih legata.

Papini su poslanici stigli na istočnu obalu Jadrana u jesen 925. godine. Iz pisma koje su donijeli »Ivanu, nadbiskupu svete salonitanske crkve, i svim sufraganima« vidi se da papa već smatra nadbiskupa metropolitom ne samo dalmatinskih nego i ninske biskupije, jer je cijeli taj prostor obuhvaćen izrazom »confinia vestre parochie«. U toj parohiji ili metropoliji niče tuđa doktrina, a zatim se поблиže određuje da ta Metodova doktrina, to jest slavensko bogoslužje, cvjeta u slavenskoj zemlji, među Slavenima, iako su oni najosobitiji (specialissimi) sinovi svete rimske crkve. Zbog toga papa poziva biskupe da isplijeve taj zao korijen među sobom. Drugo pismo papa je naslovio »dragom sinu Tomislavu, kralju Hrvata, i Mihajlu, preizvršnom vojvodi Zahumljana, i presvetom našem subratu Ivanu, svete salonitanske crkve nadbiskupu, i svim našim biskupima, sufraganima, a također i svim županima i svim svećenicima u cijelom narodu u Sklavoniji i Dalmaciji«. Kao i prvo pismo tako je i ovo bilo čitavo posvećeno osudi slavenske liturgije. Papa navodi primjer Sasa, koji su tek u novije vrijeme za Grgura IV. (827—844) prigrlili latinsku liturgiju, a kako ne bi Slaveni, za koje papa tvrdi da su još od apostolskih vremena povezani s rimskom crkvom. Traži opetovano da se iskorišteni slavensko bogoslužje jer: »Koji bi se osobiti sin svete rimske crkve, kakvi ste vi, radovao da Bogu prinosi žrtvu u barbarskom ili slavenskom jeziku?«

U gornjoj adresi vrlo je značajan izraz »Sklavonija i Dalmacija«, jer označava zemlju u kojoj se nalaze adresati, a to je zajednička država Hrvata, Zahumljana i Romana, koja se u zaključcima sabora naziva »provincia«, »tota provintia«, i kojoj je na čelu »princeps provincie«. Isti izraz se upotrebljava i za splitsku metropoliju koja se teritorijalno poklapa s Tomislavovom državom. To je teritorijalno identičan pojam za koji se u oba smisla simultano rabi isti naziv: provincia.

Za opseg Tomislavove države osobito je značajan član 12. koji kaže: »Ako bi kralj i hrvatski velikaši htjeli podvrgnuti sve (omnes) biskupske dijeceze unutar granica naše metropolije pod vlast svoga biskupa, neka nitko od nas

u cijeloj njihovoj provinciji ne krsti, niti posvećuje crkve ili svećenike. Ipak svakome tko za potrebe svoje duše pristupi k nama u našim sjedištima i zamoži da bude zaređen ili kršten ili da dobije potvrdu, treba to bez oklijevanja pružiti po čitavoj provinciji (per totam provintiam).« Tomislav i njegovi velikaši bili su, prema tome, u stanju podvrgnuti sve dijeceze na prostoru splitske metropolije, od Krka do Ulcinja, pod duhovnu vlast ninskog biskupa Grgura, što im sinod zabranjuje pod prijetnjom Božjeg suda. Kako u srednjem vijeku važi načelo: jedna država jedna metropolija, i kako nema ni traga da je Mihajlo Višević tražio za sebe posebnu metropoliju, to znači da se i on sa svojim krajevima nalazio u državi kralja Tomislava. Štoviše, on je u ovom članu uvršten među hrvatske velikaše (proceres Croatorum).¹¹¹

Rekli smo: »do Ulcinja«, i to zato jer 9. član shvaćamo drukčije nego što se do sada tumačio — zapravo on je do sada bio nerazumljiv. Iako ni u jednom drugom kanonu prvog sinoda nije spomenuto ime ni jednog biskupa, tu bi se najednom — po dosadašnjem tumačenju — javio neki biskup Licinije za kojeg se uopće ne zna kojoj biskupiji pripada. U prethodnom članu 8 govori se »De episcopis ragusitano et catharitano«, pa je logično očekivati da će i u idućem članu biti spomenuto ime biskupije, a ne biskupa. Južno od kotorske nalazile su se barska i ulcinjska biskupija koje se navode prvi put u popisu sufragana Dračke metropolije upravo iz X. stoljeća.¹¹² U 30. glavi Porfirogenetova spisa »O upravljanju carstvom«, koja je također nastala oko sredine X. stoljeća, spominju se Bar i Ulcinj zajedno s Lješom kao najsjeverniji kašteli Dračke teme. U XI. i XII. st. Ulcinj redovito nalazimo u pravim i krivotvorenim ispravama među sufraganima za koje se bore splitska, dubrovačka i barska metropolija.¹¹³ U ovim povijesnim vrelima Ulcinj se javlja pod različitim imenima: Olcinium, Dulcinium, Lykinides, Elkynion, ali i Licinium.¹¹⁴ Posljednji oblik je poslužio za tvorbu pridjeva »liciniatensis« u nekim od spomenutih isprava, a za »licinius« u aktima splitskog sabora: »Licinius episcopus« — Ulcinjski biskup.

Na pitanje, zašto nije u zaključcima splitskog sabora navedena i barska biskupija koja se nalazila između kotorske i ulcinjske, ne možemo sa sigurnošću odgovoriti. Vjerojatno je u vrijeme sabora ulcinjska biskupija još obuhvaćala i područje barske, ili je možda tada barska biskupija bila spojena s ulcinjskom, te se tek kasnije osamostalila. Tako su bile spojene i na splitskom saboru razdijeljene dubrovačka i kotorska biskupija, o čemu govori član osmi: »O biskupima dubrovačkom i kotorskom, kojih je stolica, kako se pouzdano zna, jedna; neka oni pravedno podijele istu dijecezu između sebe, tako da, ako

¹¹¹ Vinko Foretić, Dalmacija prema Hrvatskoj do 1107. godine, Pomorski zbornik 7, Zadar 1969, 757—808, iako bez detaljnije analize, ispravno je zaključio da su u vrijeme Tomislava, o kome se »u aktima sabora kaže da je kralj i u krajevima Dalmacija«, »dalmatinski gradovi ušli u sastav hrvatske države. Cijeli kontekst akata pokazuje na to, da se tu na saborima raspravljalo o crkvenim prilikama jednog državnog teritorija, kao i to da je Zahumska kneževina bila tada pod vrhovnom vlasti hrvatskog kralja« (764—5).

¹¹² Milan Sufflay, Acta et diplomata Albaniae I, Vindobonae 1913, str. IV.

¹¹³ Miho Barada, Dalmatia Superior, Rad JAZU 270, Zagreb 1949.

¹¹⁴ Sufflay, n. d., Index, 285.

jedan pastir rečene crkve umre, da stolujući biskup iste crkve vodi crkvene poslove, dok ne bude određen (drugi) biskup.«

Prema tome deveti član glasi: »O ulcinjskom biskupu; neka zadovoljan ostane u biskupiji, za koju je određen, i neka odsada u njoj nitko od biskupa ili svećenika ne služi misu, dok je vlastiti biskup kanonski ne posveti. Ako bi zatim neki drznik u njoj postupao protivno, neka se isključi iz naše zajednice. Ako pak spomenuti ulcinjski (biskup) ne ostane u svojoj biskupiji kao zakoniti baštiničnik, nego ponašajući se kao došljak i stranac želi radije pripadati svojoj prijašnjoj biskupiji, neka ostane svećenik.«

Tu se očito radi o biskupiji koja je trebala vršiti jurisdikciju nad Dukljom, na isti način kao Dubrovnik nad Travunjom, a Ston nad Zahumljem. Kako se u zaleđu tih biskupskih gradova ne navodi nikakva politička vlast, to je opravdano smatrati da je nad cijelim tim prostorom od Neretve do Bojane, uključujući i gradove, vladao Mihajlo Višević. Bizant je zato zahumskog kneza imenovao za svoga prokonzula i patricija, da bi tako na neki način legalizirao njegovu faktičnu vlast nad gradovima. No, dok je to za Dubrovnik i Kotor kao gradove bivše teme Dalmacije bilo neprijeporno, dotle je u pogledu Bara i Ulcinja nova vlast (koja se tu morala protegnuti najkasnije u doba hrvatsko-bugarskog rata 924) naišla na odlučnog protivnika ne samo u strategu Dračke teme nego i u dračkom metropolitu podvrgnutom carigradskoj patrijaršiji. Budući da se Ulcinj ne spominje više u saborskim aktima, a nalazi se zajedno s Barom na popisu dračkih sufragana, dok kod Porfirogeneta jedan i drugi kaštel pripadaju Dračkoj temi, to su oba grada, sigurno u novom dogovoru između kralja Tomislava i cara Romana, odnosno zahumskog kneza i dračkog stratega vraćeni Bizantu još prije apulijske ekspedicije 926. godine. Tek u XI. stoljeću Ulcinj će s nekim drugim gradovima i biskupijama oko Skadarskog jezera doći opet u sklop Duklje i pod dubrovačku, odnosno barsku metropoliju.

U takvoj spornoj situaciji razumljivo je oklijevanje novoimenovanog biskupa da pođe u Ulcinj, odnosno da ondje ostane. Odredba da se u biskupiji ne smije služiti misa prije nego je novi biskup posveti možda znači da je ta biskupija pripadala Istočnoj crkvi i da je trebala biti prevedena na rimski obred nakon što je došla (kao što smo vidjeli privremeno) pod splitsku jurisdikciju.

Kada su papinski legati stigli, obišli su dalmatinske gradove i posjetili prvake Hrvata i Zahumljana, i tek tada sazvali sabor koji se u aktima zove »concilium« i »synodus«, ali koji nije imao samo crkveno nego i državno-pravno značenje. To se vidi također iz sastava sudionika. Pored papinih legata i nadbiskupa Ivana u Splitu se našlo po svoj prilici još i svih osam biskupa s državnog područja: ninski ili hrvatski biskup Grgur, zaderski biskup Formin, zatim biskupi Krka, Raba, Stona, Dubrovnika, Kotora i Ulcinja. Na sabor, barem na njegov svečani početak, koji je sigurno otvoren službom božjom u splitskoj katedrali, došli su i kralj Tomislav i knez Mihajlo sa svojim velikašima. Sve je to opisano u rečenici: »Quique pervenientes dein episcopi, Dalmatiarum peragrantes civitates, et Croatorum atque Urborum proceribus convenientes, congregati in Spalato episcopis et iudicibus, celleberimum concilium peragere.«

Već na prvi pogled upada u oči izraz »Urborum«, koji je zbog svoje nejasnoće pobudio različita tumačenja i polemike.¹¹⁵ Dok su neki skloni da u njemu vide riječ »urbium« — gradova, dotle su ga drugi čitali kao »Serborum« — Srba, a treći smatraju da je u originalnom tekstu stajalo »Chulmorum« — Zahumljana. Mislimo da je ovo posljednje rješenje jedino ispravno. Najprije ćemo navesti razloge koji govore za »Chulmorum«, a zatim one koji govore protiv »urbium« i »Serborum«.

U papinu pismu koje se obraća »Tamisclao regi Crovatorum et Michaeli, excellentissimo duci Chulmorum« spominju se zajedno Hrvati i Zahumljani. Osim toga, u uvodnoj bilješci ispred zaključaka (u kojoj se nalazi i citirana rečenica) kralj Tomislav se dva puta navodi zajedno s knezom Mihajlom. Drugi put spomenuti su i njihovi velikaši, a zatim se nabrajaju biskupi, da bi se neposredno prije citirane rečenice reklo da papinski legati trebaju djelovati »sa spomenutim osobama: sucima i biskupima«. Kako su pored biskupa bili spomenuti samo Tomislav, Mihajlo i njihovi velikaši, to se izraz »suci« (iudicibus) kako tu, tako i u citiranoj rečenici, može odnositi samo na njih kao predstavnike državne vlasti. Prema tome citirana rečenica u ispravnom prijevodu glasi: »Kada su zatim biskupi (papinski legati; V. K.) stigli, prošli su kroz gradove Dalmacije, posjetili su prvake Hrvata i Zahumljana (Urborum), i kada su se u Splitu sakupili biskupi i suci, održali su preslavni sabor.«

»Urborum« ne može značiti »gradova« (urbium), jer je odmah na početku rečeno da su legati (episcopi) prošli kroz gradove (civitates), pa ne bi imalo smisla ponavljati da su opet posjetili prvake gradova (Urborum). S druge strane, izraz »suci« (iudicibus) ne može značiti poglavare dalmatinskih gradova niti zbog toga što saborski spisi — kao što smo pokazali — pomno izbjegavaju i najmanju aluziju na civilno uređenje i upravu tih gradova. Kao njihovi jedini predstavnici javljaju se isključivo biskupi. Dakako, nije nemoguće da je na splitskom saboru sudjelovao i poneki vršilac gradske vlasti, kao na pr. zadarski prior, ali saborski akti čuvaju o tome potpunu šutnju.

Isto tako, u saborskim aktima nisu nigdje spomenuti Srbi. Stoga je bilo umjesno postaviti pitanje, koji bi Srbi mogli sudjelovati na splitskom saboru ako se izraz »Urborum« shvati kao »Serborum«. F. Šišić je mislio da je riječ »o više srpskih odličnika očito onih, koji su nedavno potražili utočište iz Srbije u Hrvatskoj ispred Bugara«. Međutim, papinski legati sigurno ne bi posjećivali izbjeglice niti bi oni imali što raditi (već kao pripadnici Istočne crkve) na saboru koji je rješavao uglavnom crkvena pitanja. D. Gruber je iznio pretpostavku da se moglo raditi o Srbima iz oblasti pod knezom Mihajlom Viševićem. No, njegovi podanici se u saborskim aktima zovu Zahumljani ili Slave-ni, i nije vjerojatno da se za njih upotrebljava još i treće ime.¹¹⁶

R. Novaković je pokušao riječi »Urborum« vratiti gramatičku ispravnost tvrdnjom da su dva srednjovjekovna kroničara, Fredegar i Reginus, govoreći o Polabskim Srbima u VII odnosno VIII stoljeću, upotrijebili za njih izraz Urbi-Urborum, i »da jedan naš letopisac iz XII. veka, Pop Dvukljanin, naziv Sr-

¹¹⁵ Pregled mišljenja daje S. Gunjača, Značenje izraza »urborum« u zapisu splitskog nadbiskupa Ivana III, n. d. 2, 253—267.

¹¹⁶ Šišić, n. d., 418. D. Gruber, Zbornik kralja Tomislava, 335.

bija beleži kao *Surbia*.¹¹⁷ U Ljetopisu Popa Dukljanina pored »*Surbia*« stoji »*Sumbra*«,¹¹⁸ ali nikada »*Urbia*«. Što se tiče *Fredegara* i *Regina*, jasno je jedino to da su njihove »*Urbe*« kasniji autori pretvorili u *Srbe* (ne ulazimo u to da li s pravom ili ne), slično kao što se dogodilo s izrazom »*Urborum*« iz splitskog zapisa. U svakom slučaju, *Novakovićev* zaključak da *Srbe* »treba tražiti ili na teritoriju tadašnje hrvatske države zajedno sa trima županijama (*Krbava*, *Lika* i *Gacka*), koje su hrvatski vladari držali pod svojom vlašću, ili ih treba tražiti na području splitske nadbiskupije« ne nalazi potvrde u aktima splitskih sabora, kao što se ni u bilo kojem drugom povijesnom izvoru, domaćem ili stranom, balkanski *Srbi* ne nazivaju *Urbi*.

Saboru su predsjedavali najvjerojatnije papinski legati biskup *Ivan*, odnosno *Leon*. No, unatoč njihovom pomnom vođenju, saborovanje se ubrzo izvrglo u sukob između kandidata za metropolita. *Zadarski biskup Formin* je, čini se, dosta lako bio potisnut, jer je imao protiv sebe druge dvije strane, ali je zato između njih planula to žešća borba koja je poprimila sve značajke sukoba latinskog klera s njihovim vladarom *Tomislavom* i njegovim kandidatom hrvatskim biskupom. Opet su se javile sve one alternative kao i prilikom podvrgavanja bizantske *Dalmacije* pod hrvatskog vladara. Da se o njima i te kako razmišljalo, kako na hrvatskoj tako i na romanskoj strani, prije sabora i na samom saboru, dokaz su zaključci koje je sastavio latinski kler očito uz asistenciju papinih legata i to nakon odlaska sa sabora hrvatske strane. Njihov osnovni sadržaj bi se mogao sažeti u jednu rečenicu: *Dalmatinski gradovi* se odriču svoje gotovo potpune autonomije pod prijašnjim dalekim suverenitetom bizantskog cara i priznaju političku vlast hrvatskog vladara, ali zauzvrat traže crkvenu jurisdikciju na cijelom državnom teritoriju.

To je ugovor na principu »do ut des«, kojim se zaštićuju i jaki obostrani gospodarski interesi. *Hrvati* i *Zahumljani* dobivaju pored ranijeg tributa još i pravo na upotrebu ne samo luka nego i brodogradilišta i arsenala (time se i objašnjava mornarica od 180 brodova, o kojoj govori *Porfirogenet*), te pravo na trgovinu i slobodno useljavanje u gradove. *Dabinović* drži da su *Tomislavu* pripali i prihodi od gradskih carina koji da su iznosili približno istu svotu kao i spomenuti tribut.¹¹⁹ *Dalmatinska crkva* dobiva na hrvatskom području pravo na različita podavanja koja je tada crkva ubirala od vjernika (računajući tu vjerojatno i neki oblik desetine, iako se o njoj ne govori u zaključcima, nego jedino u pismu pape *Ivana X.* kralju *Tomislavu* i ostalima), a dakako i prihode s kraljevskih donacija.

Dok hrvatski vladar, da bi zaštitio svoje interese, ima na raspolaganju efikasne sankcije, u prvom redu vojnu silu, biskupi su se pobrinuli da svoje sankcije, koje nisu tako očigledne, unesu u zaključke sinoda. Tu je u prvom redu već citirani član 12. u kojem biskupi prijete da će se, u slučaju daljnjeg zaoštavanja sukoba, povući u svoja sjedišta, a hrvatski kralj, velikaši i njihovi biskupi polagat će račun pred *Bogom*. Dakle, tu je riječ o pasivnoj rezistenciji; za otcjepljenje oni nisu imali ni snage ni volje, jer su se jedino unutar

¹¹⁷ *Relja Novaković*, Još jednom *Serborum* ili *Urborum*, *Kulturni radnik* 3, Zagreb 1974, 185—193.

¹¹⁸ *Slavko Mijušković*, *Ljetopis popa Dukljanina*, *Titograd* 1967, 194.

¹¹⁹ *Dabinović*, n. d., 71.

hrvatske države mogli nadati da će svoju nadležnost proširiti izvan gradskih zidina, između kojih je bila sabita, kao što kaže i papa Lav VI. u svojem pismu. Prije nego na otcjepljenje biskupi su pomišljali na uklanjanje kralja.

Uspoređujući tri člana (6, 7 i 13), u kojima se govori o tri vrste ubojstva (kralja, gospodara i svećenika), postaje jasno da se tu na uvijeni način prijeti kralju narodnom bunom i ubojstvom, zapravo poziva na takav čin ako vladar ne bi postupio kako biskupi hoće. Sluga, naime, koji bi ubio svoga gospodara, to čini »kao Juda zadahnut đavolskim duhom«, te mora kao prognanik s kamenom obješenim o vrat i opasan željeznim obručem vršiti pokoru. Zbog ubojstva svećenika obustavlja se bogoslužje u njegovoj crkvi, sve dok ubojica ili narod ne dadu zadovoljštinu koju biskup odredi. Međutim: »Ako bi po božjem sudu bio ubijen u narodnoj buni vladar zemlje, budući da ono što je počinjeno od mnogih ostaje nekažnjeno — ili za sam zločin trebaju biti okrivljeni koji opraštaju? — za njegovu dušu (treba) činiti milostinju, a ako je podigao crkvu ili oslobodio robove to treba braniti, a s njegovom ženom i djecom postupati blagohotno.«¹²⁰ Tek s ovim našim prijevodom, koji se razlikuje od dosadašnjih osobito u upitnoj rečenici između povlaka (koju je Rački kod izdavanja originalnog teksta »preradio«!), dobiva se prava slika u kojoj je mjeri taj član majstorski akt dalekosežne prijetnje.

Dakako, saborski se oci sigurno ne bi usudili sročiti takav zaključak da je kralj još uvijek bio nazočan na saboru, ili da je barem hrvatska strana sudjelovala kod sastavljanja zaključaka. Tako je, nasuprot kraljevoj sili (kojoj ni ubojstvo biskupa, odnosno nadbiskupa, kao što će pokazati i Boleslav Hrabri i Henrik II, nije bilo tuđe), i druga strana bacila na tezulju svoj ne samo duhovni mač.

Ako se protiv kralja moglo pozvati na pasivnu rezistenciju ili čak na narodnu bunu, protiv hrvatskog biskupa upotrijebljen je argument druge vrste. Ne samo u članu 12 nego i u bilješci iza zaključka izričito se kaže da je Grgur, biskup Nina, svojatao za sebe primat nad biskupima Dalmacije, dakle to što nije vršio (hoc quod non expediebat), a Nin ne samo da nije imao uvjeta da bude sjedište metropolije nego čak ni biskupije. Već je sabor u Serdici (današnja Sofija) 343. godine zabranio da sjedište biskupije bude u selu ili malom mjestu, da ne bi štetio ugled biskupa. Te davne riječi sada se ponavljaju u članu 2. s očitom aluzijom na Nin. Štoviše, određuje se da mjesta koja su u starini bila sjedišta biskupa, ako imaju dovoljno pučanstva, to opet budu i da se u njih postavi onaj biskup koji ostane bez biskupije. To je aluzija na Grgura, čije ime također nije navedeno, ali je tim članom već potpuno predviđeno buduće rješenje spora.

U sasvim je drugom položaju bio Split. Već u prvom članu se ističe izmišljena legenda da je apostol Petar uputio u Salonu sv. Dujma i da je tu, gdje počivaju njegove kosti, oduvijek bilo sjedište metropolije. Njeni nadbiskupi imaju stoga vlast posvećivati biskupe svoje sufragane i sazivati si-

¹²⁰ Dosadašnji prijevodi bili su netočni zato što su se oslanjali na tekst koji je Rački objavio u *Documenta* (1877, 191), ispustivši riječ »vel« (ili) i zamijenivši riječ »ignoscunt« (opraštaju) s »cognoscuntur« (svjesni su), iako je u izdanju *Historije Tome Arcidakona* (1894, 39, bilj. 18) ostavio ispravan tekst.

node. Tim pozivanjem na metropolitansku tradiciju stare Salone, koje je Split legitimni baštinik, jer se u njemu čuvaju moći sv. Dujma, otpala je kandidatura i Zadra i Nina. Splitska se metropolitanska nadležnost proširila na cijelo državno područje Kraljevine Hrvatske i Dalmacije.

Kod donošenja toga temeljnog zaključka splitskih sinoda godine 925. i 928. bez sumnje je važnu ulogu odigrao i zapis o salonitanskim sinodama iz 530. i 533. godine, na kojima se Salona javlja kao metropolija dalmatinskih biskupija zajedno s biskupijom u Sisku (Siscia). Zanimljivo je da u tom zapisu prvi sinod ima 14 zaključaka (prvi splitski 15), dok se zaključci drugog sažeto navode kao i zaključci drugog splitskog sinoda. Nije, dakle, čudo da je zapis o salonitanskim sinodama sačuvan zajedno sa splitskima, te su tako oba dokumenta uvrštena u rukopis »Historia Salonitana Maior«.

Biskupu Grguru, dok se još čekalo da bude određena njegova nova biskupija, upućena je opomena: »Neka znade biskup Hrvata da je kao i svi mi podložan našoj metropolitanskoj crkvi« (čl. 11). Državnopravno zajedništvo Hrvatske i Dalmacije nije moglo biti jasnije izraženo. Već sama činjenica da hrvatski kralj sa svojim velikašima zasjeda u Splitu dokazuje da je on vladar i primorskih gradova. S druge strane, kako bi dalmatinski biskupi mogli ukidati hrvatsku biskupiju i premještati njena biskupa koga upozoravaju da je pod vlašću splitske metropolije ako nisu u istoj državi s njime, i kako bi mogli donositi različite odredbe u vezi s ubojstvom hrvatskog vladara ako to nije i njihov vladar. Dotle o bizantskom suverenitetu, a kamo li vlasti nema nikakva traga.

Međutim, ostalo je pitanje slavenskog bogoslužja, na čijoj zabrani je papa Ivan X. toliko inzistirao. Mišljenje starije naše historiografije da je glagoljaštvo bio glavni, ako ne i jedini razlog sukoba na saboru, danas je prevladano. Štoviše, upada se ponegdje u drugu krajnost, pa se latinski kler proglašava za zaštitnika slavenskog glagoljanja i to pod bizantskim pokroviteljstvom, što je očita besmislica, već i zato što taj kler u doba sabora nema s Bizantom nikakve veze. Naprotiv, kao što smo pokazali — splitski se nadbiskup poslužio napadima na slavensku liturgiju u svoje svrhe pred papom koji ju je zbog toga i osudio. Međutim, latinskom svećenstvu moralo je biti jasno da ono ni izdaleka ne raspolaže dovoljnim kadrom da podmiri potrebe u prostranoj državi u kojoj se našlo i u kojoj je već uvelike bilo rašireno slavensko bogoslužje. To dvojstvo između načelne netrpeljivosti i mirenja silom prilika s postojećim stanjem lijepo se ogleda u članu desetom koji se jedino i bavi pitanjem glagoljaštva. Također treba naglasiti da su saborski akti uopće naš prvi povijesni izvor u kojem je spomenuto slavensko bogoslužje.

Taj član, koji je uglavnom bio uperen protiv ninskog biskupa Grgura, glasi: »Neka se ni jedan biskup naše metropolije ne usudi u bilo kojem stupnju promicati slavenski jezik; tako mogu služiti Bogu samo klerici i redovnici; niti smije dopustiti takvom (glagoljašu) služiti misu u svojoj biskupiji. Samo, ako bi bila oskudica svećenika, može mu se dozvoliti svećenička služba uz molbu za odobrenje na rimskog prvosvećenika.« Neki su u tom članu htjeli vidjeti dokaz da je glagoljanja bilo i u gradovima bivše teme. To, dakako, nije isključeno, ali taj se član odnosi u prvom redu na hrvatske krajeve, jer prema zahtjevu pape slavenska se liturgija trebala suzbiti, u slavenskoj ze-

mlji. U tu se svrhu, također prema uputi pape, traži da se dječaci koji žele postati svećenici daju u latinske škole, kako bi mogli djelovati među svojim kao domaći, a ne kao stranci (čl. 14). U saborskim se spisima o glagoljaštvu više ne govori. Iz saborske borbe slavensko je bogoslužje izašlo neokrnjeno, ne zato što bi ga uspio spasiti Grgur Ninski ili kralj Tomislav, nego zbog toga što je uhvatilo prevelika maha, a da bi se moglo iskorijeniti.

U ostalim saborskim zaključcima donijeti su propisi iz opće crkvene nadležnosti. Tako se zabranjuje: da biskupi posežu u područje drugih biskupija (čl. 3.), da se dobra darovana crkvi vraćaju u svjetovno vlasništvo (čl. 4.), da se otpuštaju žene osim zbog preljuba (čl. 14.); dok se u posljednjem članu nastoji učvrstiti celibat svećenstva koji tada ni na Zapadu još nije bio redovna crkvena praksa.

Po svemu sudeći, kralj Tomislav, hrvatski biskup i velikaši napustili su sabor već na početku zasjedanja. U svakom slučaju sabor nije završio jedno-glasnim usvajanjem zaključaka, nego ih je jednostrano donio dalmatinski kler na čelu s nadbiskupom Ivanom uz podršku papinih legata. No, da bi sinodski kanoni postali pravomoćni, trebala ih je potvrditi Sveta Stolica. U tu svrhu odnijeli su ih u Rim legati zajedno sa splitskim svećenikom Petrom. Ali u Rim je uputio svojeg izaslanika i ninski biskup Grgur, koji je »tražeći prvenstvo nad biskupima Dalmacije, koje nije imao, zametnuo pred papom nepravednu borbu protiv rečenog sinoda«. Slijedila je izmjena pisama i poslanika između Rima i zavađenih strana, što je potrajalo vjerojatno kroz cijelu 926. i prvu polovinu 927. godine.

Jedan je od tih dopisa pismo pape Ivana X. koje je uvršteno u saborske akte, naslovljeno »Ivanu, svete salonitanske crkve nadbiskupu, i Forminu, i svim njegovim sufraganima, biskupima«. Papa poziva nadbiskupa da zajedno s biskupom Grgurom dođe u Rim ili da obojica pošalju svoje zastupnike, kako bi u njihovoj nazočnosti mogao riješiti spor. Sve ostale zaključke papa je — kao što javlja — potvrdio. Dakle, odluku sinode o ukidanju ninske biskupije i podvrgavanju hrvatskog biskupa pod splitskog metropolita Ivan X. nije htio sankcionirati vjerojatno i zbog uloge koju je tada Hrvatska zaigrala i na jadranskom prostoru.

Južnoitalski anali lakonski izvještavaju da je 926. godine »Mihajlo, kralj Slavena, zaposjeo (comprendit) grad Sipont (današnja Manfredonija u Apuliji) u srpnju na dan svete Felicije (10. VII) u ponedjeljak indikcije XV«. Općenito se smatra da je spomenuti »Michael, rex Sclavorum« bio Mihajlo Višević, ali je F. Šišić iznio hipotezu da bi to mogao biti kralj Tomislav nazvan svojim kršćanskim imenom.¹²¹ Za Tomislava govori naslov kralj (rex) i snaga hrvatske mornarice. Svakako da je i Mihajlo Višević, ako je vladao nad Dubrovnikom, Kotorom i okolnim primorjem — kao što proizlazi iz saborskih akata — imao dovoljno jaku flotu za prekomorsku ekspediciju. No, ako se vijest odnosi na zahumskog kneza, on je opisani podvig mogao poduzeti samo u sporazumu, ili bolje reći u ime hrvatskog kralja kao svog suverena. Sipont se nalazio u bizantskoj pokrajini Langobardiji koju su upravo tih godina ugrožavali s jedne strane okolni langobardski vojvode, a s druge Arapi. D. Gruber

¹²¹ Šišić, n. d., 424—5.

misli da je Mihajlo oslobodio Sipont od Arapa, pa zaključuje »da je hrvatski kralj Tomislav priskočio u pomoć bizantskom caru Romanu Lekapenu, jamačno na njegov poziv, poslavši svoje brodovlje i čete u Apuliju, pod vodstvom Mihajla Zahumskoga, da odonud istisne Arape, koji bi bili opasni i Hrvatskoj, kad bi se onde ugnijezdili«. ¹²² Dodali bismo da su Arapi bili još opasniji Rimu i da je zbog toga papa morao voditi računa o interesima svojeg saveznika s druge strane Jadrana.

Čini se da se ni splitski nadbiskup ni ninski biskup nisu odazvali papinu pozivu da osobno dođu u Rim. U jeku pregovora zbilo se novi značajan događaj: 27. svibnja 927. umro je bugarski vladar Simeon usred priprema za novi pohod protiv Bizanta. Carstvo je naslijedio njegov sin Petar (927—969) i odmah sklopio mir s Carigradom, dobivši ne samo priznanje naslova bugarskog cara i priznanje posebne patrijaršije nego i unuku cara Romana za ženu. Međutim — kao što bilježi bizantski suvremeni kroničar Simeon Logotet — »okolni narodi, Hrvati i ostali, saznajući za Simeonovu smrt, namjeravali su zaratiti protiv Bugara«. Teofanov Nastavljač pored Hrvata navodi i Mađare. ¹²³ Šišić smatra da su Bugari tada morali ustupiti Mađarima Srijem i istočni dio Slavonije. ¹²⁴ S Hrvatima, koji su se spremali da upadnu najvjerojatnije u Rašku i okolne krajeve, Petar je, imajući na umu težak bugarski poraz pred manje od tri godine, odlučio sklopiti mir. U tu svrhu obratio se za posredovanje papi Ivanu X.

Papa je rado prihvatio mirovno posredništvo, to prije što je s Hrvatima trebalo privesti kraju i pitanje njihove metropolije. Tako su se u jesen 927, dvije godine nakon splitskog sabora, našli u našim stranama »časni biskup Madalbert i slavni vojvoda Ivan, knez Cumas«. Već je Farlati iznio dosta uvjerljive razloge da je vojvoda Ivan bio bugarski poslanik, tj. nemogućnost da papin legat bude svjetovni velikaš, ostanak vojvode Ivana u Bugarskoj nakon sklapanja mira, ime Cumas koje je najvjerojatnije bugarsko. Mogućnost da se radi o bugarskom poslaniku iznio je i Kukuljević-Sakcinski, dok je za D. Gruber, koji se poziva na Farlatija, to izvan sumnje. ¹²⁵ Međutim, F. Šišić smatra da je vojvoda Ivan bio »papinski zvaničnik«, možda upravitelj patrimoniuma Cumae kraj Napulja. ¹²⁶ Vjerojatno će tako i biti, jer saborski akti (u trećoj bilješci njihova sastavljača) zovu biskupa Madalberta i vojvodu Ivana »Romanorum legati«. Ako se sjetimo kako je u to vrijeme jak utjecaj na poslove papinske države vršila rimska aristokracija, koja će uskoro doći i glave Ivanu X i njegovu bratu markgrofu Petru, tada taj izraz u aktima nije neumjestan. I sastavljač Korčulanskog kodeksa ¹²⁷ kaže da je »Ivan X učinio mir između Bugara i Hrvata preko svojih legata, biskupa Madalberta i vojvode Ivana«. No, ako vojvoda Ivan i ne bi bio Bugarin, to još ne znači da Bugari nisu tražili papino posredovanje za mir s Hrvatima koji se u to vrijeme spremaju da zarate na njih.

¹²² Gruber, n. d., 341.

¹²³ Vizant. izvori III, 9.

¹²⁴ Šišić, n. d., 428—9.

¹²⁵ Zbornik kralja Tomislava, 66 i 330—332.

¹²⁶ Šišić, n. d., 423.

¹²⁷ Forčić, Starine 40, 30.

Oba izaslanika su pitanja oko sklapanja hrvatsko-bugarskog mira raspravila s kraljem Tomislavom, te su njegove uvjete ponijeli — vjerojatno zajedno s hrvatskim predstavnicima — caru Petru. U Bugarskoj je poslanstvo zateklo »neobično duga i jaka zima«,¹²⁸ tako da se biskup Madalbert uspio vratiti u Split tek u proljeće 928. godine, ali s uglavljenim mirom (*peracto negotio pacis inter Bulgaros et Croatos*) — kao što kažu saborski spisi.

Došavši opet u Kraljevinu Hrvatsku i Dalmaciju, Madalbert, čini se, nije više našao u životu kralja Tomislava. Za tu pretpostavku nije bitno što se u nabranjanju sudionika drugog sabora ne navodi ime kralja, nego se jedino kaže da je »biskup Madalbert došavši u splitsku crkvu sabrao na sinodalni način (sinodaliter) nas biskupe, Ivana, Formina, Grgura, zajedno s hrvatskim vladarom i njegovim velikašima (cum Croatorum principe et eius proceribus)«. Mnogo je važnija činjenica da je na drugom saboru izostala svaka potpora kralja hrvatskom biskupu Grguru, a taj je obrat lakše razjasniti promjenom vladareve osobe negoli promjenom u mišljenju dotadašnjeg vladara.

Kralj Tomislav nije pošao primjerom svojih prethodnika Trpimira, Branimira i Mutimira i pomoću crkve pokušao učvrstiti državnu vlast. Ovdje treba ponoviti da glagoljaštvo, tj. slavensko bogoslužje, nije uopće bilo u prvom planu. Na drugom saboru došlo je do preokreta, ali ipak ne dovoljno rano da prijašnja borba ne bi ostavila hipoteku na kasnije odnose. Tomislavu se u literaturi zamjeralo da je previše pogodovao Latinima na račun Hrvata. Možda bi mu se prije trebalo prigovoriti da je u dalmatinskim gradovima posijao klicu nepovjerenja prema hrvatskoj vlasti. Da su se dalmatinski biskupi u prvom redu branili od pokušaja da im se Grgur Ninski nametne za metropolitu, a ne toliko da skuće njegovu prostranu dijecezu, vidi se po tome što su mu na drugom saboru bili voljni pustiti (u suprotnosti s crkvenim propisima) čak tri stare biskupije: sisačku, duvanjsku i skradinsku, koje bi zajedno zapremale najveći dio ukinute ninske biskupije. Ninska je biskupija ukinuta ovaj put s jednim jedinom obrazloženjem, a to je da »ninska crkva u starini nije imala biskupa nego arciprezbitera pod vlašću biskupa«. To ukidanje s ponovnim isticanjem starine bilo je potrebno zato što je baš starina bila jedini argument za metropolitansvo Splita kao nasljednika Salone.

Na tom terenu je i zadarski biskup Formin izgubio bitku. Sudeći po posljednjem pismu Ivana X. i činjenici da se jedino on uz Ivana i Grgura poime-nično navodi među sudionicima drugog sabora, čini se da je i on sve do kraja sudjelovao u borbi, ako ne više za metropolitansku čast, a ono barem za što veće proširenje svoje biskupije.

Među sudionicima drugog sabora ne navodi se više ni zahumski knez Mihajlo. Vojna u Apuliji sredinom 926. godine je uopće njegova posljednja pojava u danas poznatim povijesnim vrelima koja se može vremenski odrediti. No, svejedno da li ga treba na tom saboru vidjeti među »proceribus« hrvatskog vladara ili ne, i drugi sabor je odlučivao o njegovim oblastima, tj. o biskupijama stonskoj, dubrovačkoj i kotorskoj. To je još jedan dokaz da su se te oblasti nalazile pod suverenitetom hrvatskog vladara, koji je i tu zajedno

¹²⁸ Ostrogorski, n. d., 264.

sa svojim velikašima — kao i u 12. zaključku prvog sabora — naveden kao jedini vršilac najviše državne vlasti.

Zaključci ovog sabora donijeti su uz punu podršku papinskog legata Madalberta, koji ih je odnio u Rim na potvrdu. Međutim, tu ga je dočekalo teško iznenađenje. Nakon jednog od najduljih srednjovjekovnih pontifikata Ivan X. (914—928) je u lipnju u buni rimskog plemstva svrgnut i zatočen u Anđeosku tvrđavu gdje je umro, a na papinsko prijestolje postavljen je Lav VI. Novi papa je iz legatova izvještaja odmah razumio da su se prilike u Hrvatskoj promijenile i da više neće biti prosvjeda i borbi s kojima se morao baviti njegov prethodnik. Zato je u naše krajeve uputio tijekom druge polovice 928. godine vrlo odrješito pismo naslovljeno na oba biskupa koji su dotle najviše dodijavali Rimskoj kuriji: »Forminu, svete zadarske crkve biskupu, i Grguru, svete ninske crkve biskupu, i svim biskupima u Dalmaciji, dragim sinovima i vjernim našim«.

Cijelo je pismo sročeno kao zapovijed za poslušnost splitskom nadbiskupu i metropolitu koja kulminira u pitanju: »Ako je istina, a znamo da jest, da ni jedan biskup ne smije nepriznavati svojeg metropolita, zašto vi, biskupi Dalmacije, to prezirete i kao razbojnici se otimate o tuđe biskupije?« Nakon opširnog prijekora slijedi odluka: »Formina opominjemo da zadrži svoju biskupiju kakva je bila u stara vremena. Isto tako (opominjemo) biskupa osorske, rapske i dubrovačke crkve. Hoćemo također da splitski nadbiskup ima svoju vlastitu biskupiju u zemlji Hrvata (in Croatorum terra), kao što je imala u starini salonitanska crkva jer ne može biskupija biti među zidinama grada, nego preko širokih prostora zemalja, nad narodima, selima, dvorovima, crkvama i nad narodom koji joj je od starine određen. A Grguru, koji je zbog pogodnosti vremena postao biskup u zemlji Hrvata, nalažemo da služi jedino u skradinskoj biskupiji. Naređujemo da više nikako ne otima tuđe biskupije, ako to učini, bit će bez sumnje od našeg pontifikata izopćen. A palj i upotrebu palija dopuštamo Ivanu, svete splitske crkve nadbiskupu, prema starom običaju. Hoćemo da se njemu svom dušom pokoravate, da ga kao pravog oca ljubite, jer sada milost božja obasjava podložnike kada se raduju da svojim pretpostavljenim iskazuju brigu poslušnosti. Amen.«

S tom riječi završavaju i saborski spisi. Pismom Lava VI. završen je i višegodišnji spor na način kakav se od početka mogao i očekivati. Tako je, nakon 64 godine, prestala postojati biskupija koja je nastala u zemlji Hrvata »zbog pogodnosti vremena«. Kada su se, međutim, krajevi istočne obale Jadrana opet ujedinili pod papinom jurisdikcijom i pod zajedničkim vladarom, ninska biskupija, kao posebna hrvatska dijeceza, izgubila je sasvim prirodno svoj razlog postojanja.

X

U zaključku, koji bi trebao biti i sažetak naprijed izloženog, pokušat ćemo prikazati u bitnim crtama pripadnost istočne obale Jadrana, tj. faze kroz koje je prolazila kako u političkom tako i u crkvenom pogledu u promatranom razdoblju.

Od bizantske vlasti u Dalmaciji nakon avarsko-slavenske najezde nije ostalo ništa.¹²⁹ Car Heraklije (610—641) zove pod kraj svojeg vladanja Hrvate da dođu u Dalmaciju, najvjerojatnije zato da pomoću njih suzbije protubizantski savez Avara s Langobardima u Italiji. U taj okvir treba staviti pomorsku ekspediciju kod Siponta 642. godine — o kojoj izvještava Pavao Đakon — poduzetu sigurno uz pomoć bizantskih brodova. Obavivši uspješno povjereni zadatak, Hrvati su zamijenili avarsku vlast svojom na istočnoj obali Jadrana. Romansko stanovništvo ostaje na obocima, ali ih i odatle počinju potiskivati Neretljani — kao što svjedoči Porfirogenet.

Tek dolazak Franaka koji zaposjedaju cijelu obalu do Bojane, kao što pokazuju arheološki spomenici, pod kraj VIII i na početku IX stoljeća omogućio je Romanima povratak u napuštene gradove na kopnu. Tada je Bizant, u želji da suzbije Franačko carstvo, obratio napokon pažnju na krajeve istočnog Jadrana koji tek u tom svjetsko-historijskom sukobu izlazi na svjetlo povijesne scene. Aachenskim mirom 812. godine Franci zadržavaju suverenitet nad istočnom obalom Jadrana, ali napuštaju gradove Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik i Kotor, koji tek od toga vremena čine novu bizantsku pokrajinu Dalmaciju.

Franci, pod utjecajem kojih se pokrstila glavnina Hrvata, proveli su jedinstvenu crkvenu organizaciju, kako za Hrvate tako i za Romane, pod jurisdikcijom akvilejske patrijaršije. U tom sklopu biskupije dalmatinskih gradova, u kojima je Bizant kroz nekoliko decenija sredinom IX stoljeća izgubio stvarnu vlast, nadležne su i za hrvatsko područje — kao što se vidi iz isprave kneza Trpimira od 852. godine.

Zajedništvo između Romana i Hrvata bilo je prekinuto kada su cesar Bardas i patrijarh Focije u doba opće bizantske ekspanzije uspjeli i dalmatinsku arhontiju čvršće povezati sa Carstvom, a veze njene crkve s Rimom onemogućiti iako je nisu podvrgnuli Carigradskoj patrijaršiji. Mišljenje da su dalmatinske biskupije bile ikada u sklopu istočne crkve ne može se potkrijepiti ni jednim povijesnim vrelom. Ipak, knez Domagoj je u takvoj situaciji nastojao hrvatsku kneževinu potpuno osamostaliti od bizantskih gradova, te zbog toga osniva 864. godine ninsku biskupiju koja je došla izravno pod Rim. Jačanje bizantske vlasti u dalmatinskim gradovima pokazuje i njihovo organiziranje u temu nakon 870. godine. Međutim, kako je od dalmatinskih stratega po imenu poznat samo jedan (Brijenije), to se nameće zaključak da je on, možda, bio i jedini.

Prema tome, ako se do Porfirogenetova vremena o bizantskoj državnoj vlasti među Slavenima na istočnoj obali Jadrana može uopće govoriti, onda se to može jedino za vrijeme cara Bazilija I. U skladu s njegovim i ostalim podacima zaključili smo da je do uspostave bizantskog vrhovništva nad tri južnodalmatinske oblasti — Dukljom, Travunjom i Zahumljem — došlo godine 868,

¹²⁹ Uništenje Salone stavlja se prema dataciji sarkofaga opatice Ivane u doba oko 614. godine. Međutim, arheolog Ivan Marović našao je u solinskim iskopinama među ostalima i pet novčića cara Heraklija, od kojih jedan potječe iz 621—2. godine, što bi avarsko-slavensku invaziju pomaklo nakon toga vremena. (Vjesnik 9. XII. 1979.)

a nad Neretljanskom između 876. i 878. godine. Dolazak Zdeslava Trpimirovića iz Carigrada na vlast u Dalmatinsku Hrvatsku 878. godine bio je konačni i najveći uspjeh bizantske ofenzive na istočnoj obali Jadrana.

Bizantski međučin u Hrvatskoj trajao je svega nekoliko mjeseci. Za kneza Branimira, iako je on silom uklonio bizantskog štićenika, ponovo su zavladali dobri odnosi između hrvatske države i dalmatinskih gradova, koji su po nalogu Bazilija I novac što su ga davali strategu stali plaćati hrvatskom vladaru, pored drugih podavanja, dok je strategu ostao tek simboličan iznos kao znak bizantskog suvereniteta. Ti su odnosi bili utoliko prisniji što je ninski biskup Teodozije, najuži Branimirov suradnik, postao splitski nadbiskup.

U sporazumu s bizantskim carem Leonom VI i papom Stjepanom V/VI knez Branimir je 888. godine zadobio vlast nad južnim oblastima: Neretvanijom (kojom je vjerojatno vladao već Trpimir, a svakako Domagoj, koji je po svemu sudeći bio i sam Neretljanin), Zahumljem, Travunjom i Dukljom. Novo stanje potvrđeno je na Duvanjskom saboru sredinom te godine — kao što izlazi iz usporedne analize Ljetopisa Popa Dukljanina, Porfirogenetova spisa »O upravljanju carstvom« i drugih, osobito papinskih dokumenata. Suverenitet nad južnodalmatinskim oblastima, kojima upravljaju domaći arhonti — kao što kaže Porfirogenet — ili banovi — kao što kaže Pop Dukljanin — zadržali su i Branimirovi nasljednici Mutimir i Tomislav. Za Tomislava se to jasno vidi iz akata splitskih sabora 925.—928. godine.

Tomislav je, suzbivši Mađare, priključio svojoj državi i Panonsku Hrvatsku. U to je vrijeme Bizantsko carstvo, smrtno ugroženo od bugarskog cara Simeona, stvaralo antibugarsku koaliciju kojoj je pristupio i Tomislav. Bizant mu je zauzvrat ustupio suverenitet nad dalmatinskim gradovima, vjerojatno uz posredovanje papinskih legata na carigradskoj sinodi 920. godine. Pošto je porazio Simeonovu vojsku pod kraj 924. godine, Tomislav se, ako ne ranije, proglasio za kralja.

Da bi se u novoj kraljevini sredile crkvene prilike, održana je sinoda u Splitu u jesen 925. godine, na kojoj dalmatinski kler na čelu sa splitskim nadbiskupom Ivanom priznaje Tomislava za svojeg suverena. Jurisdikcija splitske metropolije, koja je opet uspostavila tijesne veze s Rimom, protegnuta je na cijelu kraljevinu. Zbog nastojanja kralja da za metropolita dođe ninski biskup Grgur, prilike su konačno sređene tek na drugoj splitskoj sinodi 928. godine, kada je ne samo smijenjen biskup Grgur nego je ukinuta i ninska biskupija, koja je u novoj zajedničkoj državi izgubila svoj razlog postojanja.

S u m m a r y

SWAY IN EAST ADRIATIC COAST UP TO THE SPLIT SYNODS 925—928

In the essay entitled »Sway in East Adriatic Coast up to the Split Synods 925—928« the author — reviewing respective documents and literature — deals with the succeeding of various political and ecclesiastical powers in these regions during the early Middle ages.

After the invasion of the Avars and the Slavs in to Dalmatia (about 614 or some years later) nothing like authority of Byzantine Empire has remained in this

province. The Emperor Heraclius (610—641) at the end of his reign has called the Croats to come in Dalmatia most probably in order to hinder the alliance between Avars and Longobards in Italy. Accomplishing successfully the task the Croats have substituted the Avars' power by their own in the East Shore of Adriatic. The Latin population remained on the islands, but even from there it started to be pushed out by Neretvians in the second half of 8th century.

The arrival of Franks, who occupied the Adriatic Coast to the river Bojana — as the archeological objects prove it — at the end of 8th and on the beginning of 9th centuries, has given opportunity to the Latins to return in the desolate towns of mainland. Bizantium paid attention only then to the regions of East Adriatic, which have emerged on historical scene in the clash between two world powers. After the peace-treaty of Aachen 812 the Franks retained the sovereignty on East Adriatic Coast, but they must abandon the towns: Krk, Osor, Rab, Zadar, Trogir, Split, Dubrovnik and Kotor, which since that time formed the Byzantine province Dalmatia.

The Franks, under whose influence the majority of Croats has been christianized, introduced the unique ecclesiastical organization both for Croats and Latins under the jurisdiction of Aquileia Patriarchy. In this framework the bishoprics of Dalmatian towns (in which Bizantium lost again all authority during several decades in the middle of 9th century) exercised jurisdiction in the Croatian Dukedom, too — as we see in the document of the Duke Trpimir 852.

The community of Croats and Latins was broken up, when the Caesar Bardas and Patriarch Fotius succeeded, in a time of general Byzantine expansion, to firm the links between the Dalmatian archonty and the Empire and to hinder the connection of Dalmatian Church with Rome, although they have not underlaid it to the Constantinopolis Patriarchy. No one historical document can prove the Dalmatian dioceses were ever inside the Eastern Church. Nevertheless the Duke Domagoj, anxious in such a situation to make the Croatian State independent of the Byzantine towns, founded 864 the Dioces of Nin, which came directly under Rome.

In conformity with Constantinus Porphyrogenitus and other documents the author has concluded that the Byzantine power was spread among the Slavs of East Adriatic Coast for the first time during the reign of Bazilius I (867—886), more exactly: over the districts of Dioclea, Travunia and Zachumlia 868, and over Neretva between 876 and 878. The arrival of Zdeslav, the son of the former Duke Trpimir, from Constantinopolis on the ducal throne of Croatia 878 was the last and the greatest success of the Byzantine reconquest in the East Coast of Adriatic Sea.

However the Byzantine interposition in Croatia lasted only few months. During the reign of the Duke Branimir, in spite of the fact that he has thrown by force 879 the Byzantine pupil Zdeslav, the good relations between Croats and Dalmatian towns were restored again. These towns were organized as thema about 870, but already few years later by the order of Bazilius I they started to pay to the Duke Branimir all money they paid formerly to the Strategos, while he retained only a symbolic sum as a sign of the Byzantine sovereignty. These relations were even closer when Theodosius, the Bishop of Nin and collaborator of Branimir, became the archbishop of Split.

After the settlement with the Byzantine Emperor Leon VI and the Pope Stephen VI the Duke Branimir got 888 the legal power over the southern districts (so called Sclavinias): Neretva (which was within Croatia under the Duke Trpimir, but without any doubt under Domagoj, who was himself perhaps a Neretvian), Zachum-

lia, Travunia and Dioclea. The new situation was confirmed in the famous people assembly in the field of Duvno in the middle of the same year — as it comes out from the parallel analysis of the Annals of the Dioclean Priest (Ljetopis Popa Dukljanina), the Porphyrogenitus work »De Administrando Imperio« and other especially papal documents.

The Branimir's successors, the Duke Mutimir and the King Tomislav, have inherited the sovereignty of the Southern Dalmatia districts, which were ruled by the local Archonts, as Porphyrogenitus says, or the Bans, as Dioclean Priest tells us. About the King Tomislav it comes quite clear out from the Acts of the Split Synods 925—926.

Tomislav, who defeated the Hungarians, extended his State over the Panonian Croatia, too. In this time the Byzantine Empire, which was deadly threatened by the Bulgarian Emperor Simeon, was forming the antibulgarian coalition, to which Tomislav associated. In return Byzantium conceded to him the sovereignty of the Dalmatian towns probably by intermediation of the papal legates in the Constantinopolis Synod 920. If not earlier Tomislav has taken the title of king after the victory on the Simeon's army at the end of 924.

In order to settle the ecclesiastical relations in the new Kingdom the Synod of Split has convened in autumn 925. The jurisdiction of Split Metropoly, which had restored the close connections with Rome, was stretched over the whole Kingdom, and the Dalmatian clergy has acknowledged the King Tomislav as its sovereign.

The attempt of King to promote Grgur, the Bishop of Nin, to the metropolitan honour has caused necessity of the second Synod 928. Then the Bishop Grgur was dismissed, but also the Dioces of Nin, which in the common State has lost its reason, was abolished, too.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Ivan KAMPUŠ
Bernard STULLI
Jaroslav ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Jaroslav ŠIDAK

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva: Savez povijesnih društava Hrvatske,
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretpiate i narudžbe šalžite na adresu: Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb,
Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 500 din.

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad
SRH — VII.

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — rujan, 1982.